

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 7-8 квітень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер Л. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 7—8 квітень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 28.04.22 р.

Підписано до друку 28.04.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 10,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2804/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 7—8 квітень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Харченко Н. В., Харченко О. В., Костріков А. В.

Основи маркетингового управління у лікарнях 5

Скляр Л. Б., Лагодієнко В. В., Іванченкова Л. В.

Методологічні засади організації адміністрування процесів оподаткування 10

Костишко Р. О., Замай О. О.

Справедлива вартість як оціночна і обліково-звітна категорія: джерела, методи розрахунку та інформаційна ємність 16

Радько В. І.

Організаційні засади формування інституціонального забезпечення розвитку молочного скотарства в Україні 22

Семсал А. В.

Сучасні тенденції виробництва молока в Україні 27

Бабенко Д. М.

Нечітко-множинна модель формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів 33

Державне управління

Примуш Р. Б.

Національна безпека як важливий чинник функціонування держави в умовах сучасних глобальних викликів 42

Васильєв І. О., Прусський А. В., Тищенко В. О., Васильєв І. О.

Економіка та менеджмент пожежної безпеки 46

Ємець В. В.

Економічний розвиток у повоєнний період в Україні: загальні аспекти 51

Крохмаль В. В., Пархоменко-Куцевіл О. І.

Державне управління сферою оплати праці 57

Сухова К. К.

Нормативно-правова база організації надання соціальних послуг 64

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 7—8 / 2022

CONTENTS:

Economy

Kharchenko N., Kharchenko A., Kostrikov A.

FUNDAMENTALS OF HOSPITAL MARKETING MANAGEMENT 5

Skliar L., Lagodiienko V., Ivanchenkova L.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF TAXATION PROCESSES ADMINISTRATION 10

Kostyrko R., Zamai O.

FAIR VALUE AS AN ESTIMATED, ACCOUNTING AND REPORTING CATEGORY:

SOURCES, CALCULATION METHODS AND INFORMATION CAPACITY 16

Radko V.

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF INSTITUTIONAL SUPPORT FORMATION FOR THE DEVELOPMENT

OF DAIRY FARMING IN UKRAINE 22

Semysal A.

CURRENT TRENDS OF MILK PRODUCTION IN UKRAINE 27

Babenko D.

FUZZY-MULTIPLE MODEL OF FORMATION OF STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITIES

OF RESEARCH UNIVERSITIES 33

Public administration

Primush R.

NATIONAL SECURITY AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE FUNCTIONING OF THE STATE IN THE CONDITIONS

OF CURRENT GLOBAL CHALLENGES 42

Vasyliiev I., Pruskyi A., Tyshchenko V., Vasiliev I.

ECONOMICS AND FIRE SAFETY MANAGEMENT 46

Yemets V.

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE:

GENERAL ASPECTS 51

Krokhmal V., Parkhomenko-Kutsevil O.

PUBLIC ADMINISTRATION OF WAGES 57

Sukhova K.

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF PROVISION

OF SOCIAL SERVICES 64

УДК 614.21:005:339.138

Н. В. Харченко,
д. е. н., доцент, Полтавський державний медичний університет
ORCID ID: 0000-0001-8668-1596

О. В. Харченко,
д. мед. н., професор,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко
ORCID ID: 0000-0002-7822-9476

А. В. Костріков,
к. мед. н., доцент, Полтавський державний медичний університет
ORCID ID: 0000-0003-3045-5439

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.5

ОСНОВИ МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ У ЛІКАРНЯХ

N. Kharchenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University

A. Kharchenko,
Doctor of Medical Sciences, Professor, Poltava National Pedagogical University named after VG Korolenko

A. Kostrikov,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University

FUNDAMENTALS OF HOSPITAL MARKETING MANAGEMENT

Висвітлено суть медичного маркетингу і лікарняного маркетингу. Розглянуті функції лікарняного маркетингу. Доведено важливість маркетингу в галузі охорони здоров'я. Стверджується, що найефективніший маркетинг у охороні здоров'я орієнтований на пацієнта. Показані п'ять основних видів діяльності, які можуть сприяти іміджу лікарні (волонтерська медична діяльність, лінія повідомлень про скарги пацієнтів, дошка оголошень, освітні заходи та семінари). Обґрунтовані переваги медичного маркетингу. Обговорені чинники, що впливають на вибір лікарень споживачами. Основний принцип маркетингу відносин полягає у розвитку тривалих та безперервних відносин за допомогою низки пов'язаних продуктів та послуг. Маркетингове просування та маркетинг відносин є дуже важливими методами підвищення конкурентоспроможності лікарень. Просування лікарняного маркетингу є важливим мостом, який допомагає лікарні спілкуватися із зовнішнім світом. Показаний зарубіжний досвід у вигляді перевірених порад з маркетингу у сфері охорони здоров'я, життєвий цикл клієнта для лікарень та галузі охорони здоров'я.

The essence of medical marketing and hospital marketing is highlighted. The functions of hospital marketing are considered. First, from a hospital perspective, by analyzing the target market, hospitals can understand the future needs of consumers and establish a good management strategy to increase profitability. Secondly, from the consumer's point of view, they provide easily accessible and vital information to consumers. Third, from a social point of view, consumers receive quality but affordable medical services. The importance of healthcare marketing has been proven. It is argued that the most effective marketing in healthcare is patient-centered. The five main activities that can contribute to the image of the hospital are shown (volunteer medical activities, patient complaint line, bulletin board, educational events and seminars). Substantiated advantages of medical marketing. Factors influencing the choice of hospitals by consumers are discussed. The basic principle of relationship

marketing is to develop long-term and continuous relationships through a range of related products and services. Marketing promotion and relationship marketing are very important methods of increasing the competitiveness of hospitals. Marketing promotion and relationship marketing are very important methods of increasing the competitiveness of hospitals. This can not only create the image of the hospital, increase consumer awareness and understanding of medical services, increase customer satisfaction and loyalty, but can also create new customers and make more profit. Promoting hospital marketing is an important bridge that helps hospitals communicate with the outside world. Ways or skills of marketing promotion of hospitals, popular as marketing promotion of hospitals: Direction of friends and relatives; Hospital news on television; Hospital news in newspapers; Hospital news in magazines; Hospital news presented in DVD format; Medical certificates or medical journals; Offer treatment at a discount clinic; Providing education in the field of public health and hygiene; Advertising brochures; Website promotion. Overseas experience is presented in the form of proven marketing advice in the field of health care, the life cycle of the client for hospitals and health care.

Ключові слова: медичний маркетинг, лікарняний маркетинг, пацієнт, медична послуга, маркетингове просування.

Key words: medical marketing, hospital marketing, patient, medical service, marketing promotion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Медичний маркетинг розвинувся та перетворився на складний процес пошуку творчих способів взаємодії з пацієнтами там, де вони знаходяться у континуумі догляду за пацієнтами.

Дуже важливо розробити ефективну маркетингову стратегію в галузі охорони здоров'я, щоб охопити нових та існуючих пацієнтів.

Медичний маркетинг — це процес розробки маркетингових та комунікаційних стратегій для охоплення нових пацієнтів та покращення догляду за пацієнтами шляхом розвитку відкритої лінії зв'язку між постачальниками медичних послуг або організаціями охорони здоров'я та їхніми пацієнтами. Маркетинг у сфері охорони здоров'я спрямований на надання цінного контенту та ресурсів пацієнтам на всіх етапах надання медичної допомоги з використанням веб-сайтів, соціальних мереж, платної реклами, SEO (пошукова оптимізація), маркетингу електронною поштою, відео та багатьох інших засобів [1].

Лікарняний маркетинг — це спосіб просування, який забезпечує високоякісну медичну допомогу пацієнтові чи спільноті, задовольняючи при цьому потреби пацієнтів та його сімей. Цільовий ринок включає пацієнтів та їхні сім'ї, спільноти, лікарів, медичний персонал, персонал лікарень та суспільство. Лікарняний маркетинг виконує три функції. По-перше, з погляду лікарні, за допомогою аналізу цільового ринку лікарні можуть зрозуміти майбутні потреби пацієнтів та встановити хорошу стратегію управління для підвищення прибутковості. По-друге, з погляду пацієнта, вони надають легкодоступну та життєво важливу інформацію пацієнтам. По-третє, із соціального погляду пацієнти отримують якісні, але доступні медичні послуги. Хоча лікарняний маркетинг може принести багато користі, наприклад, для економії медичних ресурсів та навчання пацієнтів правильній та корисній інформації для просування іміджу лікарні, все ж деякі вчені дотримуються іншої думки, вони вважають, що лікарняний маркетинг може знизити

якість медичних послуг та призвести до конкуренції між медичними закладами, що може призвести до надання непотрібних медичних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізу медичного і лікарняного маркетингу присвячено дослідження Justin Knott [1], Ravi Singh [2] та інших вчених. Але окремі теоретичні аспекти цієї проблеми для України потребують ґрунтовного опрацювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета медицини — служити людству. Лікарняний маркетинг може інформувати пацієнтів про правильну концепцію здорового способу життя та точний вибір пацієнтів, а також сприяти підвищенню якості медичного обслуговування. З іншого боку, ринкова мета може мати дві групи: зовнішній споживач (пацієнт, сім'я та суспільство) та внутрішній споживач (співробітники лікарні).

Таким чином, як проводити лікарняний маркетинг та підвищувати задоволеність та ефективність пацієнтів, є важливим питанням лікарняного маркетингу, яке може підвищити задоволеність цільового ринку. Зовнішня стратегія лікарні може підвищити задоволеність пацієнтів або скоригувати ставлення замовника до медичних організацій; це важливий чинник, що впливає на лояльність клієнтів; розрізняти конкурентів та інформувати про цінність послуги, щоб покращити переваги та вибір пацієнтів щодо лікарні, щоб виховати лояльність пацієнта до лікарні. Має бути інформаційний проект, проект дії та комунікаційний проект [2].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливість маркетингу в галузі охорони здоров'я полягає в розробці та реалізації маркетингових стратегій, спрямованих на залучення та навчання пацієнтів у

їхньому шляху до охорони здоров'я за допомогою SEO (пошукової оптимізації), цифрової реклами, веб-сайтів, контент-маркетингу та багато іншого.

Найефективніший маркетинг у охороні здоров'я орієнтований на пацієнта, тобто він фокусується на тому, хто пацієнт, яка інформація йому важлива, та на побудові відносин "знай, кохай" та довіряй.

Галузь охорони здоров'я постійно змінюється, і освіта та інформування пацієнтів швидко стають пріоритетними.

У світі охорони здоров'я панує конкуренція, і в міру того, як конкуренція на місцевому рівні зростає і в дію вступають великі лікарняні системи, стає все важче виділитися та просувати свої медичні послуги.

Медичний маркетинг дозволяє вам підвищити свою видимість серед конкурентів у місцевих пошукових системах та на платформах соціальних мереж.

Ще одна причина важливості маркетингу у сфері охорони здоров'я полягає в тому, що ефективна маркетингова стратегія у сфері охорони здоров'я може забезпечити можливість охоплення потенційних пацієнтів та позиціонувати лікаря як лідера думок у своїй галузі [1].

Дослідження показало, що існує п'ять основних видів діяльності, які можуть сприяти іміджу лікарні (волонтерська медична діяльність, лінія повідомлень про скарги пацієнтів, дошка оголошень, освітні заходи та семінари). З іншого боку, на думку професійного медичного персоналу лікарні, газети, телебачення та прес-конференції можуть підвищити популярність лікарні.

Маркетинг у сфері охорони здоров'я може створити клієнтську базу, медичний бізнес — це особлива професія, на яку зазвичай не впливає економічний клімат. Незалежно від того, наскільки швидко трансформується соціальне середовище, медичний бізнес ще існує. Однак те, як виграти конкуренцію за допомогою лікарняного маркетингу, як і раніше, є важливим завданням адміністратора[2].

Перевагами медичного маркетингу є:

1. Залучення та утримання пацієнтів та підвищення залучення пацієнтів. Ефективні маркетингові служби охорони здоров'я мають робити це.

2. Збільшення кількості направлень від місцевих лікарів до клініки. Це призведе до збільшення кількості направлень нових пацієнтів у практику.

3. Створення своїх лікарів лідерами у сфері охорони здоров'я. Залучення лікарів до маркетингових ініціатив за допомогою розповідання історій та відео — це потужний спосіб дозволити їм розвивати розумове лідерство у своїй галузі знань.

Це зробить їх довіреними консультантами в очах пацієнтів і підвищить можливість того, що пацієнт вибере їх, а не місцевого конкурента.

4. Просування важливих медичних послуг. Маркетингові системи охорони здоров'я, такі як маркетинг у соціальних мережах, веб-сайти, контент-маркетинг у сфері охорони здоров'я та цифрова реклама є фантастичними інструментами, що дозволяють лікарям представляти та просувати свої медичні послуги та можливості.

5. Підвищення якості обслуговування пацієнтів у клініці. Тепер, використовуючи маркетингові стратегії в галузі охорони здоров'я, пацієнти отримують не тільки

високоякісну медичну допомогу, але й можуть отримати загалом фантастичний досвід завдяки наявності ресурсів безперервної освіти, порталів для пацієнтів, оглядів та багато іншого.

Пацієнти також можуть швидко та ефективно спілкуватися з медичними працівниками, а також надсилати та отримувати цінну інформацію.

6. Масштабування охоплення організації охорони здоров'я. Медичний маркетинг створив нові можливості для охоплення пацієнтів, обміну інформацією про дії пацієнтів, освіти громадськості та пацієнтів та багато іншого[1].

Чинниками, що впливають на вибір лікарень пацієнтами є:

(1) Фактори, які можуть впливати на переваги пацієнтів, можна розділити на п'ять аспектів: якість медичних послуг, доступність, медичні витрати, умови та маркетингове просування. Де: а) якість медичних послуг: відноситься до хорошого медичного обслуговування. (b) доступність: відноситься до розташування лікарні, зручності транспортування та паркування. (c) медичні витрати: загальна вартість перебування у лікарні. (d) обладнання: гарне, сучасне або нове медичне обладнання (e) маркетингове просування: репутація лікарні, сарафанне радіо, ефективне спілкування та рекомендації друзів та колег.

(2) управління лікарнею може розпочатися з продукту, ціни, просуванням та місцем. (a) Продукт — медичні послуги можна розділити на три типи: лікувальні, такі як лікувальне або медикаментозне лікування, діагностичні (такі як лабораторний аналіз, рентгенологічне обстеження) та інші медичні послуги (такі, як догляд на дому, медичний огляд, збереження здоров'я).

(3) Ціна — пацієнти рідко чутливі до ціни при зверненні за медичною допомогою, тому вища ціна не впливає на доходи, якщо послуга диференційована і краща.

(4) Просування — це включає (a) добровільну медичну діяльність, спрямовану на створення гарного іміджу лікарні. (b) публікація лікарняних інформаційних бюлетенів, оголошення про діяльність лікарні, запровадження медичних оновлень, усі з яких покращують розуміння споживачів про лікарню. (c) періодичне проведення прес-конференцій або медичних колонок у газеті може покращити знання споживачів про здоров'я.

(5) Місце — це стосується задоволення потреби місцевого співтовариства. Медична організація, обмежена законом про медичне обслуговування та унікальність медичного бізнесу, зв'язки з громадськістю завжди вважають основним маркетинговим просуванням, якому допомагає реклама, така як добровільне лікування, публікація новин лікарні, прес-конференція, санітарна освіта населення, публікація наукового журналу з використанням дошки оголошень лікарні або домашньої сторінки, а також звіт про характеристики та розвиток лікарні через засоби масової інформації тощо [2].

Тепер лікарі можуть звертатися до мас за допомогою навчання пацієнтів і представляти себе як лідерів галузі. У міру того, як все більше пацієнтів звертаються до онлайн-ресурсів у сфері охорони здоров'я, у вас з'являється більше можливостей для залучення нових потенційних клієнтів, ніж будь-коли раніше.

Крім залучення нових пацієнтів, медичний маркетинг реалізує відстеження та аналітику. Звіти про відстеження та аналітику можуть дати повне, 360-градусне, уявлення про те, де маркетингові зусилля приносять найбільший прибуток, і про те, що потрібно зробити для подальшого масштабування [1].

Зв'язки з громадськістю останніми роками стали основною силою лікарняного маркетингу у лікарнях середнього та великого розміру. Особливо скарги пацієнтів, управління правовою проблемою та здійснення діяльності — це дії, пов'язані з суспільними відносинами, що стосуються пацієнтів. Медична інформація, що надається лікарняним маркетингом, завжди впливає на вибір пацієнтів. В умовах достатку медичних ресурсів, де є багато лікарень різних розмірів, важливим фактором є утримання пацієнта, якщо він підтримує хороші та тривалі стосунки, тому маркетинг взаємин також є фактором, що впливає на вибір пацієнтів. Основний принцип маркетингу відносин полягає у розвитку тривалих та безперервних відносин за допомогою низки пов'язаних продуктів та послуг. Це не лише стратегія, що поєднує загальну рекламу, просування, зв'язки з громадськістю та фактори прямого маркетингу для створення більш ефективного підходу до пацієнта, але також ключовий момент для підтримки та покращення відносин між лікарнею та пацієнтом. Коли стосунки між промоутером та споживачем перебувають у кращому стані, споживач матиме сильніший намір залишитися і буде більш схильний рекомендувати друзям та родичам. Іншими словами, коли промоутер підтримує добрі стосунки зі споживачем, тоді споживач висловить високу лояльність, і позитивна публічна похвала також підтримає цей момент; помірний маркетинг відносин встановлює хороші відносини й підвищує лояльність клієнтів. Щоб розвивати лояльність пацієнтів, лікарня повинна мати інформаційний проект, проект дій та комунікаційний проект, серед яких комунікаційний проект є багатформним маркетингом, який використовує лікарня для залучення пацієнтів та підвищення лояльності пацієнтів [2].

Стратегія маркетингу у сфері охорони здоров'я включає використання колективної групи маркетингових каналів як у цифровому, так і в автономному режимі, призначених спеціально для нових та існуючих пацієнтів для практики та лікарняних систем для покращення догляду за пацієнтами та забезпечення зростання та доходів.

За останні п'ять років кількість фахівців з маркетингу у сфері охорони здоров'я та агенцій, що спеціалізуються на маркетингу медичної практики, суттєво зростає [1].

Просування лікарняного маркетингу є важливим мостом, який допомагає лікарні спілкуватися із зовнішнім світом. Особливо в такому жорсткому конкурентному середовищі це не можна ігнорувати. Існує багато видів рекламного просування лікарень. Наприклад, розсилайте потенційним клієнтам інформацію про години роботи та розклад клініки, безкоштовні медичні консультації, безкоштовний транспорт, навчання в галузі охорони громадського здоров'я та гігієни, безкоштовне лікування в клініці. Вищезазначені п'ять методів просування є дуже важливим методом маркетингу відно-

син для просування та підтримки довгострокових відносин між лікарнею та пацієнтом. Таким чином, як застосувати метод просування лікарняного маркетингу для залучення нових пацієнтів та утримання старих пацієнтів, для підвищення задоволеності та лояльності пацієнтів, а також для підвищення конкурентоспроможності лікарень є важливим завданням, яким займається адміністратор.

Маркетингове просування та маркетинг відносин є дуже важливими методами підвищення конкурентоспроможності лікарень. Це не тільки може створити імідж лікарні, підвищити поінформованість та розуміння споживачів про медичні послуги, підвищити задоволеність та лояльність пацієнтів, але також може створити нових пацієнтів та отримати більше прибутку. Однак існує безліч способів маркетингу лікарень та різні переваги пацієнтів, які способи вплинуть на пацієнтів. Чи перераховані вище способи впливатимуть на вибір лікарні пацієнтами або підвищуватимуть їхню задоволеність чи лояльність. І чи є статично значущі погляди різних фондів пацієнтів про лікарняний маркетинг тощо. Ці проблеми вимагають подальшого обговорення [2].

Поради з маркетингу у сфері охорони здоров'я, які використовують з пацієнтами щодня.

1. Створення веб-сайту для пацієнтів.

Веб-сайт медичної практики — один із найважливіших маркетингових активів цифрової охорони здоров'я, який вони мають.

Відмінний дизайн медичного веб-сайту робить акцент на досвіді користувача і забезпечує чітку і негайну цінність з тієї секунди, як пацієнт заходить на ваш сайт.

2. Локальне SEO (пошукова оптимізація) починається з Google My Business.

Більшість будь-якої маркетингової стратегії у сфері охорони здоров'я носить локальний характер.

Близько 80% пацієнтів виконують онлайн пошук, перш ніж записатися на прийом до лікаря.

Google My Business — це безкоштовний інструмент, який надається лікарям та компаніям для керування своєю присутністю в Інтернеті для Google.

Повністю заповніть всю контактну інформацію.

3. Репутація має значення, інвестуйте у відгуки пацієнтів.

Огляди швидко стали одним із найважливіших компонентів маркетингових стратегій у сфері охорони здоров'я.

Пацієнти читають онлайн-обговорення. І репутація має найбільше значення при прийнятті рішень у галузі охорони здоров'я чи будь-якої іншої галузі.

4. SEO (пошукова оптимізація) на сторінці починається з відмінного контенту.

Якщо необхідно займати високі позиції в місцевих пошукових рейтингах за основними спеціальностями та процедурами, для цього потрібен відмінний, добре структурований контент на веб-сайті.

5. Цифрова реклама надзвичайно таргетована.

Дані зробили платну цифрову рекламу потужним способом підключення та залучення нових пацієнтів, незалежно від того, якого типу пацієнта шукаєте чи практикуєте.

Маючи так багато варіантів, доступних для вибору з Google Ads, Display Ads, Youtube Ads, Facebook Ads,

Instagram Ads, Programmatic Ads, Native Ads, зможете отримати правильне поєднання для досягнення ідеального пацієнта.

Розробка відмінної стратегії цифрової реклами як частини маркетингу галузі охорони здоров'я починається з ретельного планування.

6. Адреса електронної пошти пацієнта, як і раніше, надзвичайно цінна.

Електронна пошта, як і раніше, є не лише життєздатним, але й потужним інструментом маркетингу у сфері охорони здоров'я, який слід використати.

7. Обов'язкові телемедицина та онлайн-записи на прийом.

Телемедицина та онлайн-бронювання зустрічей приємно використовувати як компонент маркетингу у сфері охорони здоров'я.

8. Списки лікарів мають вирішальне значення для місцевої SEO (пошукової оптимізації).

Пацієнти шукають місцеві практики, постачальників та процедури декількома різними способами.

Перемога у цьому останньому пошуку на рівні постачальника послуг має вирішальне значення для маркетингу у сфері охорони здоров'я.

SEO (пошукова оптимізація) для лікарів починається з перевірки правильності, уніфікації та актуальності даних Google My Business та інших списків провайдера.

Інші списки: Healthgrades, Vitals, CareDash тощо.

Google використовує ці сторонні платформи для зіставлення та перевірки за допомогою їх алгоритму пошуку правильності інформації, і можуть повернути лікаря на високі позиції у пошуку.

9. Аналітика та відстеження — ключі до маркетингової стратегії у сфері охорони здоров'я.

Найкращий маркетинг у сфері охорони здоров'я заснований на даних.

10. Найкращі маркетингові стратегії у сфері охорони здоров'я — підбиття підсумків.

Маркетинг для охорони здоров'я — це світ, що постійно змінюється, але медичні працівники мають нескінченні можливості для охоплення потрібної їм аудиторії, розширення бази пацієнтів, навчання пацієнтів, залучення лікарів і розширення їх практики [1].

Способи або навички маркетингового просування лікарень, популярні як маркетингове просування лікарень: напрямок друзів та родичів; лікарняні новини з телебачення; лікарняні новини в газетах; новини лікарні в журналах; новини лікарні, представлені у форматі DVD; медичні довідки чи медичні журнали; пропонування лікування у клініці зі знижкою; забезпечення освіти в галузі охорони громадського здоров'я та гігієни; рекламні брошури; просування сайту.

Завдяки впровадженню соціальних мереж лікарняний маркетинг став інструментом управління репутацією лікарень.

Лікарні тепер зв'язуються зі своїми пацієнтами через соціальні мережі, вони інформують їх, розмовляють, а також спілкуються за допомогою відео, зображень та медичних вікторин у соціальних мережах. Все це не тільки допомагає створити їхню репутацію, але й збільшує кількість клієнтів з вуст у вуста.

Життєвим циклом пацієнта для лікарень та галузі охорони здоров'я є:

Медичний та лікарняний маркетинг: життєвий цикл пацієнта

Це завжди відповідальність та стратегія — висвітлювати своїй аудиторії актуальні дані у соціальних мережах. Коли лікарні та сторінки, пов'язані з охороною здоров'я, діляться емоційним чи інформативним контентом, контент, завдяки якому хтось може попередити або дізнатися про будь-які захворювання чи симптоми, помічається передплатниками, а потім вони починають регулярно стежити за цим контентом.

Заходи з лікарняного маркетингу:

Відеомаркетинг: це потужна стратегія візуального контенту, яка допомагає підвищити довіру та візуальний каталізатор для передплатників.

Іміджевий маркетинг: зображення — це засіб зв'язку, який справді залишає враження, навіть якщо люди просто прокручують сторінку вниз.

Маркетинг подій: ви запрошуєте людей за будь-якою доброю справою або організуєте захід, такий як марафон, табір здавання крові або будь-який фітнес-табір, який пов'язаний з більшістю проблем суспільства. Люди не тільки з ентузіазмом беруть участь, а й багато хваляться подією, що знову є плюсом до лікарняного маркетингу.

Медична вікторина: вікторини завжди є найпотужнішим засобом спілкування.

Порада дня: Це пост-нагадування, яке буде лоскотати всі думки, так, ми тут, щоб допомогти вам.

Пост-розмова: вид посту, у якому фахівець відповідає на питання пацієнта у соціальних мережах. Наприклад: Події календаря: (День вчителя, Жіночий день тощо).

Події у чаті: розмова з лікарем у вільну неділю та призначення зустрічі [2].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Тепер ми краще розуміємо важливість та переваги маркетингових послуг у сфері охорони здоров'я, щоб залучити нових пацієнтів.

Маркетинг у охороні здоров'я може здатися складним щодо того, що робити і з чого почати, тому ми також виклали ці маркетингові стратегії в галузі охорони здоров'я та тематичні дослідження.

Література:

1. Justin Knott Healthcare Marketing in 2021: Strategies & Tips to Grow Practices. Justin Knott CEO — Intrepy Healthcare Marketing. — Режим доступу: <https://intrepy.com/importance-healthcare-marketing>

2. Ravi Singh Hospital marketing management basics Ravi Singh Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/hospital-marketing-management-basics-ravi-singh>

References:

1. Justin Knott, J. (2022), "Healthcare Marketing in 2021: Strategies & Tips to Grow Practices", CEO - Intrepy Healthcare Marketing, available at: <https://intrepy.com/importance-healthcare-marketing> <https://www.linkedin.com/pulse/hospital-marketing-management-basics-ravi-singh> (Accessed 10 April 2022).

2. Singh, R. (2015), "Hospital marketing management basics", available at: (Accessed 10 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 11.04.2022 р.

Л. Б. Скляр,

к. е. н., доцент, доцент кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-8332-8823

В. В. Лагодієнко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,
Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0001-9768-5488

Л. В. Іванченкова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-8402-4637

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.10

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ ПРОЦЕСІВ ОПОДАТКУВАННЯ

L. Skliar,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Digital Technologies of Financial Operations, Odessa National Academy of Food Technologies

V. Lagodiienko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Marketing,
Entrepreneurship and Trade, Odessa National Academy of Food Technologies

L. Ivanchenkova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Digital Technologies
of Financial Operations, Odessa National Academy of Food Technologies

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF TAXATION PROCESSES ADMINISTRATION

Метою статті є дослідження методологічних засад організації адміністрування процесів оподаткування з метою гармонізації відносин учасників процесу. У статті узагальнено теоретичні засади щодо визначення сутності понять адміністрування податків та визначено, що сутність податкового адміністрування проявляється через функції, що безпосередньо впливають на реалізацію процесу адміністрування. У вузькому розумінні адміністрування податків іноді визначається як комплекс дій адміністративного характеру, що здійснюються контролюючими органами для забезпечення справляння податків і зборів. У цьому контексті адміністрування податків розглядається тільки з боку однієї групи суб'єктів податкового права, що уявляється некоректним, з огляду на необхідність забезпечення паритету інтересів учасників податкових відносин.

Визначені взаємопов'язані елементи структури системи адміністрування податків з урахуванням положень чинного податкового законодавства: інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів, організація діяльності контролюючих органів, здійснення контролю контролюючими органами. Кожний елемент системи адміністрування є складовою єдиного цілого. Разом з тим вони функціонують відносно самостійно.

Розглянуто теоретичні засади організації адміністрування процесів оподаткування. Адміністрування податків складається із сукупності правових норм, об'єднаних у певну систему. Система адміністрування податків — сукупність податкових процесуальних відносин, що визначає внутрішню структуру податкового адміністрування, зміст і особливості норм, які регулюють податкові процесуальні правовідносини.

Узагальнено сучасний науковий доробок щодо методологічних засад функціонування системи адміністрування податків. Визначено, що процес податкового адміністрування реалізується внаслідок функціонування особливого механізму, що на практиці передбачає виконання певних регламентованих нормами права процедур (операцій). Процедура податкового адміністрування ґрунтується на виконанні норм податкового права.

An effective mechanism of tax administration is a necessary prerequisite for full and timely execution of the state budget on tax revenues and a guarantee of the state's performance of tasks financed by these funds.

The purpose of the article is to study the methodological foundations of the organization of taxation processes administration to harmonize the relations of participants in the process. The article summarizes the theoretical principles for defining the essence of the concepts of tax administration and determines that the essence of tax administration is manifested through the functions that directly affect the implementation of the administration process. In a narrow sense, tax administration is sometimes defined as a set of administrative actions performed by regulatory authorities to ensure the collection of taxes and fees. In this context, the administration of taxes is considered only by one group of subjects of tax law, which seems incorrect, given the need to ensure parity of interests of participants in tax relations.

The interconnected elements of the structure of the tax administration system are determined considering the provisions of the current tax legislation: information and analytical support of the activity of controlling bodies, organization of the activity of controlling bodies, control by controlling bodies. Each element of the administration system is part of a single whole. However, they operate relatively independently.

Theoretical bases of the organization of taxation processes administration are considered. Tax administration consists of a set of legal norms combined into a certain system. The system of tax administration is a set of tax procedural relations that determines the internal structure of tax administration, the content and features of the rules governing tax procedural legal relations.

The modern scientific achievements on methodological bases of functioning of the tax administration system are generalized. It is determined that the process of tax administration is realized due to the functioning of a special mechanism, which in practice involves the implementation of certain legal procedures (operations). The procedure of tax administration is based on compliance with tax law.

Ключові слова: податки, адміністрування податків, податкова система, оподаткування, податкові органи, податкова робота.

Key words: taxes, tax administration, tax system, taxation, tax authorities, tax work.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У сучасних умовах адміністрування процесів оподаткування є однією з найважливіших складових досягнення ефективного зростання підприємницької активності у всіх сферах економіки. Усвідомлення платниками податків необхідності своєчасної та повної сплати податків є однією з умов зміцнення економіки держави і добробуту кожної людини. Тому, створення сприятливого податкового клімату, реального зниження податкового навантаження на платників податків, створення сприятливих умов для добровільної сплати податків, виведення з "тіні" капіталу, набутого незаконним шляхом та забезпечення прозорості відносин між податковими

органами та платниками податків є пріоритетним напрямом діяльності податкових органів країни.

Проблема адміністрування податків в системі економічних відносин завжди мала особливу значущість. Для будь-якої країни це найважливіша категорія державних фінансів, що використовується у вигляді інструменту регулювання. Для бізнесу податки — це одна з основних складових витрат підприємця й фактор, що зменшує кінцевий результат діяльності — прибуток. Тому будь-яка держава завжди прагне обкласти по можливості більшою кількістю податків по найбільших ставках фізичних та юридичних осіб, а платники податків — прагнуть оптимізувати свої податкові платежі різними шляхами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання обґрунтування методологічних засад організації податкового адміністрування є доволі складним і привертає увагу багатьох науковців. Серед них заслуговують уваги наукові доробки З. Варналія, Т. Єфіменко, Ю. Іванова, А. Крисоватого, В. Луніної, В. Мельника, В. Опаріна та ін. Незважаючи на існуючі доробки, вимагають подальшого вдосконалення питання розвитку методологічних засад організації адміністрування процесів оподаткування.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідження методологічних засад організації адміністрування процесів оподаткування з метою гармонізації відносин учасників процесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

При визначенні податкової стратегії велике значення належить існуючій в країні податковій системі. Від її прогресивності залежить розвиток підприємництва, різних напрямків діяльності, захищеність власного виробника, розвиток соціальної системи та загальний економічний розвиток держави. Податкові реформи, які у останні роки, показали значення та вплив податків на розвиток соціально-економічних процесів в Україні. Податкове адміністрування в рамках загальної концепції організації оподаткування є важливим елементом реалізації податкових відносин і має специфічні можливості, що визначає суспільну значущість його інституціоналізації.

Існують різні підходи щодо розуміння сутності адміністрування. Вважається, що українське слово "управління" повністю відповідає значенню слова "адміністрування", а отже, особливої потреби в запозиченні іноземного слова (що досить часто трапляється в національному науковому середовищі) немає, але більшість дослідників не шукають легких шляхів і наполегливо насаджують податковій практиці термінологію "податкове адміністрування". Отже, якщо "адміністрування" значить "управління", то податкове адміністрування має значити "управління у сфері оподаткування".

Адміністрування — це управління, організація, виконання, нагляд, контроль шляхом організаційно-розпорядчої діяльності (у формі наказів та розпоряджень) органів управління. Адміністрування процесів оподаткування — це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення законодавчих та нормативно-правових актів. Об'єктом адміністрування є процес узгодження й погашення податкових зобов'язань платників податків. А метою адміністрування є забезпечення погашення податкових зобов'язань платників шляхом оптимального втручання у їх господарську діяльність через застосування законодавчо встановлених механізмів і процедур. Податкове адміністрування є комплексом правових, економічних та фінансових заходів держави для формування системи оподаткування, забезпечення своєчасної і повної сплати податків та зборів із метою задоволення потреб суспільства загалом, а також розвитку економіки країни шляхом пере-

розподілу фінансових ресурсів. Під податковим адмініструванням розуміють сукупність норм і правил, методів, засобів і дій, за допомогою яких спеціально уповноважені органи держави здійснюють управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства про податки і збори, за правильність їх нарахування та повнотою сплати та притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства [1].

Відповідно положень Податкового кодексу України адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи — це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [2].

Розділ II Податкового кодексу України визначає порядок адміністрування податків та зборів, а також порядок контролю за дотриманням вимог податкового та іншого законодавства у випадках, коли здійснення такого контролю покладено на контролюючі органи.

У рамках адміністрування податків здійснюється: постанова на облік, декларування податкових зобов'язань, визначення податкових зобов'язань контролюючими органами, зміна строків виконання податкових зобов'язань, повернення зайво сплачених податків, стягнення несплачених податків, застосування забезпечувальних заходів (податкова застава, податкова порука, адміністративний арешт активів), порядок оскарження.

Адміністрування податкових зобов'язань розповсюджується на мікрорівень, фактично воно покликане здійснити задум фіскального адміністрування через систему реєстрації, обліку податкових платежів, контрольню-перевірочну та масово-роз'яснювальну роботу з платниками податків. Від того, наскільки вдало буде організований адміністративний процес на місцях, залежатиме не тільки ступінь наповнення бюджету держави, але і відношення платників податків до податкової системи в цілому. В даному випадку головним є пошук оптимальної лінії спілкування платників податків і органів адміністрування податкових зобов'язань [3].

Адміністрування податків складається із сукупності правових норм, об'єднаних у певну систему. Система адміністрування податків — сукупність податкових процесуальних відносин, що визначає внутрішню структуру податкового адміністрування, зміст і особливості норм, які регулюють податкові процесуальні правовідносини.

Структура системи адміністрування податків наведена на рис. 1 [4].

Метод податкового адміністрування — це сукупність теоретичних, методичних і практичних положень, підходів, способів, прийомів, за допомогою яких

Рис. 1. Система адміністрування в Україні

здійснюється податкове адміністрування в процесі реалізації податкової політики держави.

Методологічні засади організації податкового адміністрування потребують вивчення відповідних елементів, а саме: мети і завдань податкового адміністрування, його функцій, принципів, чинників, механізмів, процедури, інструментарію, суб'єктів та об'єктів податкового адміністрування. З методологічної точки зору в організації податкових відносин беруть участь державні органи всіх гілок влади: орган законодавчої влади встановлює законодавчі приписи у сфері оподаткування, обов'язкові до виконання всіма учасниками податкових правовідносин; органи виконавчої влади забезпечують практичну реалізацію процесу управління у сфері оподаткування, в тому числі щодо податкового моніторингу, обліку надходжень, податкового контролю, стягнення податкового боргу тощо; органи судової влади вирішують індивідуальні спори у сфері оподаткування, виносять рішення, обов'язкові до виконання відповідними сторонами (учасниками) спору [5].

З методологічної точки зору в організації податкових відносин беруть участь державні органи всіх гілок влади: орган законодавчої влади встановлює законодавчі приписи у сфері оподаткування, обов'язкові до виконання всіма учасниками податкових правовідносин; органи виконавчої влади забезпечують практичну реалізацію процесу управління у сфері оподаткування, в тому числі щодо податкового моніторингу, обліку надходжень, податкового контролю, стягнення податкового боргу тощо; органи судової влади вирішують індивідуальні спори у сфері оподаткування, приймаючи рішення, обов'язкові до виконання відповідними сторонами (учасниками) спору.

З точки зору економічного дослідження податкове адміністрування забезпечує управління відносинами у сфері оподаткування, а вказане управління проявляється на всіх рівнях регулювання податкової системи. Законодавчий орган затверджує перелік податків, їхні елементи та механізми контролю — зазначене є законодавчою підставою для відповідних управлінських дій і розробки необхідного методично-інструктивного забезпечення. Законодавчий орган, крім того, щорічно у законі про державний бюджет затверджує показники надходжень різних податків, що є своєрідним завданням для податкових органів у частині мобілізації вказаних надходжень на основі реалізації законодавчо визначеного обсягу прав і компетенції. Відтак, законодавчий орган також є своєрідною інституцією податкового адміністрування, оскільки в межах компетенції здійснює державне управління податковими відносинами.

Сутність податкового адміністрування проявляється через функції, що безпосередньо впливають на реалізацію процесу адміністрування. Виходячи з того, що у фінансовій науці функції завжди похідні від сутності, яку вони виражають, та ілюструють, у який спосіб реалізується суспільне призначення даної економічної категорії, основні функції податкового адміністрування, на наше переконання, є тотожними функціям податків — фіскальній та регулюючій. Причому фіскальна функція податкового адміністрування зумовлює мету адміністрування в частині формування бюджетних ресурсів держави; регулююча — спрямована на вирішення за допомогою механізмів адміністрування завдань державної соціально-економічної політики [6].

Слід зазначити, що в Україні наразі відсутній єдиний науковий підхід щодо визначення об'єкту податко-

вого адміністрування. Наприклад, деякі українські вчені трактують його як:

1) податкові надходження (у вигляді податків, зборів, інших обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів [7, с. 65];

2) стан нарахування і сплати податків до бюджету (поняття "об'єкт адміністрування податків") та процес узгодження і погашення податкових зобов'язань платників податків (поняття "об'єкт адміністрування податкових зобов'язань") [8];

3) процес (мобілізації податкових платежів у бюджет [9, с. 219]; узгодження й погашення податкових зобов'язань платників податків [10]) або процеси (що відбуваються у зв'язку з виникненням, зміною та припиненням обов'язків щодо сплати податків і податкових платежів [11, с. 43]);

4) грошові відносини (що виникають між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу повної мобілізації податкових доходів до бюджетної системи і ефективного розподілу національного доходу) [5, с. 13];

в) розпорядчо-виконавчу діяльність владних політичних структур (щодо організації оподаткування і мистецтва управління податковою системою шляхом добровільного, а в необхідних випадках і примусового справляння податків у поєднанні з виховними діями морально етичного характеру, а також роз'яснювальними і контрольними заходами) [12, с. 28].

Такий широкий арсенал думок щодо визначення об'єкту "адміністрування податків" вказує на те, що наукова полеміка навколо соціально-економічної природи і призначення його ще далеко не завершена.

Таким чином, у широкому плані під адмініструванням податків і зборів (обов'язкових платежів) розуміється процедура реалізації прав і обов'язків суб'єктів податкового права щодо узгодження й погашення податкових зобов'язань.

У вузькому розумінні адміністрування податків іноді визначається як комплекс дій адміністративного характеру, що здійснюються контролюючими органами для забезпечення справляння податків і зборів. У цьому контексті адміністрування податків розглядається тільки з боку однієї групи суб'єктів податкового права, що уявляється некоректним, з огляду на необхідність забезпечення паритету інтересів учасників податкових відносин.

Трансформація податкових відносин відбувається насамперед внаслідок розвитку економічної системи, становлення її елементів. Податкове регулювання спрямоване на здійснення позитивного впливу на загальні тенденції економічного розвитку або окремих елементів економічної системи (регіональні, галузеві, кластерні тощо).

В таких умовах, як правило, спостерігається зниження показників результативності й ефективності податкового адміністрування. Наприклад, ухвалюючи рішення про застосування податкової пільги для товаровиробників певної галузі, органи управління економікою враховують можливість розширення інвестиційної активності у майбутньому за рахунок акумуляції цими товаровиробниками додаткових фінансових ресурсів (прибутку, амортизації).

Таким чином, податкове адміністрування — це нормативно регламентована організаційно-розпорядча діяльність повноважних державних органів у сфері управління процесами оподаткування з метою забезпечення виконання вимог податкового законодавства учасниками податкових відносин [13, с. 37].

У наведеному визначенні вказано, що:

— податкове адміністрування здійснюється не лише виконавчими органами, а й повноважними державними органами всіх гілок влади, але лише тими, які наділені відповідними повноваженнями;

— податкове адміністрування — це нормативно регламентована діяльність, що базується на виконанні правових приписів;

— податкове адміністрування — це організаційно-розпорядча діяльність, яка передбачає видання розпоряджень повноважними органами та виконання цих розпоряджень іншими учасниками;

— податкове адміністрування спрямоване на практичне управління процесами оподаткування, тобто процесами визначення податкової бази, обрахунку суми податку, сплати податку і звітування про виконання податкового обов'язку;

— основною метою податкового адміністрування є забезпечення виконання вимог податкового законодавства, що передбачає як забезпечення податкових надходжень у повному обсязі та в належні строки, так і перевірки дотримання учасниками податкових відносин приписів відповідних нормативно-правових актів, а також вжиття заходів, спрямованих на мінімізацію податкової девіації в майбутньому.

ВИСНОВКИ

Податкове адміністрування як особливий управлінський процес функціонує в системі певних суспільних відносин. Система оподаткування повинна стати важливим елементом визначеної інтеграційної стратегії України, засобом входження в міжнародні економічні й управлінські економічні інституції на засадах максимальної конкурентоспроможності національної економіки. З фіскальної точки зору податкове адміністрування має забезпечити насамперед податкові надходження у належних обсягах та в належні строки. Ефективний механізм податкового адміністрування є необхідною передумовою повного і своєчасного виконання державного бюджету за податковими надходженнями і запорукою виконання державою завдань, що фінансуються за рахунок цих коштів. Підвищення якості процесу податкового адміністрування більшою мірою залежить від впровадження нових методів та інструментів податкового адміністрування ніж від ліберальної чи соціальної спрямованості податкової системи, що опосередковано підтверджує універсальний характер інноваційних інструментів податкового адміністрування.

Література:

1. Бандурка О.М., Понікаров В.Д., Попова С.М. Податкове право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.

2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://tax.gov.ua/nk> (дата звернення: 13.01.2022).

3. Князькова В.Я., Сергієнко Л.К. Особливості податкового адміністрування в умовах розбудови ринкових відносин в Україні. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: "Економічні науки". 2015. № 1 (78). С. 58—66.

4. Петричко М.М. Сучасний стан адміністрування податків і зборів в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Економічні науки". 2016. Випуск 16. Ч. 2. С. 133—135.

5. Ясько І.В. Теоретико-правові засади податкового адміністрування в Україні: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 20 с.

6. Сідельникова Л.П. Теоретико-організаційні домінанти податкового адміністрування в системі державного податкового менеджменту. Економіка та суспільство. 2020. Вип. № 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/91/86> (дата звернення: 13.01.2022).

7. Проскура К.П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації: монографія. Київ: Емкон, 2014. 376 с.

8. Савчук В.А. Теоретичні засади організації адміністрування податків. Ефективна економіка. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1852> (дата звернення: 13.01.2022).

9. Крупка М.І., Кміть В.М., Паславська Р.Ю. Система адміністрування податків в Україні: стан, проблеми та перспективи. Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 26.2. С. 217—224.

10. Бойко О. Ефективність системи податкового адміністрування в Україні. Демократичне врядування. 2017. Вип. 20. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk20/fail/Bojko.pdf (дата звернення: 13.01.2022).

11. Крисоватий А.І., Томнюк Т.Л. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації: монографія. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2012. 212 с.

12. Андрущенко В.Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво. Фінанси України. 2003. № 6. С. 27—35.

13. Селіванов А. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві. Право України. 2012. № 2. С. 34—38.

References:

1. Bandurka, O.M., Ponikarov, V.D., and Popova, S.M. (2012), *Podatkove pravo* [Tax law], Tsentр uchbovoi literatury, Kiev, Ukraine.

2. State Tax Service of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine. Law of Ukraine", available at: <https://tax.gov.ua/nk> (Accessed 13 January 2022).

3. Kniaskova, V.Ya. and Serhiienko, L.K. (2015), "Features of tax administration in the context of building market relations in Ukraine", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 1 (78), pp. 56—66.

4. Petrychko, M. M. (2016), "The current state of administration of taxes and fees in Ukraine", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 16, pp. 133—135.

5. Yasko, I.V. (2019), "Theoretical and legal principles of tax administration in Ukraine", Ph.D. Thesis, Administ-

native law and process; finance law; information law, National University "Lviv Polytechnics", Lviv, Ukraine.

6. Sidelnykova, L.P. (2020), "Theoretical and organizational dominants of tax administration in the system of state tax management", *Economy and society*. [Online], vol. 22, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/91/86> (Accessed 13 January 2022).

7. Proskura, K.P. (2014), *Podatkove administruvannia v Ukraini v postkryzovyi period: efektyvnist ta napriamy modernizatsii* [Tax administration in Ukraine in the post-crisis period: efficiency and directions of modernization], Emkon, Kiev, Ukraine.

8. Savchuk, V.A. (2013), "Theoretical principles of tax administration", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1852> (Accessed 13 January 2022).

9. Krupka, M.I., Kmit, V.M., and Paslavskaya, R.Yu. (2016), "The system of tax administration in Ukraine: status, problems and prospects", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 26.2. pp. 217—224.

10. Boiko, O. (2017), "Efficiency of the tax administration system in Ukraine", *Demokratychnе vriaduvannia*, [Online], vol. 20, available at: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk20/fail/Bojko.pdf (Accessed 13 January 2022).

11. Krysovatyi, A.I. and Tomniuk, T.L. (2012), *Administruvannia podatkiv v Ukraini: orhanizatsiia ta napriamy transformatsii* [Tax administration in Ukraine: organization and directions of transformation], *Ekonomichna dumka TNEU*, Ternopil, Ukraine.

12. Andrushchenko, V.L. (2003), "Fiscal administration as a science and art", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 27—35.

13. Selivanov, A. (2012), "Tax administration: new problems in administrative and financial law", *Pravo Ukrainy*, vol. 2, pp. 34—38.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Р. О. Костирко,
д. е. н., професор кафедри облікових технологій та оподаткування,
ДВНЗ "Університет банківської справи", м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9247-3363

О. О. Замай,
аспірант, Східноукраїнський національний університет,
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1244-6846

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.16

СПРАВЕДЛИВА ВАРТІСТЬ ЯК ОЦІНОЧНА І ОБЛІКОВО-ЗВІТНА КАТЕГОРІЯ: ДЖЕРЕЛА, МЕТОДИ РОЗРАХУНКУ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЄМНІСТЬ

R. Kostyrko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department
of Accounting Technologies and Taxation, SHEI "University of Banking", Lviv, Ukraine
O. Zamaï,
Postgraduate student, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine

FAIR VALUE AS AN ESTIMATED, ACCOUNTING AND REPORTING CATEGORY:
SOURCES, CALCULATION METHODS AND INFORMATION CAPACITY

Основний науковий результат статті полягає у проведенні порівняльного аналізу національних і міжнародних стандартів в частині використання справедливої вартості для оцінки активів і зобов'язань у бухгалтерському обліку, їх відображення у фінансовій звітності та використання для оцінки вартості підприємства як цілісного майнового комплексу. Показано, що сучасні економічні реалії змінюють вимоги користувачів фінансової звітності до облікової інформації: в частині об'єктів — з аналізу доходів, витрат і фінансових результатів на показники реальної вартості активів і зобов'язань та підприємства в цілому як цілісного майнового комплексу; у частині функцій — від переважно контрольної до інформаційної; у частині методів оцінки — від історичних до справедливих. Доведено, що основним напрямком підвищення прозорості фінансової звітності є оцінка статей методом справедливої вартості, яка є близькою до ринкової і більш об'єктивно відображає фінансово-майновий стан підприємства. Показано, що обов'язковою умовою поширення зазначеного методу є існування активного ринку відповідних активів (зобов'язань). Визначено переваги і недоліки справедливої вартості як оціночної і обліково-звітної категорії. Обґрунтовано перспективи використання методів справедливої вартості для підвищення якісних характеристик фінансової звітності українських корпорацій в умовах євроінтеграції України.

The main scientific result of the article is a comparative analysis of national and international standards in the use of fair value to measure assets and liabilities in accounting, their reflection in the financial statements and use to assess the value of the enterprise as a whole property complex. It is shown that modern economic realities change the requirements of users of financial statements to accounting information in terms of its recognition, feasibility, reliability. Emphasis is shifted: in some objects — from the analysis of income, expenses and financial results to indicators of the real value of assets and liabilities and the enterprise as a whole as a whole property complex; in terms of functions — from mostly control to information; in terms of valuation methods — from historical to fair. It is proved that the main direction of increasing the transparency of financial statements is the valuation of items at fair value, which is close to the market and more objectively reflects the financial and property condition of the enterprise. A prerequisite for the spread of this method is the existence of an active market for the relevant assets

(liabilities). The requirement of Ukraine's European integration expands the prospects of using fair value methods to improve the quality characteristics of financial statements of Ukrainian corporations. They are best for financial assets that have an active market, their application is problematic for non-financial assets that do not have an active market or are unique (corporation brand, internally created goodwill). The most advantageous methods of fair valuation are to determine the value of the enterprise as a whole property complex, when compiling a report on sustainable development (integrated reporting), alternative balance sheet, close to market valuation of assets, as well as in preparation for purchase and sale of individual objects or enterprises in general. Unlike annual financial statements, the Statement of Value may be prepared less frequently (every two to three years) or as required for significant corporate events. Valuation-based valuation methods meet the objectives of current accounting for assets, liabilities and expenses.

Ключові слова: справедлива вартість, оціночна, облікова, звітна, категорія, джерела, методи розрахунку, інформаційна місткість.

Key words: fair value, estimated, accounting, reporting, category, sources, calculation methods, information capacity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливим чинником, який впливає на методологічні засади обліку і звітності, є тип господарювання. На сьогоднішньому етапі для України в усіх сферах суспільного життя пріоритетним є завдання подолання інституціональних обмежень залежності від попереднього розвитку. В умовах планово-адміністративного типу господарювання мало місце відображення статей балансу за первісною вартістю, переважним методом визначення залишкової вартості було нарахування зносу (амортизації). Ринковий тип господарювання пов'язаний із динамічністю змін на товарних і фінансових ринках, коли історична собівартість не об'єктивно відображає вартість активів, зобов'язань, фінансових результатів тощо. Тому зростає роль справедливої вартості як оціночної і обліково-звітної категорії. Можливість сфери її використання розширює імплементація Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Для їх успішного впровадження в практичну діяльність необхідно удосконалити джерела, методи розрахунку справедливої вартості, а також ефективно використовувати інформаційну ємність фінансової звітності щодо її розкриття для прийняття управлінських рішень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Впровадження нових концепцій управління підприємствами (антикризової, вартісно-орієнтованої) об'єктивно підвищує інтерес учених і практиків до створення відповідного інформаційного забезпечення. Предметом дослідження Бездушної Ю.С. є критичне узагальнення застосування моделей собівартості та справедливої вар-

тості активів у фінансовій звітності відповідно до міжнародних та національних підходів [1, с. 40]. Через багатоваріантність методології бухгалтерського обліку фінансова звітність попри відповідність існуючим вимогам і достовірність, підтверджену аудитором, може не відображати реальний фінансовий стану підприємства, покращуючи та погіршуючи його. Вирішенню проблеми сприятиме формування об'єктивної інформації про вартість підприємства на основі справедливої оцінки активів і зобов'язань. Погоджуємося з Бурденко І., Макаренко І., що імплементація міжнародних стандартів фінансової звітності сприятиме похваленню ділової активності підприємств на товарних і фінансових ринках, активізації торгівлі цінними паперами, у тому числі у період низької ліквідності фондових операцій, зростання ризиків та кризи [2, с. 48]. Поважаючи існуючий рівень теорії і практики використання оцінок у бухгалтерському обліку, слід зазначити потребу у проведенні подальших досліджень у частині удосконалення змісту фінансової звітності на основі справедливої вартості.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є проведення порівняльного аналізу національних і міжнародних стандартів в частині використання справедливої вартості для оцінки активів і зобов'язань у бухгалтерському обліку, їх відображення у фінансовій звітності та використання для оцінки вартості підприємства як цілісного майнового комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Використання оцінок як методу бухгалтерському обліку та фінансової звітності є об'єктом міжнародного і національного регулювання. Значний внесок у створення нормативно-правового забезпечення формування справедливої вартості як оціночної і обліково-звітної категорії підприємства відіграють: Комітет зі стандартів фінансового обліку США (US FASB — Financial

Accounting Standards Board), Європейська асоціація з цінних паперів і ринків (The European Securities and Markets Authority, ESMA), Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standard Board, IASB), Базельський Комітет з питань банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision). Результатом їх спільної праці стала розробка міжнародних стандартів та послідовних заходів із їх удосконалення.

З початку 2018 року МСФЗ 9 "Фінансові інструменти" [3] замінило МСБО 39 "Фінансові інструменти: визнання та оцінка" [4], який містив чотири класифікаційні групи фінансових активів (інвестиції, утримувані до погашення; позики та дебіторська заборгованість; фінансовий актив або фінансове зобов'язання за справедливою вартістю з відображенням переоцінки як прибутку або збитку; фінансові активи, доступні для продажу). МСФЗ 9 передбачає лише дві кваліфікаційні групи фінансових активів, які оцінюються: а) за амортизованою собівартістю; б) за справедливою вартістю відповідно до бізнес-моделі підприємства. Зазначені зміни, внесені регулятором, орієнтовані на антикризове регулювання фінансових ринків, а також надання пріоритету справедливих оцінок порівняно з історичною собівартістю, оскільки значне перевищення останньої над ринковою вартістю активів здатне призвести до браку ліквідності, здатного перетворитися на кризу кредитоспроможності.

Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) визнає облікову модель, засновану на справедливій вартості, найкращою для забезпечення транспарентності фінансової звітності і не підтримує пропозиції з її заміни середньоринковою ціною активів за період. На відміну від історичної вартості, що формується під впливом переоцінок на інфляцію, справедлива — найбільшою мірою відповідає ринковим умовам і надає стейкхолдерам адекватні аналітичні дані прийняття управлінських рішень. На користь цього є такі аргументи: справедлива вартість ґрунтується не на індивідуальній оцінці діяльності окремого суб'єкта господарювання, а на зовнішній, незалежній; порівнянність статей фінансової звітності різних підприємств через єдині критерії визначення їх справедливої вартості; відображення активів у балансі (звіті про фінансовий стан) за справедливою вартістю сприяє прозорості інформації та її зрозумілості для користувачів фінансової звітності. Конtrarгументами є: можливість підсилення коливань ринкових цін через залежність справедливої вартості від циклічного розвитку економіки, ризику її суттєвого скорочення в умовах кризи, можливість викривлення фінансових результатів у разі одночасного зниження кредитного рейтингу активів і зобов'язань емітента, непридатність справедливої вартості для оцінки похідних фінансових інструментів. Розширенню сфери використання справедливої вартості сприяє прийняття відповідного МСФЗ 13 "Оцінка справедливої вартості" [5], який уніфікував розрізнені підходи двох систем професійних стандартів: МСФЗ та загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку США GAAP (General Accepted Accounting Principles), формалізував алгоритм оцінки справедливої вартості, консолідував перелік вимог

щодо розкриття інформації, підвищив транспарентність фінансової звітності, особливо в частині складних фінансових інструментів. МСФЗ 13 має розширену сферу дії, оскільки застосовується до усіх інших стандартів, які передбачають використання справедливої вартості.

Відповідно до МСФЗ 13 справедлива вартість — це ринкова оцінка, а не оцінка з урахуванням специфіки суб'єкта господарювання, вона визначає ціну, за якою відбувалася б звичайна операція продажу активу чи передачі зобов'язання між учасниками ринку на дату оцінки за нинішніх ринкових умов. Відповідно до НП(С)БО 19 "Об'єднання підприємств": справедлива вартість — сума, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [6]. Таким чином, справедлива вартість є не конкретною ціною певного об'єкта, а методичним підходом до визначення його вартості адекватно до мети оцінювання, визначеної споживачами інформації за умови дотримання принципу превалювання економічного змісту над юридичною формою. У Додатку до НП(С)БО 19 викладено порядок визначення справедливої вартості придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань, зокрема, для матеріалів — відновлювальна; землі, будівель, машин та устаткування — ринкова вартість, а у разі її відсутності такої — відновлювальна або оціночна вартість.

Відповідно до МСФЗ 13 для оцінки справедливої вартості використовують три підходи з притаманними ним принципами, джерелами інформації, методами розрахунку і сферою застосування (табл. 1).

Ієрархія справедливої вартості встановлює найвищий пріоритет для цін котирування (нескоригованих) на активних ринках на ідентичні активи або зобов'язання (вхідні дані 1-го рівня) та найнижчий пріоритет для закритих вхідних даних (вхідні дані 3-го рівня).

Згідно з МСФЗ 13 оцінка справедливої вартості відбувається з урахуванням ієрархії джерел інформації за рівнями та пріоритетами: 1 — найвищий: ціни для ідентичні активи чи зобов'язання, що встановлюються на активних ринках; 2 — проміжний: ціни, що базуються на ринкових даних, або визначені опосередковано; 3 — найнижчий: закриті вихідні дані і припущення суб'єкта господарювання.

Впровадження в національну практику бухгалтерського обліку справедливої вартості, яка є домінуючою оцінкою за МСФЗ, розпочався з НП(С)БО 30 "Біологічні активи" [7] в частині принципів змін до методологічних засад обліку сільськогосподарської діяльності.

Відповідно до п. 10 МСФЗ 41 "Сільське господарство" [8] біологічні активи мають відображатися на дату проміжного і річного балансу за справедливою вартістю. У разі неможливості її визначення біологічні активи відповідно до п. 11 можуть відображатися за первісною вартістю: довгострокові — з урахуванням суми їх зносу і втрат від зменшення корисності, які розраховуються відповідно до НП(С)БО 7 "Основні засоби" та 28 "Зменшення корисності активів", поточні — відповідно до НП(С)БО 9 "Запаси", за виключенням рослинництва, які мають відображатися як незавершене виробництво. Для первісного визнання сільськогосподарської продукції п. 12 передбачена оцінка за справедливою вартістю.

тю або за виробничою собівартістю відповідно до НП(С)БО 16 "Витрати". Визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції ґрунтується на цінах активного ринку.

Відповідно до п. 30 МСБО 16 "Основні засоби" [9], п. 8 НП(С)БО 7 "Основні засоби" [10] для обліку об'єкта основних засобів передбачена модель собівартості за вирахуванням зносу та накопичених збитків від зменшення корисності. Також припустимою є модель справедливої вартості, при цьому регулярність переоцінки об'єкту основних засобів має бути достатньою для забезпечення балансової вартості справедливої. Відповідно до МСФЗ та НП(С)БО залучення експерта для оцінки справедливої вартості об'єктів обліку не є обов'язковим, за винятком виключень. Так, відповідно до МСБО 16 справедлива вартість землі та будівель має визначатися на основі експертної оцінки професійними оцінювачами на основі ринкових цін. Експертиза також може проводитися для визначення справедливої вартості об'єктів машин та обладнання.

Відповідно до НП(С)БО 8 "Нематеріальні активи" історична собівартість та справедлива вартість за вирахуванням амортизації та збитків від знецінення є альтернативними методами оцінки об'єктів нематеріальних активів [11]. За НП(С)БО 8 та МСБО 38 "Нематеріальні активи" переоцінка за справедливою вартістю на дату балансу потребує існування активного ринку нематеріальних активів [12]. Для унікальних активів (брендів, заголовків, видавничих прав на музику та фільми, патентів чи торгових марок) застосовувати зазначений метод є проблематичним через: відсутність статистики угод їх купівлі-продажу; рідкість проведення операцій; відсутність доказів справедливості ціни, сплаченої за один актив, для оцінки вартості іншого активу; обмежене поширення інформації щодо угод.

У категоріях П(С)БО 28 і МСБО 36 "Зменшення корисності активів" [13] справедлива вартість активів за вирахуванням очікуваних витрат на його реалізацію тождно чистій вартості реалізації активу, яка бере участь у розрахунку втрат від зменшення корисності (ВЗК) за формулою:

$$\text{ВЗК} = \text{Б(З)В} - \text{СОВ} \quad (1),$$

$$\text{СОВ} = \max(\text{ЧВРА}; \text{ТВМЧГНА}) \quad (2),$$

де Б(З)В — балансова (залишкова) вартість активу;
СОВ — сума очікуваного відшкодування активу;
ЧВРА — чиста вартість реалізації активу;

ТВМЧГНА — теперішня вартість майбутніх чистих грошових надходжень від активу, яка розраховується як сума дисконтованих майбутніх грошових потоків від безперервного використання активу та його ліквідаційної вартості.

Джерелом інформаційного забезпечення для розрахунку ТВМЧГНА є фінансові плани суб'єкта господарювання на період не більше п'яти років.

Прикладом використання дисконтування для оцінки вартості статей фінансової звітності є договори

Таблиця 1. Підходи до оцінки справедливої вартості статей фінансової звітності

№ з/п	Підхід	Принцип	Джерело інформації	Методи розрахунку	Сфера застосування
1	Ринковий (порівняльний)	конкуренції та рівноваги	ринки ідентичних або подібних активів	порівняльні продажі, експертні оцінки	фінансові інструменти
2	Витратний (інвестиційний)	заміщення	розрахунок суми, потрібної для заміни експлуатаційної потужності активу	фактичних і планових затрат, вартості заміщення та відновленої вартості	матеріальні активи
3	Дохідний (фінансовий)	поточних ринкових очікувань щодо майбутніх економічних вигід	ринкові індикатори дохідності активів	дисконтування грошових потоків і метод надлишкових доходів	нематеріальні активи

Джерело: власна розробка.

фінансової оренди. У бухгалтерському обліку об'єкт фінансової оренди відповідно до МСБО 17 "Оренда" [14] та НП(С)БО 14 "Оренда" [15] має відображатися за меншою з двох оцінок: його справедлива вартість та сума дисконтованих мінімальних орендних платежів протягом періоду оренди.

Дохід, відповідно до п. 9 МСБО 18 "Дохід" [16] має оцінюватися за справедливою вартістю компенсації, яка була отримана або підлягає отриманню. Близьким за змістом, але трохи іншим за формою є критерій визначення доходу у НП(С)БО 15 "Дохід": він відображається в бухгалтерському обліку в сумі справедливої вартості активів, що отримані або підлягають отриманню [17]. Проте, на відміну від національного стандарту, МСБО 18 "Дохід" передбачає більш складну схему визначення доходу з використанням дисконтування у разі отримання покупцем платежу: а) з відстрочкою (без нарахування відсотків); б) у формі векселю до отримання, ставка відсотка якого нижче за ринкову. Аналогічним чином проводиться оцінка зобов'язань.

Концепція дисконтування для визначення справедливої вартості присутня також у МСФЗ 3 "Об'єднання бізнесу" та НП(С)БО 19 "Об'єднання підприємств". За міжнародним стандартом вона використовується для оцінки боргових інструментів, неконтрольованої частки в об'єкті придбання (внеску дисконту за відсутність контролю (дисконту за меншість) у справедливую вартість). Згідно з національним стандартом розрахунок теперішньої (дисконтованої) суми використовується для визначення справедливої вартості дебіторської заборгованості, поточних та довгострокових зобов'язань, чистих активів або зобов'язань за пенсійними програмами з передбаченими виплатами, обтяжливими контрактами та іншими непередбаченими зобов'язаннями.

Основними перевагами методів справедливої оцінки активів та зобов'язань є: наближення їх облікової оцінки до ринкової, збільшення прозорості звітності, спрощення розрахунку вартості підприємства, можливість більш об'єктивної оцінки фінансового стану підприємства; використання як міри вартості при оприбуткуванні безоплатно отриманих основних засобів і нематеріальних активів. До основних недоліків слід

віднести: складність і недосконалість методів оцінки справедливої вартості; суб'єктивізм через застосування професійних суджень бухгалтерів та менеджерів, висока імовірність пов'язаних із цим помилок і зловживань; значна трудомісткість обробки інших джерел інформації щодо показників функціонування ринку звернення активів; необхідність використання альтернативних методів у разі набуття (втрати) корисності, відсутності активного ринку, обмежених можливостей скористатися методом аналогів продаж; імперативність наступних переоцінок на дату складання звітності щодо тих статей, які відображені в поточному обліку за справедливою вартістю. Для мінімізації зазначених ризиків доцільно визначити раціональну сферу застосування методів справедливої оцінки активів і зобов'язань в умовах відсутності достовірної інформації про ринкові ціни окремих активів. У даному випадку виникає потреба у виконанні значного обсягу обліково-розрахункової роботи з переоцінки статей балансу, при цьому знижується достовірність фінансової звітності і зростають ризики прийняття інвестиційних рішень.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Основний науковий результат статті полягає у проведеному порівняльному аналізі національних і міжнародних стандартів в частині використання справедливої вартості для оцінки активів і зобов'язань у бухгалтерському обліку, їх відображення у фінансовій звітності та використання для оцінки вартості підприємства як цілісного майнового комплексу. Зміст основних висновків і рекомендацій полягає у такому.

1. Показано, що сучасні економічні реалії змінюють вимоги користувачів фінансової звітності до облікової інформації в частині її визнання, доцільності, надійності. Акценти зміщуються: в частині об'єктів — з аналізу доходів, витрат і фінансових результатів на показники реальної вартості активів і зобов'язань та підприємства в цілому як цілісного майнового комплексу; у частині функцій — від переважно контрольної до інформаційної; у частині методів оцінки — від історичних до справедливих.

2. Доведено, що основним напрямком підвищення транспарентності фінансової звітності є оцінка статей методом справедливої вартості, яка є близькою до ринкової і більш об'єктивно відображає фінансово-майновий стан підприємства. Обов'язковою умовою поширення зазначеного методу є існування активного ринку відповідних активів (зобов'язань).

3. Вимога євроінтеграції України розширює перспективи використання методів справедливої вартості для підвищення якісних характеристик фінансової звітності українських корпорацій. Найкращими вони є для фінансових активів, які мають активний ринок, проблематичним є їх застосування для нефінансових активів, які не мають активного ринку або є унікальними (бренд корпорації, внутрішньо створений гудвіл).

4. Найбільші переваги методи справедливої оцінки мають для визначення вартості підприємства як цілісного майнового комплексу, при складанні звіту про ста-

лий розвиток (інтегрованої звітності), альтернативного балансу, наближеного до ринкової оцінки активів, а також у період підготовки до укладання угод купівлі-продажу окремих об'єктів або підприємства загалом. На відміну від річної фінансової звітності, Звіт про вартість можна скласти рідше (один раз на два-три роки), або за потребою, пов'язаною зі значними корпоративними подіями. Задачам поточного обліку активів, зобов'язань і витрат відповідають методи оцінки на основі собівартості.

Перспективами подальших досліджень є формалізація вартісно-орієнтованої звітності як інструменту транспарентності фінансового та управлінського обліку.

Література:

1. Бездушна Ю.С. Застосування моделей собівартості та справедливої вартості активів у фінансовій звітності: міжнародні та національні підходи. Облік і фінанси. 2012. № 2. С. 39—42.
2. Бурденко І., Макаренко І. Справедлива вартість в оцінці фінансових інструментів: вимоги Міжнародних стандартів фінансової звітності. Вісник Національного банку України. 2014. № 2. С. 44—50.
3. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 (МСФЗ 9) "Фінансові інструменти": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#Text
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 (МСБО 39) "Фінансові інструменти: визнання та оцінка": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015#Text
5. Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 (МСФЗ 13) "Оцінка справедливої вартості": Міжнародний документ від 01.01.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_068#Text
6. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 "Об'єднання підприємств": Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99/ed20120110/find?text=%D1%EF%F0%E0%E2%E5%E4%EB%E8%E2%E0+%E2%E0%F0%F2%B3%F1%F2%FC#Text>
7. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_1
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 (МСБО 41). Сільське господарство: Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_1
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16) "Основні засоби": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text
10. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби": Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000

№ 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>

11. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 "Нематеріальні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text>

12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38) "Нематеріальні активи". Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050#Text

13. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 (МСБО 36) "Зменшення корисності активів": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text

14. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 17 (МСБО 17) "Оренда": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_018#Text

15. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 14 "Оренда": Наказ Міністерства фінансів України від 28.07.2000 № 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_7

16. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 (МСБО 18) "Дохід": Міжнародний документ від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025#Text

17. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 "Дохід": Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 № 290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_3

References:

1. Bezdushna, Yu. S. (2012), "Application of cost and fair value models of assets in financial reporting: international and national approaches", *Oblik i finansy*, vol. 2, pp. 39—42.

2. Burdenko, I. and Makarenko, I. (2014), "Fair value in measuring financial instruments: requirements of International Financial Reporting Standards", *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 2, pp. 44—50.

3. International Accounting Standard Board (2012), "International Financial Reporting Standard 9 Financial Instruments", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#Text (Accessed 28 March 2022).

4. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 39 Financial Instruments: Recognition and Measurement", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_015#Text (Accessed 29 March 2022).

5. International Accounting Standard Board (2013), "International Financial Reporting Standard 13 Fair Value Measurement", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_068#Text (Accessed 30 March 2022).

6. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "National Regulation (Standard) of Accounting 19 Association of

Enterprises", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0499-99/ed20120110/find?text=%D1%EF%F0%E0%E2%E5%E4%EB%E8%E2%E0+%E2%E0%F0%F2%B3%F1%F2%FC#Text> (Accessed 31 March 2022).

7. Ministry of Finance of Ukraine (2005), "National Regulation (Standard) of Accounting 30 Biological assets", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_1 (Accessed 29 March 2022).

8. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 41 Agriculture", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_1 (Accessed 30 March 2022).

9. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 16 Fixed Assets", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#Text (Accessed 31 March 2022)

10. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "National Regulation (Standard) of Accounting 7 Fixed Assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (Accessed 30 March 2022).

11. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "National Regulation (Standard) of Accounting 8 Intangible Assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text> (Accessed 30 March 2022).

12. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 38 Intangible Assets", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050#Text (Accessed 31 March 2022).

13. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 36 Decrease in usefulness of assets", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text (Accessed 29 March 2022).

14. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 17 Rent", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_018#Text (Accessed 30 March 2022).

15. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "National Regulation (Standard) of Accounting 14 Rent", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_7 (Accessed 30 March 2022).

16. International Accounting Standard Board (2012), "International Accounting Standard 18 Income", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025#Text (Accessed 29 March 2022).

17. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "National Regulation (Standard) of Accounting 15 Income", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2#w1_3 (Accessed 30 March 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2022 р.

*В. І. Радько,
д. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-6740-9527*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.22

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

V. Radko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organization of Entrepreneurship and Exchange Activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF INSTITUTIONAL SUPPORT FORMATION FOR THE DEVELOPMENT OF DAIRY FARMING IN UKRAINE

Стаття присвячена організаційним засадам формування інституційного забезпечення розвитку молочного скотарства в Україні. Доведено, що умови для забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур формуються зовнішнім економічним і соціальним середовищем визначаються, зокрема, державною політикою регулювання галузі молочного скотарства, суспільними відносинами між суб'єктами, правовою базою регулювання підприємництва, ризиками та нестабільністю, сформованим досвідом менеджерів, інститутами та організаціями. Інституціональні умови стійкого розвитку підприємницьких структур — це умовно відокремлена сукупність базових політичних, правових, економічних, суспільних та соціальних норм, правил і процедур, які утворюють основу для досягнення суб'єктами господарювання своєї місії та цілей.

Вважаємо, що інституціональному середовищу забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур у галузі молочного скотарства характерні такі особливості: об'єктивно-суб'єктивна природа. Формування й вибір поведінки суб'єктів підприємництва здійснюється у певному інституціональному середовищі. Задоволення потреб та інтересів суб'єктів також відбувається під впливом інституціонального середовища, якому властивий імовірнісний характер такого впливу, що вимагає від суб'єктів господарювання відповідних дій.

Доведено, що упродовж періоду незалежності в Україні сформувалось інституційне середовище функціонування молочного скотарства за наявності двох основних категорій виробників — сільськогосподарські підприємства та господарства населення, які мають відповідно статус юридичної особи й суб'єкта неприбуткової діяльності.

Сформовані економічна та інституційна системи молочного скотарства України свідчать про необхідність подальшого розвитку сільськогосподарських товаровиробників не тільки великих, а й малих форм господарювання. Так, нині існує потреба у спрямуванні розвитку особистих селянських господарств з урахуванням адаптованих до вимог європейського законодавства нормативно-правових актів. Селянське господарство орієнтується в першу чергу на власне самозабезпечення членів сільських і міських домогосподарств, з якими вони перебувають в родинних та дружніх зв'язках. Проте, як свідчать результати досліджень науковців, із зростанням концентрації корів в утриманні сільських домогосподарств збільшується рівень товарності молока.

The article is devoted to the organizational principles of forming the institutional support for the development of dairy farming in Ukraine. It is proved that the conditions for sustainable development of business structures are formed by the external economic and social environment determined, in particular, by the state policy in dairy farming, public relations between entities, the legal framework for entrepreneurship, risks and instability,

experience of managers, institutions and organizations. Institutional conditions of business structures sustainable development are a conditionally separate set of basic political, legal, economic and social norms, rules and procedures that form the basis for business entities to achieve their mission and goals.

We believe that the institutional environment for sustainable development of business structures in the field of dairy farming is characterized by certain features. The formation and choice of business entities behavior is carried out in a certain institutional environment. Satisfaction of the needs and interests of entities is also influenced by the institutional environment, which is characterized by the probabilistic nature of such influence, which requires businesses to take appropriate action.

It is proved that during the period of independence in Ukraine the institutional environment of dairy farming was formed in the presence of two main categories of producers — agricultural enterprises and households, which have the status of a legal entity and a non-profit entity.

The current economic and institutional systems of dairy farming in Ukraine indicate the need for further development of agricultural producers both large and small forms of management. Thus, today there is a need to direct the development of personal farms, taking into account the regulations adapted to the requirements of European legislation. The peasant economy focuses primarily on the self-sufficiency of rural and urban households members with whom they are family and friends. However, according to research, increasing concentrations of cows in rural households increases the level of milk marketability.

Ключові слова: молочне скотарство, інституція, сільськогосподарське підприємство, особисте селянське господарство, підприємницькі структури.

Key words: dairy cattle breeding, institution, agricultural enterprise, private household, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Умови для забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур формуються зовнішнім економічним і соціальним середовищем визначаються, зокрема, державною політикою регулювання галузі молочного скотарства, суспільними відносинами між суб'єктами, правовою базою регулювання підприємництва, ризиками та нестабільністю, сформованим досвідом менеджерів, інститутами та організаціями. Інституціональні умови стійкого розвитку підприємницьких структур — це умовно відокремлена сукупність базових політичних, правових, економічних, суспільних та соціальних норм, правил і процедур, які утворюють основу для досягнення суб'єктами господарювання своєї місії та цілей.

Інституціональне середовище стійкого розвитку суб'єктів господарювання сприяє реалізації принципу загальності, що обумовлює комплексність ринкового господарства, у якому не повинно бути суб'єктів, які ігнорують товарно-грошові відносини (або не впливають на них), адже вони є найбільш важливими атрибутами ринку. Визначальним інституціональним принципом стійкого розвитку суб'єктів господарювання досліджуваної галузі є їх рівноправність. Однак адекватність прав суб'єктів різних форм власності не повинна сприйматися як догма, як абсолютна рівність їх. Підприємницькі структури мають різний потенціал та неоднакові можливості виробничого, фінансового й економічного характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомим внеском в опрацювання напрямів стратегічного розвитку молочного скотарства стали праці вітчизняних учених-аграрників: Т. Божидарніка, Л. Іванової, О. Козак, В. Ніценка, В. Радька, І. Свиноуса, Н. Шиян та багатьох інших науковців. Проте, швидкооп-

линні зміни зовнішнього середовища функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу — виробників молока вимагає перегляду інституційного забезпечення їх діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення інституційного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств — виробників молока.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характерним аспектом принципу загальності є надання можливості всім бажаним брати участь у підприємницькій діяльності, отримати право на створення певної організаційної форми. Зокрема, доцільно усунути всі перешкоди у формуванні сімейних молочних ферм, кооперативних структур, організацій з виробництва екологічного молока та інших організаційних форм підприємництва, що відповідають нинішнім умовам. Суб'єкти підприємництва молочного скотарства в певному інституціональному середовищі повинні мати повноцінну й рівну можливість брати участь у конкурсних процесах, вільного входу в досліджувану галузь та види економічної діяльності, переливів капіталу, використання факторів зовнішнього середовища для функціонування й розвитку та ін [1].

Порушення принципу загальності створюють передумови для інституціональної нерівності підприємницьких структур, які внаслідок такого стану можуть одержати додаткові переваги для свого розвитку. Інституціональне середовище включає в себе такі складові: місію, що характеризує відповідальне призначення розвитку галузі молочного скотарства; домінуючі цінності й інтереси, що лежать в основі цілей створення та роз-

витку суб'єктів господарювання, або віднесені до засобів і способів їх досягнення; норми, яких додержуються підприємницькі структури та визначають принципи їхніх взаємовідносин; правила поведінки підприємницьких структур; взаємовідносини, в підприємстві, що визначають взаємодію учасників між собою та із зовнішніми об'єктами; усталену ділову поведінку, що проявляється в характері проведення суб'єктами господарювання певних дій та ін.

Інституціональному середовищу забезпечення розвитку господарюючих структур повинен бути притаманний певний набір властивостей та характеристик, у т.ч.: сформована ментальність і культура осіб, що перебувають в економічних відносинах; способи й особливості ведення підприємницької діяльності в досліджуваній галузі, що історично сформувалися; сукупність характеристик підприємницьких структур, особливості їх взаємодії й участі у відтворювальному процесі на етапах виробництва, розподілу та споживання; принципи введення та додержання правил підприємницької діяльності; особливості побудови підприємницької системи, її структурування, кооперування та інтегрування господарюючих суб'єктів; способи досягнення результатів економічної діяльності та їх розподілу.

Із позиції відтворення інституціональне середовище забезпечення розвитку господарюючих суб'єктів у молочному скотарстві має становити собою сукупність правил (політичного, правового, економічного, соціального характеру), які сприяють процесам виробництва, обміну, розподілу та споживання. У зв'язку із цим поведінка підприємницьких структур та економічні відносини між ними мають бути пов'язані з умовами інституціонального середовища, що вимагає від господарюючих суб'єктів здійснювати соціально-економічні дії, які відповідають умовам і динаміці інституціонального середовища; враховувати особливості інституціональних процесів та умов, що впливають на підприємство; створювати інфраструктуру для збільшення сприятливих можливостей інституціонального середовища; брати до уваги аспекти інституціонального середовища у методах управління підприємством.

Розглянемо більш детально властивості інституціонального середовища розвитку підприємницьких структур молочного скотарства:

1. Еволюція розвитку. Інституціональне середовищем — це результат тривалого, історичного процесу свого неперервного формування, отже, сприятливе середовище для ведення ефективної виробничої діяльності є однією з основних цінностей, що вимагає тривалих зусиль і часу.

2. Залежність і взаємодія підприємництва з інституціональним середовищем держави та регіональними підприємницькими системами. Підприємництво є частиною економіки держави, тому всі процеси у бізнес-середовищі визначаються та розвиваються під державним впливом.

3. Певний рівень інерційності. Трансформаційні процеси в галузі молочного скотарства зумовлюють зміни в інституціональному середовищі забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур. Однак інституціональне середовище не може адекватно змінюватися

під впливом факторів трансформації економіки. З огляду на це формування нового інституціонального середовища як багатоетапний процес який має певну логіку змін у часі.

4. Взаємозумовленість. Інституціональне середовище забезпечення стійкого розвитку господарюючих структур досліджуваної галузі характеризується й визначається особливістю економічних відносин. Водночас, стан економіки молочної галузі та процеси її трансформації ведуть до змін в інституціональному середовищі. З одного боку, певним чином господарюючі суб'єкти є продуктом інституціонального середовища, з іншого, — саме вони є носіями особливостями цього середовища, оскільки сформувались у конкретних інституціональних умовах. Тому при здійсненні трансформаційних дій необхідно враховувати взаємозумовленість інституціонального середовища та змін в економіці галузі.

Отже, ланцюжок "підприємницькі структури-інституціональне середовище-результати підприємництва" нерозривний та є основою для розуміння першорядних засад і принципів стійкого розвитку господарюючих суб'єктів галузі молочного скотарства [2]. Звідси робимо висновок, що розуміння особливостей інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємств досліджуваної галузі ґрунтується на вивченні умов, особливостей та стимулів до ефективної роботи усіх працівників підприємницької системи. Вважаємо, що інституціональному середовищу забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур у галузі молочного скотарства характерні такі особливості: об'єктивно-суб'єктивна природа. Формування й вибір поведінки суб'єктів підприємництва здійснюється у певному інституціональному середовищі. Задоволення потреб та інтересів суб'єктів також відбувається під впливом інституціонального середовища, якому властивий імовірнісний характер такого впливу, що вимагає від суб'єктів господарювання відповідних дій. Інституціональне середовище має об'єктивну природу, а поведінка підприємства у ньому — суб'єктивна, отже, процесом забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур характерна об'єктивно-суб'єктивна природа; інтегративна властивість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємств молочного скотарства полягає у тому, що воно повинно сприяти поєднанню інтересів учасників ринкових відносин (виробників молока, молокопереробних підприємств, структур оптової та роздрібної торгівлі, споживачів), створюючи для них належні умови для досягнення взаємних економічних відносин; регульована властивість інституціонального середовища діє через обмежений перелік механізмів, правил, дозволів та обмежень при здійсненні підприємницької діяльності в галузі молочного скотарства. Так, зі сфер діяльності із менш вигідними економічними умовами капітали можуть переливатися у більш прибуткові галузі; сануюча властивість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур пов'язана із підтримкою умов діяльності й конкуренції, відповідно на ринку залишаються найбільш ефективні підприємства [3]. Ця функція є економічно виправданою, оскільки ринок за допомогою інститутів позбавляється від малоефектив-

них підприємницьких структур; інформаційна власність інституціонального середовища свідчить, наприклад, про наявність сукупності сформованих інститутів та рівень сприятливості (несприятливості) середовища для ведення певних видів господарської діяльності.

Окрім того, інституціональне середовище забезпечення розвитку підприємницьких структур включає в себе складові інтелектуальної власності у вигляді знань, технологій тощо, має ширший зміст, оскільки містить низку складових — традицій, ментальності, правил та ін. Важливо наголосити, що інституціональне середовище утворюється та реалізується за наявності численної кількості людей, які здійснюють подібні види діяльності, водночас окремі його складові можна передати іншим у вигляді знань, технологій, навичків, але при цьому його не можна позбутися [4]. Звідси випливає висновок, що особливість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур полягає в тому, що воно принципово невід'ємне від своїх носіїв та здебільшого є ексклюзивним.

Наступною теоретичною проблемою нами розглядається роль інтелектуального середовища в розвитку підприємництва. Так, якщо підприємництво гіпотетично залишиться без наявних у нього матеріальних ресурсів виробництва, однак це не знищить його потенціалу. За наявності фінансових ресурсів можна реально одержати можливість використати будь-які необхідні для здійснення економічної діяльності матеріальні ресурси. Водночас, якщо підприємництво лишиться усієї сукупності його інститутів (досвіду, традицій, правил, знань і т. д.), то воно припинить своє існування навіть за наявності матеріально-речових ресурсів. Отже, для забезпечення нормального й ефективного функціонування господарюючих структур необхідне належне інституціональне середовище, щоб розвивати та ефективно використовувати наявний у суб'єктів інтелектуальний потенціал [5]. Тобто, проблема ефективного функціонування суб'єктів господарювання галузі великою мірою зводиться до питання створення й реалізації інституціональних умов, за яких її матеріально-речові та об'єктно-ресурсні складові будуть зберігатися, розвиватися й ефективно використовуватися відповідно до цілей відтворювального процесу. Під інституціональними умовами забезпечення розвитку підприємницьких структур також розуміють сукупність правил, норм і механізмів, які суб'єкти мають виконувати.

Поділяємо думку науковців, що трансформаційні процеси в молочному скотарстві ґрунтуються на інституційних перетвореннях, що відбувалися в період становлення ринкової економіки, коли ідеалізація ринку як єдиного регулятора виробничих відносин звела роль держави у формуванні економічних відносин до мінімуму [6]. Внаслідок орієнтації реформ на лібералізацію економічного життя й одночасну ліквідацію дореформених соціально-економічних інститутів призвели до інституціонального вакууму. Однією із найбільш істотних виявилася системна інституційна проблема, яку можна позначити як порушення цілісності в молочному скотарстві, тобто порушення взаємоузгодження і збалансованості процесів виробництва продукції, її реалізації

та відтворення виробничих ресурсів, а також інноваційних процесів у цих сферах. Унаслідок цього відбулося різке розбалансування економічних інтересів суб'єктів ринку молока та молокопродуктів, що негативно позначилось на ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Також можна констатувати, що трансформаційні процеси в досліджуваній галузі зумовили втрату комплексності та цілеспрямованості управління нею, внаслідок чого якість молока знизилася, переважає бажання досягти короткострокових цілей, що негативно позначилося на динаміці процесів відтворення, призвело до втрати кваліфікованих кадрів та бази для відтворення довгострокових біологічних активів у молочному скотарстві. Нині головне завдання інституційного розвитку молочного скотарства полягає в розробці та впровадженні в соціально-економічне середовище інститутів, які забезпечують створення передумов для стійкого розвитку галузі.

Очевидно, що реформування інституційного середовища досліджуваної галузі повинно ґрунтуватися на узгодженні прав і відповідальності кожного учасника ринку молока та врахування інтересів кожного з них у прийнятті й виконанні рішень [7]. Вважаємо, що найбільш прийнятною концепцією інституціонального розвитку в сучасних умовах є теорія "соціального ринкового господарства", коли вдосконалення ринкового господарства провадиться не шляхом прямого втручання держави в економіку, а через якісний вплив на інституційну структуру суспільства. Нині помітна невідповідність між побудовою і принципами роботи органів державної влади й інтересами підприємств галузі молочного скотарства [8].

Аналіз основних засад розвитку молочного скотарства України, відображених у Програмі розвитку молочного скотарства України до 2015 року свідчить, що оптимальним варіантом розв'язання проблеми забезпечення населення молоком та молокопродуктами є відновлення власного (вітчизняного) тваринництва з пріоритетним розвитком виробництва в сільськогосподарських підприємствах із поступовим переведенням його на промислову основу.

Відповідно до згаданої Програми стратегія розвитку передбачала: стабілізацію й подальший розвиток молочного скотарства для задоволення потреб населення в молоці та молочних продуктах, відновлення роботи великотоварних господарств, зміцнення кормової бази та поліпшення якісного складу поголів'я, впровадження нових ефективних технологій виробництва, державну підтримку галузі через дотації, запровадження еквівалентних економічних відносин між виробниками, переробниками і торгівлею, стимулювання розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів тощо.

Планувалося розширити доступність до дешевих середньо — і довгострокових кредитних ресурсів на будівництво й модернізацію молочних тваринницьких комплексів, удосконалити механізм державної фінансової підтримки, досягти паритет цін між промисловою продукцією і продукцією молочного скотарства. Також опрацьовувалися механізми поліпшення продуктивності поголів'я худоби, переходу до запровадження системи

менеджменту стада на основі єдиних європейських вимог щодо ідентифікації тощо.

Однак через зміну пріоритетів розвитку галузей аграрного сектору та відсутність у достатньому обсязі фінансових ресурсів індикативні показники вищеназваного програмного документа не були виконані. Практичний досвід часткового впровадження положень Програми розвитку молочного скотарства в Україні переконує, що створено можливості для розвитку високотоварних сільськогосподарських підприємств.

Нині в більшості регіонів розробляються програми розвитку молочного скотарства, фінансовою основою яких є кошти місцевих громад. Однак аналіз змісту цих програм свідчить, що більшою мірою вони спрямовані на підтримку розвитку молочного скотарства особистих селянських господарств, що не відповідає цілям Програми розвитку молочного скотарства України та Програми "Відроджене скотарство". Можна стверджувати, що відбувається певною мірою розпорошення незначних фінансових ресурсів, які спрямовуються на розвиток галузі, через відсутність єдності бачень органів місцевої й державної влади та бізнесу щодо розвитку галузі. Ця обставина є свідченням неефективної дії інституції. Нині при вирішенні більшості питань законодавчого характеру щодо розвитку молочного скотарства залишаються осторонь галузеві самоврядні організації, яких нині налічується дві — Асоціація виробників молока та Асоціація молочних підприємств України.

ВИСНОВКИ

Так, упродовж періоду незалежності в Україні сформувалось інституційне середовище функціонування молочного скотарства за наявності двох основних категорій виробників — сільськогосподарські підприємства та господарства населення, які мають відповідно статус юридичної особи й суб'єкта неприбуткової діяльності.

Сформовані економічна та інституційна системи молочного скотарства України свідчать про необхідність подальшого розвитку сільськогосподарських товаровиробників не тільки великих, а й малих форм господарювання. Так, нині існує потреба у спрямуванні розвитку особистих селянських господарств з урахуванням адаптованих до вимог європейського законодавства нормативно-правових актів. Селянське господарство орієнтується в першу чергу на власне самозабезпечення членів сільських і міських домогосподарств, з якими вони перебувають в родинних та дружніх зв'язках.

Нині існує необхідність у спрямуванні розвитку у підприємницької структури особистих селянських господарств, що вимагає внесення відповідних змін до Податкового кодексу України. Вважаємо, що позитивно вплине на виробництво якісної продукції малими товаровиробниками молока Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств", який передбачає процес легалізації їх діяльності шляхом спрощення реєстрації та організації їх господарської діяльності особистих селянських господарств, що сприятиме створенню умов

для підвищення рівня життя і забезпечення зайнятості сільського населення.

Література:

1. Шпикуляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 114—121.
2. Оліфіренко Л.Д. Інституціональне середовище функціонування та розвитку корпорацій в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 11. С. 120—123.
3. Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Економічні засади виробництва тваринницької продукції в Україні. Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 57—61.
4. Макаренко П.М. Ринкова трансформація аграрного сектора: теорія і практика. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. 373 с.
5. Шیان Н.І. Розвиток скотарства як чинник формування соціальної ефективності. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 32—41.
6. Пуцентейло П.Р., Костецький Я.І. Інституціональне середовище та інституції функціонування аграрного сектору України в умовах трансформаційних процесів. Інноваційна економіка. 2017. № 7—8. С. 28—38.
7. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu., Vasylychenko O.M. Milk production in Ukraine: trends and perspectives. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 26—34.
8. Николіук О.М. Інституції конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 12. С. 104—107.

References:

1. Shpykuliak, O.H. (2008), "Institutional aspects of agricultural market regulation", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 114—121.
  2. Olifirenko, L.D. (2012), "Institutional environment of functioning and development of corporations in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 120—123.
  3. Svynous, I.V. and Mykytiuk, D.M. (2015), "Economic principles of livestock production in Ukraine", *Prodovol'chi resursy. Seriiia: Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 57—61.
  4. Makarenko, P.M. (2006), *Rynkova transformatsiia ahrarnoho sektora: teoriia i praktyka [Market transformation of the agricultural sector: theory and practice]*, Zaporiz'kyj natsional'nyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.
  5. Shyian, N.I. (2019), "Development of livestock as a factor in the formation of social efficiency", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 32—41.
  6. Putsentejlo, P.R. and Kostets'kyj, Ya.I. (2017), "Institutional environment and institutions of functioning of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of transformation processes", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 7—8, pp. 28—38.
  7. Kozak, O.A. Hryshchenko, O.Yu. and Vasylychenko, O.M. (2018), "Milk production in Ukraine: trends and perspectives", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 26—34.
  8. Nykoliuk, O.M. (2015), "Institutions of the competitive environment of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika i menedzhment*, vol. 12, pp. 104—107.
- Стаття надійшла до редакції 21.04.2022 р.*

УДК 338.439.4:637.1(477)

А. В. Семсал,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-5918-4233

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.27

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ

A. Semysal,
Postgraduate student, BilaTserkva National Agrarian University

CURRENT TRENDS OF MILK PRODUCTION IN UKRAINE

Доведено, що виробництво молока як складний виробничо-технологічний процес характеризується підвищеною трудомісткістю, наявністю різноманітних факторів, які впливають на процес виробництва цього продукту в сільськогосподарських підприємствах. Молочне скотарство — одна із важливих галузей тваринництва, розвиток якої на сьогодні здійснюється в сільськогосподарських підприємствах та особистих селянських господарствах.

Посилення економічної кризи внаслідок пандемії коронавірусу зумовило зниження цін на сире молоко в усіх країнах світу, внаслідок чого попит на молочну продукцію залишається низьким на внутрішньому і зовнішньому ринках. Окрім того, необхідно врахувати той факт, що на ціну молока в Україні чинить суттєвий додатковий тиск імпорт молочної продукції, який в 2020 році продовжує зростати, незважаючи на карантинні обмеження. Така ситуація посилює прояв ризиків зовнішнього середовища, що в кінцевому рахунку зумовить зниження прибутковості галузі та стабільність її розвитку.

Встановлено, що станом на кінець 2020 р. найбільшу кількість у структурі виробників молока корпоративного сектора аграрної економіки займають сільськогосподарські підприємства з поголів'ям до 50 голів. Проте в них сконцентровано лише 2,4 % поголів'я корів досліджуваного сектора аграрної економіки.

Встановлено, що із зростанням рівня спеціалізації підвищується рівень ефективності виробництва молока. Ця обставина свідчить, що спеціалізовані молочні сільськогосподарські підприємства характеризуються високим рівнем концентрації поголів'я корів та показниками ефективності виробництва й реалізації молока.

Зазначимо, що переважна більшість сільськогосподарських підприємств, які утримають корів, не мають чіткої спеціалізації, однак їхня частка у структурі реалізації незначна.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що стримувальними чинниками розвитку молочної галузі скотарства є такі: низька операційна ефективність галузі; високі інфраструктурні витрати та вартість інвестиційних ресурсів, необхідних для її розвитку; неефективна взаємодія галузі й держави у сфері прийняття рішень щодо напрямів та обсягів підтримки, у т. ч. заходів митно-тарифного регулювання; постійна зміна правил субсидування, ведення підприємницької діяльності, технічного регулювання тощо; відсутнє державне управління і контроль в галузі племінної справи у тваринництві; несформованість внутрішнього ринку племінної молочної худоби та низький генетичний потенціал; надмірна волатильність внутрішніх цін на молоко внаслідок високої сезонності виробництва, особливо в господарствах населення; відсутність кваліфікованих кадрів через неконкурентні рівні заробітних плат; низький рівень модернізації галузі, відсутність належної інфраструктури в районах проживання працівників; періодичні спалахи епізоотичних захворювань і високий рівень захворюваності молочного стада на мастит та інші хвороби.

It was proved that milk production, as a complex production and technological process is characterized by increased labor intensity and the presence of various factors affecting the production process of this product in agricultural enterprises. Dairy cattle is an important branch of animal husbandry, the development of which is currently carried out in agricultural enterprises and personal peasant farms.

The intensification of the economic crisis by the coronavirus pandemic has led to decline of raw milk prices in all countries of the world, as a result, demand for dairy products remains low in domestic and foreign markets. In addition, it is necessary to take into account the fact that the price of milk in Ukraine is under significant additional pressure from dairy imports, which kept growing in 2020, despite quarantine restrictions. This situation strengthens the expression of external environment risks, which will eventually cause a decrease in profitability of the industry and the stability of its development. It was established that at the end of 2020, the largest number in the structure of milk producers of the corporate sector of the agricultural economy are agricultural enterprises with livestock up to 50 heads. However, only 2,4% of the cows are concentrated in the researched sector of the agricultural economy.

It was found that with rising levels of specialization the milk production efficiency level increases. This fact indicates that specialized dairy farms are characterized by a high concentration of cows and indicators of milk production and marketing efficiency. It is to be noted that the vast majority of agricultural enterprises containing cows do not have a clear specialization, but their part in the distribution structure is insignificant.

Summarizing foresaid, we can conclude that the restraining factors in the development of the dairy industry are the following: low operational efficiency of the industry; high infrastructure expense and investment costs for infrastructure development; ineffective cooperation between the industry and the state in decision-making regarding areas and amounts of support, including customs and tariff regulation measures; constant change of subsidizing rules, operation of businesses, technical regulation, etc.; there is no state management and control over breeding in animal husbandry; unformed domestic market of breeding dairy cattle and low genetic potential; excessive volatility of domestic milk prices as result of high production seasonality, especially in households; lack of qualified personnel due to uncompetitive wage levels; low level of modernization of the sector, lack of proper infrastructure in the areas where workers live; periodic outbreaks of epizootic diseases and high level of mastitis and other diseases in the dairy herd.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, молочне скотарство, спеціалізація, концентрація, молокопродуктовий підкомплекс.

Key words: agricultural enterprise, dairy herding, specialization, concentration, milk subcomplex.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виробництво молока як складний виробничо-технологічний процес характеризується підвищеною трудомісткістю, наявністю різноманітних факторів, які впливають на процес виробництва цього продукту в сільськогосподарських підприємствах. Молочне скотарство — одна із важливих галузей тваринництва, розвиток якої на сьогодні здійснюється в сільськогосподарських підприємствах та особистих селянських господарствах. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств з виробництва молока залежать від специфіки галузі, суб'єктів господарювання, які виробляють засоби виробництва, корми, ветпрепарати тощо, а також переробних підприємств, логістичних структур. Важливо врахувати і прояв внутрішніх чинників — розміри землезабезпечення, обсяги виробництва, особливості структури молочного стада, технології виробництва, організаційно-правові форми та ін. Отже, діяльність сільськогосподарських підприємств з виробництва молока зазнає впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, відповідно, на кінцеві результати виробництва та стратегічні перспективи розвитку підприємства з виробництва молока, тому постає необхідність детального вивчення величини й вектора впливу цих чинників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розв'язанню проблем розвитку молокопродуктового підкомплексу присвятили свої праці Т.В. Божидарнік, Т.А. Гуцул, М.М. Ільчук, О.А. Петриченко, О.В. Коваленко, Д.В. Шиян, М.В. Місюк, С.В. Васильчак, Н.А. Мазур, І.В. Свиноус, Т.Л. Мостенська, М.К. Пархомець, В.В. Россоха, В.П. Чагаровський. Проте, подальші кризові явища в молочному скотарстві України вимагаються пошуку шляхів до відродження молочного скотарства України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо відродження молочного скотарства України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Посилення економічної кризи внаслідок пандемії коронавірусу зумовило зниження цін на сире молоко в усіх країнах світу, внаслідок чого попит на молочну продукцію залишається низьким на внутрішньому і зовнішньому ринках. Окрім того, необхідно врахувати той факт, що на ціну молока в Україні чинить суттєвий додатковий тиск імпорт молочної продукції, який в 2020 році продовжує зростати, незважаючи на карантинні обмеження. Така ситуація посилює прояв ризиків зовнішнього середовища, що в кінцевому рахунку зумовить зниження прибутковості галузі та стабільність її розвитку [1].

На розвиток галузі молочного скотарства впливає глобалізація конкуренції. Поділяємо думку науковців, що на вітчизняному молочному скотарстві поряд із внутрішніми проблемами позначаються наслідки ще і світової молочної кризи 2014—2016 рр. До того ж приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС зумовило для товаровиробників молока та молочної продукції посилення ризиків, передусім щодо забезпечення якості та конкурентоспроможності продукції.

За 1990—2020 роки в молочному скотарстві відбулися великі структурні зміни (спад виробництва молока, зниження рівня споживання населенням молока та молочних продуктів; збільшення продовольчої залежності країни від імпорту продуктів харчування; зниження продуктивності праці і т.д.), які погіршили стан його економіки. Станом на 01 січня 2021 р. в Україні залишилось лише 2130 підприємств, які утримували корів — це тільки 5,2 % від усіх діючих сільгоспідприємств (40 735 од.) проти 8,7% (50 648 од.) у 2008 р. Отже, порівняно із 2008 р. кількість їх відчутно зменшилась на 2294 од. (удвічі), що дає підстави для висновку про знищення молочних ферм у сільгоспідприємствах.

Встановлено, що найбільший спад падіння спостерігається у підприємствах з таким поголів'ям: до 50 голів — на 1167 од. (у 2,6 рази); від 5 до 99 голів — на 389 од. (у 2,6 рази); від 100 до 499 голів — на 748 од. (у 1,9 рази).

Водночас зменшення кількості сільгоспідприємств із поголів'ям від 500 до 999 голів незначне — на 22 од. (11%). При цьому спостерігається збільшення господарств — на 32 од. (86%) із поголів'ям понад 1000 корів. Це є позитивним посилом у розвитку молочного скотарства, що свідчить про освоєння вітчизняними товаровиробниками новітніх технологій у галузі тваринництва й використання високопродуктивного поголів'я для виробництва молочної продукції високої якості, яка відповідає стандартам ЄС. Крім того, ця категорія господарств є найбільш стійкою в умовах недовиробництва молочної сировини [2]. У зв'язку з цим слід центральним державним і регіональним органам виконавчої влади акцентувати увагу на розвитку молочного скотарства у малих і середніх підприємствах з поголів'ям до 500 корів.

У процесі аналізу динаміки зменшення чисельності сільгоспідприємств — виробників молока встановлено, що з 2008 р. найбільше зменшення кількості підприємств, які утримували корів, припало на 2014 р. (399 од.). На підставі цих даних можемо зробити висновок, що призупинили виробництво молока переважна більшість малих і середніх господарств корпоративного сектору економіки з поголів'ям до 500 корів. Одним з основних чинників, який негативно вплинув на зменшення кількості підприємств, які утримували корів, визначено спеціальний режим ПДВ, що діяв до 2015 року. На сьогодні продовжують працювати та є суб'єктами ринку економічно стійкі сільськогосподарські підприємства — виробники молока.

Відповідно і поголів'я корів має аналогічні тенденції до скорочення у цих категоріях господарств, окрім категорії господарств з поголів'ям більше 1000 корів — чисельність поголів'я зросла на 57,8 тис. голів (у 2,1 рази). Основним чинником зростання поголів'я є високий рівень рентабельності виробництва молока.

Кількість сільгоспідприємств із поголів'ям 500 корів і більше становить — 257 од. (12,1% від загальної кількості підприємств які утримували корів у 2018 р.). Зазначимо про певну стабілізацію кількості господарств із чисельністю корів 500 голів і більше, які є основними виробниками якісної молочної сировини для молокопереробних підприємств.

Встановлено, що станом на кінець 2020 р. найбільшу кількість у структурі виробників молока корпоративного сектора аграрної економіки займають сільськогосподарські підприємства з поголів'ям до 50 голів. Проте в них сконцентровано лише 2,4 % поголів'я корів досліджуваного сектору аграрної економіки (табл. 1).

За наведеними табличними даними найвищий рівень концентрації спостерігається в суб'єктах господарювання із поголів'ям 100—499 корів, що відповідає загальноєвропейським нормам.

Розраховано, що 3,9% сільськогосподарських підприємств із поголів'ям корів понад 1000 голів утримують 24,6% поголів'я корів, що свідчить про посилення процесу монополізації молока в корпоративному секторі аграрної економіки. Основна причина — низька ефективність неспеціалізованих малих виробництв. Так, на підприємствах з обсягами виробництва молока до 500 т у рік середньорічний надій молока на корову виявився більш ніж удвічі нижче, порівняно з підприємствами великотоварного спеціалізованого виробництва.

Таблиця 1. Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин на кінець 2020 року

Показник	Кількість підприємств		Кількість сільськогосподарських тварин	
	од.	% до загальної кількості	тис. гол.	% до загальної кількості
Підприємства	1791	100,0	423,9	100,0
з них мали, голів				
до 50	594	33,2	10,1	2,4
50–99	211	11,8	15,4	3,6
100–499	742	41,3	178,9	42,2
500–999	175	9,8	115,3	27,2
більше 1000	69	3,9	104,2	24,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Вважаємо, що підприємства, які утримують менше 50 корів, слід розглядати як дрібні, в них досягнення прибутковості виробництва молока позбавлене перспектив; малі підприємства, що утримують від 50 до 200 корів, лише в короткостроковій перспективі забезпечуватимуть беззбиткове ведення галузі; основою для конкурентоспроможного виробництва молока можуть бути середні підприємства, які утримують від 200 до 500 корів і, що ймовірніше, великі (500 корів і більше), оскільки саме ці групи сільгоспідприємств конкурентоспроможні на ринку молока.

Успішне вирішення завдання забезпечення населення країни молоком і молочними продуктами можливо в тому разі, коли вся сукупність галузей і підгалузей сільського господарства та промисловості, заготівельні й торговельні організації, що забезпечують виробництво, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію молока і продуктів його переробки утворюють збалансовану цілісну систему, в якій молочне скотарство є найважливішою ланкою регіонального молокопродуктового під комплексу [3]. Саме рівень спеціалізації цієї галузі визначає і в подальшому багато в чому визначатиме ефективність усіх учасників молокопродуктового ланцюга, надійність постачання ними продукції населенню країни.

Спеціалізація виробництва молока і молочних продуктів являє собою складну економічну систему відносин між його суб'єктами, що функціонує в межах кордонів певної адміністративної території. При цьому для кожного регіону характерні особливості розвитку, пов'язані зі специфікою регіональної економіки, впливу природних і соціально-економічних чинників регіону, його географічним розташуванням, станом молокопродуктового підкомплексу і молочного скотарства зокрема, структурою платоспроможного попиту, забезпеченістю кормами, рівнем доходів і сформованими традиціями харчування населення [4].

Зазначимо, що переважна більшість сільськогосподарських підприємств, які утримують корів, не мають чіткої спеціалізації, однак їхня частка у структурі реалізації незначна. Результати досліджень доводять, що розвитку спеціалізації виробництва молока притаманна низка загальних для інших продуктивних підкомплексів ознак, а також специфічних особливостей.

Спільними ознаками, які об'єднують його з іншими підкомплексами, що забезпечують виробництво продукції тваринництва, є те, що він функціонує в умовах спаду виробництва молока, обумовленого зменшенням чисельності поголів'я корів; змінами в соціальній структурі виробників молока в напрямку зменшення частки сільськогосподарських підприємств і збільшення частки особистих селянських господарств населення; певним спадом попиту на молоко і молочну продукцію через зниження платоспроможності населення; збитковістю виробництва молока в багатьох сільськогосподарських товаровиробників унаслідок диспаритет цін на реалізоване молоко та придбані для його виробництва промислові засоби виробництва й послуги; високою насиченістю ринку більш конкурентоспроможною імпортною продукцією, що значною мірою пояснюється її державною підтримкою в країнах-експортерах [5].

Основними економічними причинами скорочення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах слід вважати такі: диспаритет закупівельних цін на молоко й цін на ресурси для його виробництва, що ускладнює рентабельне ведення галузі та робить її непривабливою; нестабільні закупівельні ціни; застарілі технологічні умови ведення виробництва, особливо в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, що зумовлює високий рівень собівартості одержаної продукції; відсутність сприятливої для товаровиробників кредитної політики, спрямованої на оновлення основних засобів виробництва; низький рівень інтегрування виробництва, переробки й реалізації продукції молочного скотарства, що посилює нерівномірність одержання та розподілу прибутків; недостатня ефективність інструментів фінансово-економічного механізму державної підтримки молочного скотарства.

Ситуація, що склалася в останні роки у галузі тваринництва, зокрема скотарстві, викликає занепокоєння. Причинами поглиблення кризових явищ у галузі молочного скотарства слід вважати високу вартість кормів, високий рівень процентних ставок на залучення банківських кредитів тощо), а також з 2014 року втрату традиційних ринків збуту переробленої продукції тваринництва, що призвело до певного зменшення обсягів промислового виробництва як молока, так і яловичини.

У період з січня по грудень 2020 р. спостерігалосся коливання обсягів виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами порівняно з попереднім роком. Із серпня по грудень виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах перевищило минулорічні показники. Основною причиною є зменшення поголів'я дійних корів.

Так, підприємства пустили на забій корів через незрозумілу ситуацію із запровадженням ринку землі, неповні виплати компенсацій по існуючих програмах державної підтримки, а також через можливе суттєве їх скорочення у 2020 р. Тому деякі підприємства або повністю відмовилися від молочного напрямку виробничої діяльності, або максимально зменшили поголів'я поки що низькопродуктивної худоби з метою акумуляції коштів. Значна кількість ферм загамували виконання інвестиційних проєктів у галузі, деякі підприємства зневірилися у дієвості державної політики у сфері підтрим-

ки тваринництва та розглядають питання щодо закриття молочного бізнесу [6].

Серед інших причин слід виділити зменшення чисельності працездатного населення в сільській місцевості, трудову міграцію та наростання настроїв небажання утримувати худобу. Так, на сьогодні спостерігається відтік фахівців із села у міста та за кордон. Зазвичай змінюють місце проживання особи із високим рівнем освіти та належним трудовим потенціалом. При цьому рівень освіти та кваліфікації у сільського населення, яке мігрує, зазвичай є не високим, що негативно впливає на забезпечення галузі висококваліфікованими фахівцями.

Зазначимо, що у середовищі молочкотоварних ферм скорочення обсягів виробництва було меншим — 3,7% — до 2,72 млн т з річними втратами 37,8 тис. т. Зниження виробництва сировинного молока простежується у більшості регіонів країни, найвідчутніше серед господарств Закарпаття, яке в річному вимірі сягнуло 40%. Але оскільки це умовно кажучи найбільшій на молоко регіон, який виробляється лише 2 тис. т молока в рік, тому річні втрати в обсязі 800 т не суттєві для загально-го валу.

Складна ситуація в галузі молочного скотарства пояснюється впливом наступних негативних чинників: стійка тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби за останні 10 років, а також до збільшення експорту зернових, швидка окупність вкладених коштів і високий прибуток у рослинництві, внаслідок чого зменшуються земельні площі під кормовими культурами; морально застарілі технологічні й технічні умови організації ведення виробництва; високі витрати на корми тваринам, ветпрепарати та низька рентабельність виробництва молока; незадовільне інвестування у будівництво тваринницьких ферм та відгодівельних комплексів, інших об'єктів інфраструктури через значний термін окупності; недосконалість нормативно-правової бази з організації ефективно діючої інфраструктури аграрного ринку, наявність численних посередницьких структур між сільськогосподарськими виробниками і кінцевими споживачами; ведення більшості галузей тваринництва переважно як натурального виробництва в особистих селянських господарствах, що унеможливує застосування сучасних технологій; відсутність дієвих заходів щодо залучення господарств населення у ринковий механізм функціонування аграрного сектору.

Поділяємо думку дослідників, що без концентрації фінансових, матеріально-технічних, управлінських ресурсів центральних і місцевих органів виконавчої влади, науково-технічного потенціалу на пріоритетних напрямках і реалізації заходів із розвитку тваринництва, значного підвищення його інвестиційної привабливості на сучасному етапі не вдасться досягти стійких позитивних результатів [7].

Встановлено, що сільськогосподарські підприємства з обсягами виробництва в рік до 1000 ц молока працюють на збиток через низьку продуктивність корів, високу виробничу собівартість та низькі закупівельні ціни на вироблену продукцію, що відображає в першу чергу якісну складову.

Вважаємо, що в умовах інтенсифікації виробництва саме ця група суб'єктів господарювання у сфері аг-

робізнесу не має перспективи для подальшого функціонування.

З огляду на дефіцит молочної сировини і високі закупівельні ціни переробні підприємства висловлюють про необхідність формування власних сировинних баз. Потенційний інтерес щодо розвитку власного молочного бізнесу виявляє також низка великих і середніх аграрних підприємств. Дана обставина спонукає їх нарощувати обсяги виробництва молока, в основному за рахунок підвищення продуктивності корів та якості молока-сировини. Так, середньорічні надої в суб'єктах господарювання першої групи більш ніж утричі нижчі порівняно із сільськогосподарськими підприємствами сьомої групи, що свідчить про суттєву невідповідність технологій при виробництві молока.

Встановлено, що на ринку відбувається удаване підвищення якості молока під нові вимоги законодавства, але переробники не можуть відмовитися від прийому молока із селянських господарств. Так, у 2020 р. на молокопереробні підприємства надійшло 3,512 млн т молока, що на 7,6% менше, ніж за попередній рік. Зокрема, закуплено в сільськогосподарських підприємств 2,56 млн т (на 2,1% менше), у господарств населення — 0,73 млн т (на 13,9% менше). При цьому розподілення молока-сировини на гатунки в загальному виробництві молока продемонструвало зростання частки гатунку екстра та "міграцію" другого гатунку у перший.

Дані що частка сировини гатунку екстра в загальному валовому надої, який надходить на переробку, зросла з 20,5 до 26,9%, або до 885,1 тис. т у натуральному виразі. Відсоток вищого гатунку знизився із 27,1 до 26,6% (875,9 тис. т). Натомість першого, навпаки, зріс із 27,3 до 41,4% (або до 1,362 млн т), а частка другого гатунку різко зменшилася — з 23,3 до 4,6% (150,5 тис. т).

Якість і безпечність молока, закупленого у спеціалізованих господарствах, має тенденцію до зростання. Частка молока гатунку екстра, яке надійшло від промислового сектору, збільшилася із 35,9 до 41,2%, вищого гатунку — з 33,5 до 35,2%. Надходження молока першого гатунку скоротилося із 29,5 до 23,2%.

Середня товарність молока в сільськогосподарських підприємствах становила 92,9%, що на 2,8% менше проти відповідного періоду попереднього року. Більшою від середньої по Україні товарність молока забезпечили сім областей, нижча товарність до 80% у п'яти областях. Сільськогосподарські підприємства одинадцяти областей дані не оприлюднюють.

На переробні підприємства надійшло молока від сільськогосподарських підприємств переважно таких гатунків, як екстра, вищого та першого — відповідно 34,6; 34,2 та 30,4% до загального обсягу. Найбільше за все надійшло на переробку молока гатунку екстра від сільськогосподарських підприємств Полтавської області — 43,5%.

Ефективність ведення скотарства та досягнення цільових параметрів виробництва молока значною мірою залежить від інтенсивності використання маточного поголів'я, а вихід приплоду телят на 100 корів, зокрема, дає можливість зробити висновки щодо діяльності господарств з питань відтворення. Тому прийняття відповідних заходів щодо ліквідації переугулу корів і те-

лиць та їх яловості є важливим джерелом збільшення виробництва молока й м'ясних ресурсів країни, а також основним підґрунтям для зниження собівартості продукції [8].

Від додержання вимог науково обґрунтованого відтворення залежить продуктивність корів і в цілому ефективність виробництва молока. З метою оцінки відтворення стада в підприємствах використовують низку показників. Так, вихід приплоду телят на 100 корів у сільгоспідприємствах становив у 2020 р. лише 67 голів проти 88 голів у 1990 р., що свідчить про низьку дієвість організаційної роботи племінної служби держави. Крім того, інтенсивне використання корів, як засобу виробництва молока, призводить до суттєвого скорочення періоду корисного використання (2—3 лактації) та зростання відсотка їх яловості. Отже, слід на державному та регіональному рівнях приділити пильну увагу розвитку племінних господарств, які є джерелами постачання високопродуктивних сільськогосподарських тварин для сільськогосподарських підприємств — виробників молока. Вважаємо за необхідне відновити систему адресної підтримки племінних господарств у молочному скотарстві для часткової компенсації витрат, пов'язаних з утриманням та вирощуванням племінних тварин.

На сьогодні система племінної служби, яка існувала раніше в Україні й давала змогу вести племінну справу на належному рівні, не діє. Тому подальше підвищення продуктивності та покращення показників відтворення тварин є вкрай проблематичними через відсутність сучасної системи селекції у тваринництві.

Виробництво необхідних обсягів молочної сировини для молокопереробних підприємств залежить, передусім, від зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників у постачанні на переробку високоякісного молока. Основою для визначення вартості молока-сировини є врахування у ньому вмісту жиру та білка. Такий підхід сприятиме удосконаленню технологій у галузі молочного скотарства, узгодженню інтересів кожного учасника в ланцюгу "виробництво — переробка", що у кінцевому результаті забезпечить ефективну діяльність молокопродуктового підкомплексу України.

Одним із чинників підвищення конкурентоспроможності підприємств молочного скотарства є впровадження нових технологій та інновацій, однак цей процес розвивається повільно. Новітні технології найбільш успішно та швидко впроваджують великі та середні підприємства, які для цього мають достатньо фінансових ресурсів та фахівців відповідної кваліфікації.

Наступним чинником є адаптація інноваційних технологій, оскільки нові технології ускладнено адаптуються в галузі, оскільки основний обсяг молока виробляє приватний сектор. Очевидно, що нарощення обсягів виробництва молока в корпоративному секторі аграрної економіки буде зумовлювати вищий рівень впливу цього чинника на розвиток галузі. Зазначимо, що автоматизація технологічних процесів у галузі переважно низька, за винятком сільськогосподарських підприємств-лідерів галузі. Одним із підходів до автоматизації в досліджуваній галузі є роботизація технологічних процесів. Незважаючи на незначні позитивні тенденції в молочному скотарстві, ситуація набула критичних ознак, і однією з визначальних причин, що стриму-

ють розвиток молочного виробництва, обґрунтовано можна вважати традиційно низьку інвестиційну привабливість досліджуваного сектору порівняно з іншими сільськогосподарськими галузями, яка також суттєво ускладнюється загальними системними проблемами ведення бізнесу в Україні. Порівняно з іншими галузями сільського господарства рішення про інвестування в молочне скотарство є найбільш складним з огляду на такі чинники: молочне скотарство має велику фондоемність та, як наслідок, найбільше співвідношення вартості використовуваних основних та оборотних засобів і коштів; має найдовший цикл обороту обігових коштів і, відповідно, найменшу річну кількість їх обертів; унаслідок великої інвестоемності молочне виробництво дає менший обсяг виручки на одиницю інвестицій; в цілому молочне скотарство має найбільші порівняно з іншими галузями строки окупності.

Також особливість молочного скотарства полягає в тому, що зменшення обсягів спрямованих інвестицій за рахунок дешевшого, менш технологічного та якісного обладнання, здешевлення і спрощення проєктів ферм, використання дешевих і менш продуктивних порід корів тощо призводять до стрімкої втрати економічної ефективності створеного молочного виробництва. Окрім традиційних економічних неузгодженостей, інвестиційна привабливість сектору ускладнюється і чинниками, що визначають локальний інвестиційний клімат: невизначеність із земельним питанням, високі відсоткові кредитні ставки при постійно змінюваних умовах кредитування, відсутність дієвих механізмів інвестиційного стимулювання, підтримки та захисту інвестицій з боку держави.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що стримувальними чинниками розвитку молочної галузі скотарства є такі: низька операційна ефективність галузі; високі інфраструктурні витрати та вартість інвестиційних ресурсів, необхідних для її розвитку; неефективна взаємодія галузі й держави у сфері прийняття рішень щодо напрямів та обсягів підтримки, у т. ч. заходів митно-тарифного регулювання; постійна зміна правил субсидування, ведення підприємницької діяльності, технічного регулювання тощо; відсутнє державне управління і контроль в галузі племінної справи у тваринництві; неформованість внутрішнього ринку племінної молочної худоби та низький генетичний потенціал; надмірна волатильність внутрішніх цін на молоко внаслідок високої сезонності виробництва, особливо в господарствах населення; відсутність кваліфікованих кадрів через неконкурентні рівні заробітних плат; низький рівень модернізації галузі, відсутність належної інфраструктури в районах проживання працівників; періодичні спалахи епізотичних захворювань і високий рівень захворюваності молочного стада на мастит та інші хвороби.

Література:

1. Свиноус І.В., Іванова Л.С. Організаційно-економічні засади виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. Сталий розвиток економіки. 2014. № 3. С. 91—96.
2. Шуст О.А., Варченко О.М., Паска І.М., Ткаченко К.В., Свиноус І. В. Обґрунтування стратегії інноваційно-оріє-

нтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. Економіка та держава. 2021. № 3. С. 23—27.

3. Радько В.І. Економічна ефективність виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України. Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. 2013 № 181 Ч. 6: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 186—191.

4. Паска І.М., Гринчук І.Ю., Артимонова І.В. Організаційно-економічні відносини в ланцюзі поставок молока та молокопродукції. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 73—82.

5. Козак О.А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 39—51.

6. Шиян Д.В., Чумак Г.М. Рівень розвитку молочно-го скотарства як фактор формування молокопродуктового підкомплексу в регіонах. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2019. № 1. С. 82—90.

7. Петриченко О.А. Аналіз тенденцій розвитку галузі молочного скотарства в ланці молокопродуктового ланцюга. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 33—39.

8. Радько В.І., Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Якість як основа підвищення ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Вісник аграрної науки. 2016. № 1. С. 61—65.

References:

1. Svyynous, I.V. and Ivanova, L.S. (2014), "Organizational and economic principles of milk production in agricultural enterprises of Ukraine", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 3, pp. 91—96.

2. Shust, O. Varchenko, O. Paska, I. Tkachenko, K. and Svyynous, I. (2021), "Substantiation of innovation-oriented development strategy of agricultural enterprises for milk production", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 23—27.

3. Rad'ko, V.I. (2013), "Economic efficiency of milk production by agricultural enterprises of Ukraine", *Naukovyj visnyk nats. universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, vol. 181, no.6: *Ekonomika, ahraryj menedzhment, biznes*, pp. 186—191.

4. Paska, I.M. Hrynychuk, I.Yu. and Artimonova, I.V. (2020), "Organizational and economic relations in the supply chain of milk and milk products", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 2, pp. 73—82.

5. Kozak, O.A. (2020), "Assessment of the role and importance of the dairy subcomplex to address food security and the national economy", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 39—51.

6. Shyian, D.V. and Chumak, H.M. (2019), "The level of development of dairy farming as a factor in the formation of the dairy subcomplex in the regions", *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 82—90.

7. Petrychenko, O.A. (2018), "Analysis of trends in the dairy industry in the dairy chain", *Ekonomika APK*, vol. 5, S. 33—39.

8. Rad'ko, V.I. Svyynous, I.V. and Mykytiuk, D.M. (2016), "Quality as a basis for improving the efficiency of milk production in agricultural enterprises", *Visnyk ahraryno nauky*, vol. 1, pp. 61—65.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2022 р.

Д. М. Бабенко,
магістрант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6513-5497

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.33

НЕЧІТКО-МНОЖИННА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

D. Babenko,
student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FUZZY-MULTIPLE MODEL OF FORMATION OF STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT
OF INNOVATION ACTIVITIES OF RESEARCH UNIVERSITIES

У статті розроблено модель інноваційного процесу дослідницького університету, яка містить два напрями: освітній та науково-дослідний. Запропоновано методичний підхід до формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів, який складається з п'яти етапів: формування системи критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету за виділеними напрямками; вибір методів багатокритерійного аналізу, які ґрунтуються на теорії нечітких множин; реалізація алгоритму обраних методів для визначення інтегрованих оцінок інноваційної діяльності за виділеними напрямками; побудова матриці інноваційної діяльності дослідницького університету та формування стратегій розвитку. Розроблено систему критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету, яка містить 10 критеріїв, що характеризують науково-дослідний напрям, та 10 критеріїв, що характеризують освітній напрям. Представлено алгоритм для розрахунку вагових коефіцієнтів критеріїв, лінгвістичного оцінювання та розрахунку інтегральних оцінок рівня інноваційної діяльності дослідницького університету за науково-дослідним та освітнім напрямками. У роботі використана семирівнева терм-множина для лінгвістичного оцінювання, нечіткі числа у триангулярній формі з трикутними функціями належності для представлення лінгвістичних оцінок та метод нечіткого багатокритерійного аналізу Fuzzy SAW для розрахунку інтегральних оцінок рівня інноваційної діяльності дослідницького університету за науково-дослідним та освітнім напрямками. На основі одержаних нечітких оцінок рівня інноваційної діяльності за кожним напрямом побудована матриця інноваційної діяльності дослідницького університету, яка складається з 9 квадрантів (кожному квадранту відповідає певний рівень інноваційної діяльності (низький, середній, високий) в освітньому та науково-дослідному напрямках) і дає змогу сформулювати стратегічні рекомендації і заходи для розвитку інноваційної діяльності дослідницького університету та посилення його конкурентоспроможності. Надано детальну характеристику кожної області матриці інноваційної діяльності дослідницького університету та розроблені відповідні стратегічні рекомендації. Наведено застосування матриці інноваційної діяльності на прикладі Київського національного університету імені Тараса Шевченка та розроблено відповідні стратегічні рекомендації. Дана методика може бути використана для забезпечення розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів в Україні та частково для компаративного аналізу інноваційної діяльності українських і світових закладів вищої освіти.

In the article is developed a model of the innovation process of a research university, which includes two areas: educational and research. A methodical approach to the formation of strategies for the development of innovative activities of research universities, which consists of five stages: the formation of a system of criteria for evaluating the innovative activities of research universities in selected areas; choice of methods of multicriteria analysis based on fuzzy set theory; implementation of the algorithm of selected methods for determining integrated assessments of innovation activities in selected areas; building a matrix of innovative activities of the research university and the formation of development strategies. A system of criteria for evaluating the innovative activity of a research university has been developed, which contains 10 criteria that characterize the research direction and 10 criteria that characterize the educational direction. An algorithm for calculating the weights of criteria, linguistic evaluation and calculation of integrated estimates of the level of innovation activity of the research university in research and educational areas is presented. The paper uses a seven-level term set for linguistic evaluation, fuzzy numbers in triangular form with triangular membership functions to represent linguistic evaluations and the method of fuzzy multicriteria analysis Fuzzy SAW to calculate integrated estimates of innovation activity of research university in research and development. Based on the obtained fuzzy estimates of innovation in each area, a matrix of innovation activities of the research university is built, which consists of 9 areas (each area corresponds to a certain level of innovation (low, medium, high) in educational and research areas) and allows to form strategic recommendations and measures for the development of innovative activities of the research university and increase its competitiveness. A detailed description of each quadrant of the research activity matrix of the research university is given and the corresponding strategic recommendations are given. This technique can be used to ensure the development of innovative activities of research universities in Ukraine and partly for a comparative analysis of innovative activities of Ukrainian and world higher education institutions.

Ключові слова: дослідницький університет, інноваційна діяльність, теорія нечітких множин, Fuzzy SAW.
Key words: research university, innovation, fuzzy set theory, Fuzzy SAW.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах формування інформаційного суспільства бурхливий темп розвитку передових національних економік вибудовується завдяки дії економіки знань. Людські знання давно визнано найпотужнішим фактором економічного зростання, оскільки його частка серед інших факторів (сукупного капіталу та природних ресурсів) становить більше 60 %. Драйверами росту постіндустріальних економік стали сучасні динамічні дослідницькі університети, які здатні акумулювати результати інтелектуальної діяльності й сприяти оперативному впровадженню передових досягнень у науці та техніці у виробництво.

На початку 2021 р. науково-технічний потенціал України, що являє собою сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів, містив: матеріально-технічну дослідницьку базу, що складалася з 768 організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, висококваліфіковане кадрове забезпечення у загальній кількості 51,4 тис осіб, інформаційну систему (наукові прогнози, банк патентів, авторських свідоцтв, банк відомостей про світові досягнення в галузі конкретних наук тощо), інституційну систему [4].

Актуальність розкриття комерційно-технологічного потенціалу української науки визначається критичною

необхідністю формування конкурентоздатної економіки. Як і в інших розвинутих країнах світу, інституційно-організаційними каталізаторами інноваційного та економічного розвитку в Україні можуть та мають стати дослідницькі університети.

У звіті "Горизонт 2020" асоціації EDUCAUSEK визначено найбільш впливові тенденції, що формують нині й будуть формувати в найближчому майбутньому вищу освіту, викладання та навчання, а саме: розвиток штучного інтелекту, формування цифрового навчального середовища наступного покоління, проблеми аналітики даних та питання конфіденційності. Крім того, зростання зовнішніх викликів у сфері надання послуг вищої освіти (пандемія COVID-19, формування суспільства, орієнтованого переважно на мультимедійний формат сприйняття інформації) вимагає від дослідницьких університетів швидкого впровадження інновацій у освітній процес.

Однак постає проблема відсутності сформованих підходів до оцінювання інноваційної діяльності дослідницьких університетів та до формування стратегій розвитку інноваційної діяльності, спроможних врахувати нечіткість інформації, що ускладнює ефективне управління дослідницькими університетами. Дієвими інструментами в цьому можуть стати методи засновані на теорії нечітких множин.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження питань інноваційної діяльності дослідницьких університетів зробили вітчизняні та іноземні вчені.

У [8] стверджується, що сучасний університет має не просто йти в ногу з часом, а хоча б на крок попереду, аби вказувати напрям руху й забезпечувати його виконання, оскільки університети виконують надзвичайно важливу соціально-економічну функцію — готують інтелектуальний потенціал нації. Однак, навчаючи, вони повинні ще й заробляти, зокрема на стимулюванні пошуку наукових ідей, що приваблюють ринок.

Прикладами успішних концептуальних підходів до комерціалізації результатів наукових досліджень шляхом створення ефективної інноваційної екосистеми є трактати Іцковіца Г. [16].

У [14] зазначається, що в контексті активізації комерціалізації українських академічних розробок важливе значення мають мати університетські офіси управління інтелектуальною власністю.

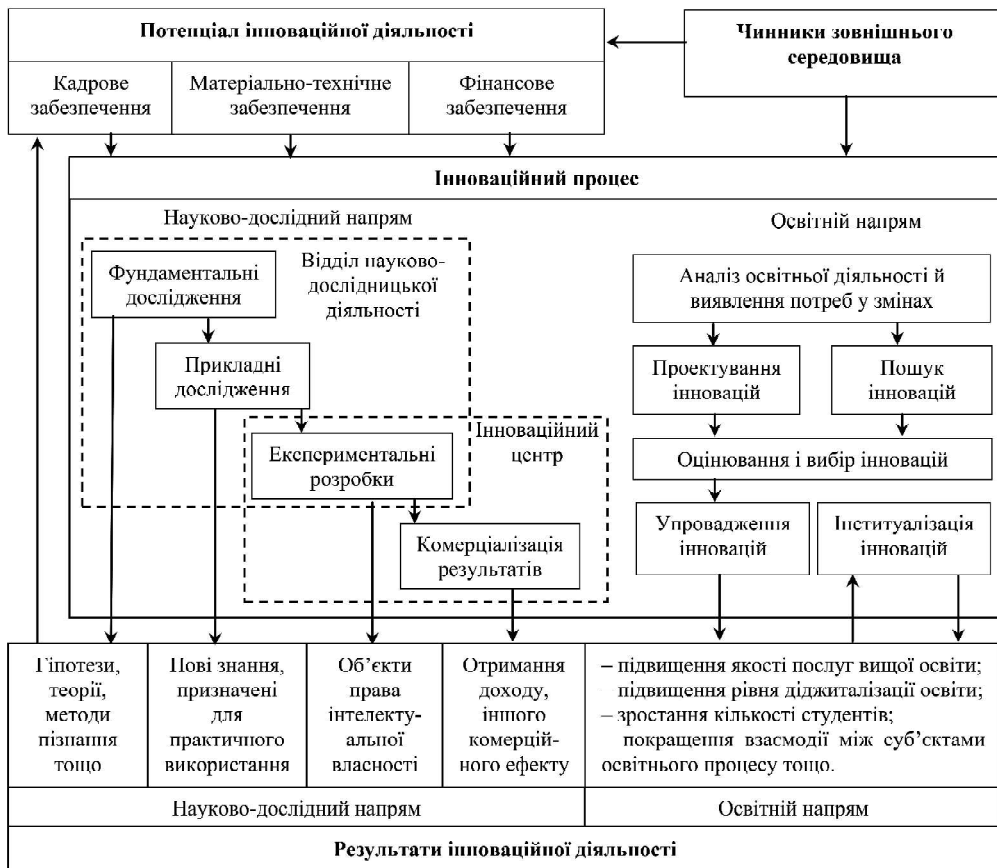
Питання, пов'язані з проблемами розвитку інноваційного бізнесу в університетах розкрито у роботі відомого українського дослідника Жилінської О. [9; 20].

Ситницький М. [13] визначає комерціалізацію вагомих здобутків науково-технічної діяльності дослідницького університету на ринку трансферу технологій та участь у реалізації міжнародних проектів і програм основним чинником забезпечення автономії навчальної, дослідницької та інноваційної діяльності дослідницького університету.

Ніколлс А. [18] визначає інновацію в освіті як процес, що має життєвий цикл від зародження ідеї та створення нововведень до її широкого розповсюдження в галузі освіти.

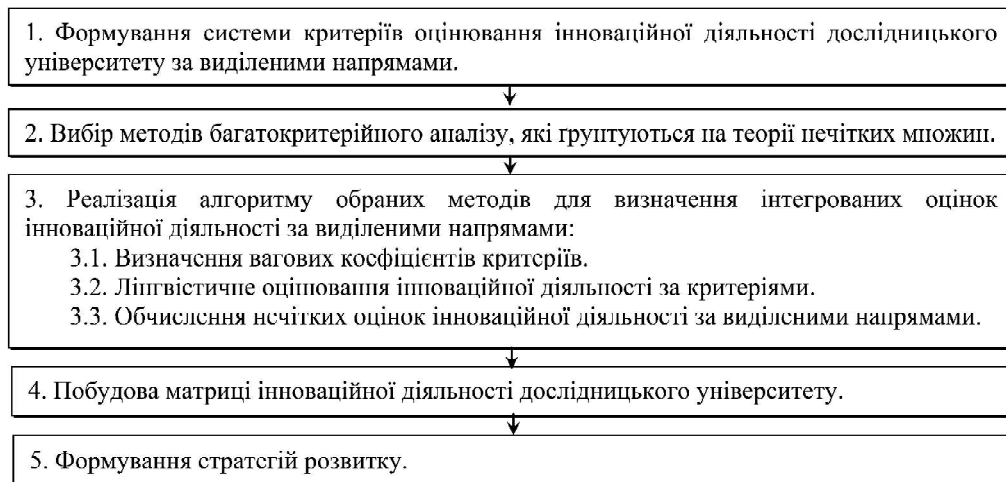
Балан В. [5, 6] окреслив основні перспективні напрями застосування інструментів нечіткого моделювання у стратегічному управлінні та запропонував загальні методичні підходи й рекомендації щодо вирішення проблем удосконалення систем із використанням теорії нечітких множин, нечіткого багатокритерійного аналізу, нечіткої логіки, стохастичних моделей із нечіткими параметрами, нечіткого когнітивного моделювання та нечіткого кластерного аналізу. Також питаннями розробки методичного апарату багатокритерійного вибору займалися Сааті Т., Хван Ц., Ву Х. та інші [17; 19].

За сучасних умов одним із елементів компаративного аналізу дослідницьких університетів є рейтингове оцінювання, яке дає змогу ідентифікувати слабкі та сильні сторони й сформувані перелік заходів, спрямованих на покращення своїх конкурентних позицій. Рейтингування університетів здійснюється відповідно до принципів, які були запропоновані Міжнародною організацією IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence (Брюссель) 20 травня 2006 року. Найбільш авторитетними світовими рейтингами є Шанхайський рейтинг, Рейтинг Quacquarelli Symonds світових університетів, Рейтинг світових університетів "Times Higher Education [22—24]. Серед вітчизняних методик рейтингового оцінювання закладів вищої освіти слід відзначи-

Рис. 1. Модель інноваційного процесу дослідницького університету

Джерело: розроблено автором.

Рис. 2. Нечітко-множинна модель формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів

Джерело: розроблено автором.

ти наступні: Методика рейтингування ЗВО України "КОМПАС", рейтинг "Топ-200 Україна" [21].

Однак, наявні теоретичні та прикладні напрацювання містять багато дискусійних тверджень і потребують додаткового розгляду.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка моделі інноваційного процесу дослідницького університету та створення алгоритму формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів, який ґрунтується на методах багатокритерійного аналізу та теорії нечітких множин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідницький університет — національний вищий навчальний заклад, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки. Статус надається зазначеному закладу з метою підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження у практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних галузях економіки [1].

Інноваційний процес можна розглядати як комплекс послідовних етапів, унаслідок яких новація розвивається від ідеї до конкретного продукту і поширюється під час практичного використання. Перебіг інноваційного процесу в дослідницькому університеті визначається складною взаємодією багатьох чинників. На рис. 1 представлена розроблена автором модель інноваційного процесу дослідницького університету.

Потенціал інноваційної діяльності дослідницького університету являє собою сукупність факторів та ресурсів кадрового, фінансового та матеріально-техніч-

ного забезпечення університету, які безпосередньо беруть участь в інноваційному процесі, перебувають у взаємозв'язку, створюють необхідні умови досягнення цілей інноваційної діяльності й підвищення конкурентоспроможності дослідницького університету. Потенціал інноваційної діяльності формується під впливом чинників зовнішнього середовища і разом з цими чинниками визначає умови, в яких буде здійснюватися інноваційний процес.

Інноваційний процес дослідницького університету здійснюється у двох напрямках, які визначаються основними видами діяльності університету: науково-дослідний напрям та освітній напрям.

Інноваційний процес у науково-дослідному напрямі складається з чотирьох етапів: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, експериментальні розробки та комерціалізація результатів. Кожному із зазначених етапів відповідають попередні та кінцеві результати інноваційної діяльності дослідницького університету, які своєю чергою збагачують потенціал інноваційної діяльності. На початкових етапах інноваційного процесу управління здійснюється відділом науково-дослідницької діяльності університету. Для виробництва інноваційного продукту (комерціалізація результатів) у дослідницькому університеті необхідно виокремити у своїй організаційній структурі інноваційний центр. Широка взаємодія між цими відділами відбувається протягом усього інноваційного процесу, а особливо на стадії експериментальних розробок.

Першим етапом інноваційного процесу в освітньому напрямі є аналіз освітньої діяльності університету й виявлення потреб у змінах. Наступним етапом відбувається проектування та/або пошук необхідних новацій, які на наступному етапі підлягають оцінюванню та вибору кращих. Обрані новації впроваджуються в освітню діяльність, після чого залежно від результатів упровадження відбувається інституалізація інновації.

Специфічність інновацій у вищій освіті пов'язана з тим, що вони, по-перше, завжди містять нове вирішення актуальної проблеми в галузі вищої школи; по-друге, їх використання приводить до якісно нових результатів освітньої діяльності, по-третє, їх упровадження

викликає якісні зміни інших компонентів єдиної системи вищої освіти [11].

Розуміння інноваційного процесу дослідницького університету є важливою передумовою формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів. На сьогоднішній день відсутній єдиний науково обґрунтований і емпірично апробований підхід до формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницького університету. Розроблений автором алгоритм наведено на рис. 2.

Перший етап являє собою визначення системи критеріїв. Систему критеріїв було розроблено відповідно до моделі інноваційного процесу дослідницького університету, Закону України "Про вищу освіту" [1], Закону України "Про інноваційну діяльність" [2], міжнародних рейтингових систем [22—24]. Систему критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету наведено в табл. 1.

Другий етап передбачає вибір залежно від співвідношення якісних та кількісних ознак методів багатокритерійного аналізу, що ґрунтуються на теорії нечітких множин, для оцінювання інноваційної діяльності дослідницьких університетів, які обрані в якості об'єкта дослідження. Далі у статті буде використовуватися метод Fuzzy SAW.

Третій етап передбачає визначення вагових коефіцієнтів критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету за освітнім та науково-дослідним напрямом. Для цього пропонується використовувати лінгвістичне оцінювання кожним із K експертів важливості критеріїв оцінювання інноваційної діяльності за кожним напрямом з використанням наступної шкали: {вкрай несуттєва — Extremely Low (EL), дуже низька — Very Low (VL); низька — Low (L); середня — Medium (M); висока — High (H); дуже висока — Very High (VH), надзвичайно висока — Extremely High (EH)}. Кожному терму відповідає нечітка числова оцінка на інтервалі $[0,0; 6,0]$ (рис. 3) з відповідними функціями належності — EL: $(0,0; 0,0; 1,0)$; VL: $(0,0; 1,0; 2,0)$; L: $(1,0; 2,0; 3,0)$; M: $(2,0; 3,0; 4,0)$; H: $(3,0; 4,0; 5,0)$; VH: $(4,0; 5,0; 6,0)$; EH: $(5,0; 6,0; 6,0)$.

Таким чином одержимо наступні лінгвістичні оцінки важливості критеріїв: lv_{jk}^{RD} ($j = 1, 2, \dots, m$) та lv_{jk}^E ($j = 1, 2, \dots, n$), $k = 1, 2, \dots, K$.

Отримані лінгвістичні оцінки необхідно трансформувати в нечіткі числа: $lv_{jk}^{RD} \rightarrow \tilde{v}_{jk}^{RD}, lv_{jk}^E \rightarrow \tilde{v}_{jk}^E$ та агрегувати за формулами:

$$\tilde{v}_j^{RD} = \left(\bigoplus_{k=1}^K \tilde{v}_{jk}^{RD} \right) / K = (\alpha_j^{RD}; \beta_j^{RD}; \gamma_j^{RD});$$

$$\tilde{v}_j^E = \left(\bigoplus_{k=1}^K \tilde{v}_{jk}^E \right) / K = (\alpha_j^E; \beta_j^E; \gamma_j^E) \quad (1).$$

Наступними кроками є дефазифікація одержаних значень вагових коефіцієнтів:

Таблиця 1. Система критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету

Напрями інноваційної діяльності	Критерії	
Науково-дослідний напрям	RD ₁	Оцінка якості матеріально-технічного оснащення лабораторій
	RD ₂	Чисельність наукового персоналу
	RD ₃	Загальний обсяг фінансування науково-дослідницької діяльності
	RD ₄	Наявність та оцінка якості діяльності інноваційного центру
	RD ₅	Дохід від науково-дослідницької діяльності
	RD ₆	Кількість патентів і авторських прав отриманих за рік
	RD ₇	Кількість фундаментальних досліджень
	RD ₈	Кількість прикладних досліджень
	RD ₉	Кількість експериментальних розробок
	RD ₁₀	Оцінка результатів трансферу технологій
Освітній напрям	E ₁	Чисельність студентів
	E ₂	Чисельність науково-педагогічного персоналу
	E ₃	Оцінка цифрових компетенцій науково-педагогічного персоналу
	E ₄	Наявність і оцінка єдиної системи програмного забезпечення освітньої діяльності та загального рівня діджиталізації
	E ₅	Оцінка якості матеріально-технічного оснащення навчальних приміщень
	E ₆	Кількість освітніх програм
	E ₇	Оцінка різноманітності та гнучкості методів навчання
	E ₈	Загальний обсяг фінансування освітньої діяльності
	E ₉	Дохід від освітньої діяльності
	E ₁₀	Оцінка рівня взаємодії між суб'єктами освітнього процесу

Джерело: розроблено автором.

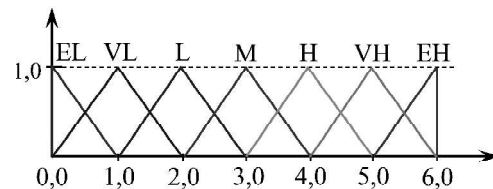

Рис. 3. Функції належності термів оцінювання

Джерело: [5].

$$def(\tilde{v}_j^{RD}) = (\alpha_j^{RD} + \beta_j^{RD} + \gamma_j^{RD})/3;$$

$$def(\tilde{v}_j^E) = (\alpha_j^E + \beta_j^E + \gamma_j^E)/3 \quad (2).$$

та нормалізація вагових коефіцієнтів:

$$\tilde{w}_j^{RD} = \frac{\tilde{v}_j^{RD}}{\sum_{t=1}^m def(\tilde{v}_j^{RD})} = (\alpha_j^{RD}; \beta_j^{RD}; \gamma_j^{RD});$$

$$\tilde{w}_j^E = \frac{\tilde{v}_j^E}{\sum_{t=1}^n def(\tilde{v}_j^E)} = (\alpha_j^E; \beta_j^E; \gamma_j^E) \quad (3).$$

Для оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету за освітнім та науково-дослідним напрямом скористаємося наведеною вище терм-множи-

Рівень інноваційної діяльності в науково-дослідному напрямі	Високий	A Дослідницький університет характеризується високим рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері і низьким рівнем у сфері освіти	B Дослідницький університет характеризується високим рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері і середнім у сфері освіти	C Дослідницький університет характеризується високим рівнем інноваційності в науково-дослідній та освітній сферах
	Середній	D Дослідницький університет характеризується середнім рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері і низьким рівнем у сфері освіти	E Дослідницький університет характеризується середнім рівнем інноваційності в науково-дослідній та освітніх сферах	F Дослідницький університет характеризується середнім рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері та високим в освітній
	Низький	G Дослідницький університет характеризується низьким рівнем інноваційності в науково-дослідній та освітніх сферах	H Дослідницький університет характеризується низьким рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері і середнім у сфері освіти	I Дослідницький університет характеризується низьким рівнем інноваційності в науково-дослідній сфері і високим у сфері освіти
		Низький	Середній	Високий
		Рівень інноваційної діяльності в освітньому напрямі		

Рис. 4. Матриця інноваційної діяльності дослідницького університету

Джерело: розроблено автором.

ною $T = \{EL, VL, L, M, H, VH, EH\}$ і нечіткими числами "в трикутному вигляді" на інтервалі $[0;6]$ з відповідними функціями належності (рис. 3). У результаті одержимо: L_{ijk}^{RD} — лінгвістична оцінка k -го експерта рівня інноваційної діяльності дослідницького університету за науково-дослідним та освітнім напрямом (відповідно) i -го університету за j -м критерієм ($j = 1, 2, \dots, m; m = 10$); L_{ijk}^E — лінгвістична оцінка k -го експерта рівня інноваційної діяльності дослідницького університету за науково-дослідним та освітнім напрямом (відповідно) i -го університету за j -м критерієм ($j = 1, 2, \dots, n; n = 10$).

Наступним кроком перетворюємо одержані лінгвістичні оцінки в нечіткі числа: $L_{ijk}^{RD} \rightarrow \tilde{RD}_{ijk}$, $L_{ijk}^E \rightarrow \tilde{E}_{ijk}$. Далі необхідно агрегувати отримані від усіх експертів нечіткі оцінки. Скористаємось наступними формулами:

$$\tilde{RD}_{ij} = \left(\bigoplus_{k=1}^K \tilde{RD}_{ijk} \right) / K = (x_{ij}^{RD}; y_{ij}^{RD}; z_{ij}^{RD});$$

$$\tilde{E}_{ij} = \left(\bigoplus_{k=1}^K \tilde{E}_{ijk} \right) / K = (x_{ij}^E; y_{ij}^E; z_{ij}^E) \quad (4).$$

Відповідно до алгоритму методу Fuzzy SAW обчислюємо значення нечітких оцінок інноваційної діяльності дослідницького університету за науково-дослідним та освітнім напрямом, використовуючи наступні формули:

$$\tilde{RD}_i = \bigoplus_{j=1}^m w_j^{RD} \otimes \tilde{RD}_{ij} = \sum_{j=1}^m \alpha_j^{RD} x_{ij}^{RD}; \sum_{j=1}^m \beta_j^{RD} y_{ij}^{RD}; \sum_{j=1}^m \gamma_j^{RD} z_{ij}^{RD} = (X_i^{RD}; Y_i^{RD}; Z_i^{RD}) \quad (5).$$

$$\tilde{E}_i = \bigoplus_{j=1}^n w_j^E \otimes \tilde{E}_{ij} = \sum_{j=1}^n \alpha_j^E x_{ij}^E; \sum_{j=1}^n \beta_j^E y_{ij}^E;$$

$$\sum_{j=1}^n \gamma_j^E z_{ij}^E = (X_i^E; Y_i^E; Z_i^E) \quad (6).$$

Четвертий етап. Для аналізу стану інноваційної діяльності дослідницького університету автором розроблена відповідна матриця, яка враховує рівень інноваційної діяльності в освітньому та науково-дослідному напрямках (рис. 4).

Розраховані на попередньому етапі нечіткі оцінки інноваційної діяльності дослідницького університету за освітнім та науково-дослідним напрямом необхідно використати для визначення позиції університету на побудованій матриці. Для уточнення одержаних нечітких оцінок використовується α -переріз. Слід зазначити, що якщо задане нечітке число $\tilde{u} = (a, b, c)$, то його α -переріз визначається таким чином $\tilde{u}_\alpha = (a(1-\alpha) + \alpha b, b, c(1-\alpha) + \alpha b)$.

На п'ятому етапі відповідно до визначеної позиції дослідницького університету необхідно сформулювати стратегічні рекомендації. Розглянемо більш детально характеристики квадрантів матриці та відповідні рекомендації:

A — дослідницькі університети, які знаходяться в цій області, мають високі результати інноваційної діяльності в науково-дослідній сфері, характеризуються значним потенціалом та ефективною комерціалізацією власних розробок, однак не приділяють значної уваги інноваційному процесу у сфері освіти; як наслідок освітня діяльність значно відстає, знижується чисельність студентів та доходи від надання послуг вищої освіти. Рекомендації: підтримувати високий рівень інновацій в науково-дослідній діяльності та кардинально реформувати систему освіти в університеті за рахунок залучення ресурсів (фінансових, організаційних тощо), отриманих від науково-дослідної діяльності.

B — для дослідницьких університетів, що знаходяться в цій області, характерним є лідерство в науково-дослідній сфері (високі показники доходів від комерціалізації інновацій, значна кількість та висока якість наукових досліджень) і підтримка середнього рівня інноваційності в освітньому напрямі; університе-

ти здатні підтримувати стабільний рівень студентського та викладацького складу, доходів. Рекомендації: проводити пошук та впроваджувати найкращі практики освітніх інновацій за рахунок ресурсів, отриманих від науково-дослідної діяльності.

C — ідеал діяльності дослідницьких університетів, характеризується високими показниками у проведенні та комерціалізації результатів наукових досліджень, постійним зростанням доходів, чисельності й якості студентського та науково-педагогічного персоналу за рахунок підтримки найвищого рівня інноваційності освітніх послуг. Університети, що потрапили в цю зону, отримують максимальний ефект від синергічної взаємодії двох напрямів. Рекомендації: продовжувати активне впровадження інновацій у науково-дослідній та освітній сфері.

D — для дослідницьких університетів у цьому квадранті характерним є низький рівень надання освітніх послуг, як наслідок зниження конкурентоспроможності університету на ринку послуг вищої освіти і відносно стабільний рівень результатів інноваційного процесу в науково-дослідній сфері. Рекомендації: зміцнювати позиції університету у здійсненні інноваційної діяльності в науково-дослідному напрямі та змінити концепцію надання послуг вищої освіти на інноваційну.

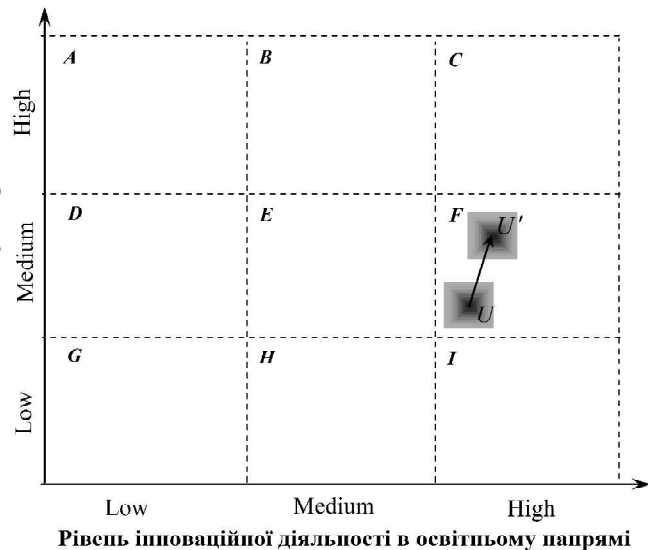
E — університети, що потрапили в цю область, мають розвинутий на середньому рівні інноваційний процес у науково-дослідній сфері, який поєднується з періодичним впровадженням інновацій у сфері освіти. Такі університети здатні підтримувати стабільні результати діяльності. Рекомендації: знайти точки зростання в науково-дослідній та освітній діяльності та реалізувати в них свій інноваційний потенціал.

F — для університетів, які входять у цю область, притаманні високі результативні показники у сфері освіти через значну кількість та якість впроваджених інновацій, високий рівень діджиталізації та середній рівень проведення та комерціалізації результатів досліджень. Рекомендації: залучати студентів та аспірантів до інноваційної діяльності в науково-дослідній сфері, направляти ресурси отримані від освітньої діяльності на підвищення кількості та якості досліджень і розробок, комерціалізації їх результатів та посилення синергічного ефекту взаємодії двох напрямів.

G — це найбільш проблемна область, яка характеризується низькими показниками інноваційної діяльності й потребує від університету радикальних перетворень. Рекомендації: змінити стратегію інноваційної діяльності університету.

H — у дослідницьких університетів, які потрапили в цю область, науково-дослідна діяльність перебуває на низькому рівні, університет не комерціалізує (не має можливості комерціалізувати) результати досліджень, доходи від науково-дослідної діяльності незначні, рівень надання освітніх послуг середній, університет поступово впроваджує поліпшуючі інновації у сфері надання освітніх послуг. Рекомендації: діджиталізація освітніх послуг, пошук та налагодження роботи з партнерами в науково-дослідній сфері.

Рівень інноваційної діяльності в науково-дослідному напрямі

Рис. 5. Застосування матриці оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету

Джерело: розроблено автором.

I — якщо дослідницький університет потрапляє в цю область, то можна зробити висновок про високу ефективність впровадження інновацій у сфері освіти, однак університет зовсім не приділяє уваги розвитку науково-дослідній роботі та комерціалізації відповідних результатів, що суперечить поняттю та концепції дослідницьких університетів. Рекомендації: забезпечити стабільність інноваційного процесу в освітній діяльності, кардинально змінити інноваційний процес у науково-дослідній сфері, використовуючи ресурси отримані від освітньої діяльності та принципи синергії.

На рис. 5 наведено приклад аналізу інноваційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка за допомогою розробленої матриці.

Відповідно до проведеного аналізу Київський національний університет імені Тараса Шевченка потрапив у поточному періоді (*U*) у квадрант *F*, який характеризується високим рівнем інноваційності в освітній сфері та середнім у науково-дослідній. Прогнозований стан (*U'*) характеризується досить суттєвим зростанням рівня інноваційної діяльності в науково-дослідній сфері та незначним зростанням рівня інноваційності в сфері освіти. З метою досягнення бажаного стану університету пропонуються наступні стратегічні рекомендації:

- розвиток дистанційних освітніх технологій у системі вищої освіти з урахуванням клієнтоорієнтованого підходу, сучасних технологій і законодавства;
- розкриття потенціалу педагогічних кадрів, розвиток їх компетенцій шляхом проходження спеціалізованих міжнародних стажувань;
- реструктуризація фінансування, забезпечення зростання фінансової самостійності та зростання фінансування на науково-дослідницьку діяльність за рахунок коштів отриманих від освітньої діяльності.

— розвиток повного циклу науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт в сукупності з маркетинговими дослідженнями і стратегією просування інноваційної продукції, що розробляється, технічних послуг, інжинірингу і консалтингу на основі відповідності якості послуг міжнародним стандартам і вимогам ринку;

— залучати студентів, аспірантів та викладачів до інноваційної діяльності в науково-дослідній сфері;

— надання підтримки (менторської, фінансової) викладачам, аспірантам та студентам у напрямку комерціалізації наукових досліджень;

— встановлення партнерських відносин із венчурними фондами для поліпшення доступу до ранніх інвестицій.

Отже, запропонована матриця на основі одержаних нечітких значень оцінки інноваційної діяльності в освітньому та науково-дослідному напрямі дає змогу сформулювати перелік стратегічних рекомендацій для посилення інноваційності та конкурентоспроможності дослідницького університету. При цьому важливо розуміти, що аналіз й формулювання висновків має супроводжуватися ґрунтовним дослідженням кожної складової інноваційної діяльності та бути спрямованими на подолання наявних розривів між поточним та бажаним станом інноваційної діяльності дослідницького університету.

ВИСНОВКИ

Отже, автором розроблено модель інноваційного процесу дослідницького університету. Запропоновано методіку формування стратегій розвитку інноваційної діяльності дослідницьких університетів на основі застосування методів багатокритерійного аналізу та інструментів теорії нечітких множин. Запропонована система критеріїв оцінювання інноваційної діяльності в освітньому та науково-дослідному напрямках. Розроблено підхід, який здійснює трансформацію лінгвістичних оцінок експертів у нечіткі числа, записані у триангулярній формі, та дає змогу провести імітаційне моделювання залежно від коригувань міркувань експертів, як на етапі визначення важливості критеріїв, так і на етапі безпосереднього оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету. Наведено алгоритм розрахунку нечітких оцінок інноваційної діяльності за виділеними напрямками з використанням засобів нечіткого багатокритерійного аналізу (метод Fuzzy SAW). На основі цих результатів розроблена матриця інноваційної діяльності дослідницького університету, яка дає змогу сформулювати стратегічні рекомендації та заходи для розвитку інноваційної діяльності дослідницького університету та підвищення його конкурентоспроможності. Апробовано застосування матриці інноваційної діяльності на прикладі Київського національного університету імені Тараса Шевченка та розроблено стратегічні рекомендації, необхідні для досягнення бажаного стану інноваційної діяльності університету.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на уточнення системи критеріїв оцінювання інноваційної діяльності дослідницького університету, розширення

інструментарію матриці інноваційної діяльності дослідницького університету в розрізі проведення динамічного аналізу та формування більш широкого переліку стратегічних рекомендацій на основі дослідження напрямів синергійної взаємодії науково-дослідного та освітнього напрямів діяльності дослідницького університету.

Література:

1. Закон України "Про вищу освіту": чинне законодавство станом на 16.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>

2. Закон України "Про інноваційну діяльність": чинне законодавство станом на 16.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>

3. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність": чинне законодавство станом на 16.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

4. Аналітична довідка. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2020 рік, 2021. К.: МОН України, УкрІНТЕІ. 117 с.

5. Балан В.Г. Інструментарій нечіткого моделювання у стратегічному управлінні підприємствами. Держава та регіони. Вип. 1. 2021.

6. Балан В.Г., Петрова К.І. Нечітко-множинна модель оцінювання та посилення конкурентоспроможності бренду роботодавця. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 4. С. 67—76.

7. Балан В.Г. Прийняття управлінських рішень. Навч. посіб. К.: Наукова столиця, 2019. 304 с.

8. Грищенко І.М. Напрямок модернізації — підприємницький університет. Освіта і суспільство: навч. посіб.; П.М. Куліков, Т.В. Девтерова, І.В. Девтеров та ін.; уклад.: І.В. Девтеров, Т.В. Девтерова; Рада ректорів Київського вузівського центру. Київ: Видавництво "Політехніка" НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського", 2018.

9. Жилінська О.І. Дослідницькі університети у комерціалізації результатів ДіР // Сучасна наука та технології: від фундаментальних досліджень до комерціалізації результатів НДДКР. Мат.-ли міжнар. наук.-практ. конф.. К.: Фенікс 2010. С. 171—173.

10. Жилінська О.І. Науково-технічна діяльність у контексті самоорганізації: Монографія. К.: Парламентське видавництво, 2010. 552 с.

11. Клімова Г.П. Інноваційний розвиток вищої освіти України: методологічний аспект аналізу. Право та інноваційне суспільство. 2013. Вип. 1. С. 107—124.

12. Новікова І.Е. Активізація технологічного трансферу у дослідницьких університетах: теорія та практика: монографія / І.Е. Новікова — Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2019. 512 с.

13. Ситницький М.В. Стратегічне управління розвитком дослідницьких університетів: монографія. К.: "Ліра", 2018. 302.

14. Цибульов П.М., Чеботарьов В.П. Офіс управління інтелектуальною власністю: створення, робота, ефективність: навч. посіб.; М-во освіти і науки, Укр. ін-т наук.-техн. експертизи та інформації. Київ: УкрІНТЕІ, 2016. 195 с.

15. Carlson C., Wilmot W. Innovation: The Five Disciplines for Creating What Customers Want. Harper Business, 2006. 368 p.

16. Etzkowitz H. Networks of Innovation: science, technology and development in the triple helix era. *Research Policy*. 2002. № 14 (2).

17. Hwang C. L. Multiple attributes decision making methods and applications // Springer: Berlin Heidelberg, 1981. 269 p.

18. Nicholls A. Managing Educational Innovations [Текст] / A. Nicholls — London, 1983. — 276 p

19. Saaty T. The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation, McGraw-Hill, 1980. 345 p.

20. Zhylynska O., Balan V., Avramchuk A. Methodological aspects of assessment of research universities competitiveness. *Management of the 21st century: globalization challenges: [monograph] / in edition I. Markina. Prague. Nemoros s.r.o. 2018. Czech Republic. 508 p.*

21. Консолідований рейтинг ВНЗ України за 2021 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/51741/>

22. QS World University Ranking. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2021>

23. Times Higher Education World University Rankings/ URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!>

24. Webometrics ranking of world universities. URL: webometrics.info/

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On higher education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Accessed 10 February 2022).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On innovation activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (Accessed 10 February 2022).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On scientific and scientific-technical activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (Accessed 10 February 2022).

4. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), Analytical reference. The state of development of science and technology, the results of scientific and scientific and technical activities in 2020, UkrINTEI, Kyiv, Ukraine.

5. Balan, V.G. (2021), "Fuzzy modeling tools in the strategic management of enterprises", *Derzhava ta rehiony*, vol. 1.

6. Balan, V. and Petrova, K. (2021), "Fuzzy set model of evaluating and increasing employer brand competitiveness", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 67—76

7. Balan, V.G. (2019), *Pryjnyattya upravlyns'kyx rishen': Navchal'nyj posibnyk*. [Making management decisions, tutorial], Naukova stolycya, Kyiv, Ukraine.

8. Hryshchenko, I.M, Kulikov, P.M. Devterova, T.V. and Devterov, I.V. (2018), *Napriam modernizatsii — pidpryimnytskyi universytet*. Osvita i suspilstvo [The direction of modernization is the University of Entrepreneurship. Education and society], Vydavnytstvo "Politekhnik" NTUU "KPI im. Ihoria Sikorskoho", Kyiv, Ukraine.

9. Zhylynska, O. I. (2010), "Research universities in the commercialization of R&D results", *Suchasna nauka ta tekhnolohii: vid fundamental'nykh doslidzhen' do komertsializatsii rezul'tativ NDDKR*, [Modern science and technologies: from fundamental research to commercialization of R&D results], Feniks, Kyiv, Ukraine, pp. 171—173.

10. Zhylynska, O. I. (2010), *Naukovo-texnichna diyal'nist' u konteksti samoorganizatsiyi: Monografiya*, [Scientific and technical activity in the context of self-organization, monograph], Parliamentary Publishing House, Kyiv, Ukraine.

11. Klimova, H. P. (2013), "Innovative development of higher education in Ukraine: methodological aspect of analysis", *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, Vol. 1, pp. 107—124.

12. Novikova, I.E. (2019), *Aktyvizatsiia tekhnolohichnoho transferu u doslidnytskykh universytetakh: teoriia ta praktyka: Monografiia* [Activation of technological transfer in research universities: theory and practice: Monograph], PP Zvoleiko D.H., Kamianets-Podilskiy, Ukraine.

13. Sytnytskyi, M.V. (2018), *Stratehichne upravlinnia rozvytkom doslidnytskykh universytetiv: Monografiia* [Strategic management of research universities development: monograph], Lira, Kyiv, Ukraine.

14. Tsybulov, P.M. and Chebotarov, V.P. (2016), *Ofis upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu: stvorennia, robota, efektyvnist* [Intellectual Property Management Office: creation, work, efficiency], UkrINTEI, Kyiv, Ukraine.

15. Carlson, C. and Wilmot, W. (2006), *Innovation: The Five Disciplines for Creating What Customers Want*, Harper Business, NY, USA.

16. Etzkowitz, H (2002), "Networks of Innovation: science, technology and development in the triple helix era", *Research Policy*, Vol. 14.

17. Hwang, C. and Yoon, K. (1981), *Multiple attributes decision making methods and applications*, Springer, Berlin Heidelberg, DE.

18. Nicholls, A (1983), *Managing Educational*, London, UK.

19. Saaty, T. (1980), *The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation*, McGraw-Hill, NY, USA.

20. Zhylynska, O. Balan, V. and Avramchuk, A. (2018), *Methodological aspects of assessment of research universities competitiveness. Management of the 21st century: globalization challenges: monograph*, Nemoros s.r.o., Prague, Czech Republic.

21. OSVITA.UA (2021), "Consolidated rating of Ukrainian universities for 2021", available at: <http://osvita.ua/vnz/rating/51741/> (Accessed 10 February 2022).

22. QS (2021), "World University Ranking", available at: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2021> (Accessed 10 February 2022).

23. Times Higher Education (2021), "World University Rankings", available at: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!> (Accessed 10 February 2022).

24. Webometrics (2021), "Ranking of world universities", available at: webometrics.info (Accessed 10 February 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2022 р.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛІКІВ

R. Primush,
PhD in Public Administration

NATIONAL SECURITY AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE FUNCTIONING OF THE STATE IN THE CONDITIONS OF CURRENT GLOBAL CHALLENGES

У статті досліджено концептуальні підходи місця та ролі національної безпеки у функціонуванні сучасних держав. Важливою в аналізі цієї проблеми є категорія "безпека". Поняття "безпека", як найскладніше багатогранне соціально-політичне явище, має конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма формами та напрямками взаємодії в системі "довкілля — людина — суспільство". Національна безпека розглядається як система, структурними елементами якої виступають життєво важливі інтереси особистості, суспільства та держави. Основне завдання в галузі забезпечення безпеки населення та критично важливих об'єктів полягає у створенні комплексу правових, організаційних, технологічних, інженерно-технічних, державно-управлінських механізмів, спрямованих на попередження аварій і катастроф на небезпечних об'єктах, а також на підтримання у готовності необхідних сил та засобів. У статі основна увага приділяється насамперед внутрішнім чинникам формування національної безпеки, під якими розуміється такий стан нормального функціонування державних і громадських інститутів, на ефективність яких впливають дезорієнтація державного регулювання у сфері економіки, серйозні розбіжності у поглядах політичних угруповань, зниження якості та рівня життя населення, зростання злочинності в суспільстві та загострення міжнаціональних конфліктів.

У статі аналізуються функції національної безпеки, які означають здатність щодо діяльності, саму діяльність, роль, властивість, завдання, залежність однієї величини від іншої. Тобто функція національної безпеки сприймається як спосіб прояву активності, життєдіяльності системи та її складових. Констатовано, що національна безпека містить у собі значну кількість компонентів, що взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного. У загальній системі державного управління національна безпека забезпечує такий стан, за якого відсутні або локалізовані реальні внутрішні та зовнішні загрози національним цінностям, інтересам та національному способу життя, тобто забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави.

The article examines the conceptual approaches to the study of the place and role of national security in the functioning of modern states. The category "security" is important in the analysis of this problem. The concept of "security", as the most complex multifaceted socio-political phenomenon, has a specific historical character and is closely related to all forms and directions of interaction in the system "environment — man — society". National security is seen as a system whose

structural elements are the vital interests of the individual, society and the state. The main task in the field of public safety and critical facilities is to create a set of legal, organizational, technological, engineering, governmental mechanisms aimed at preventing accidents and catastrophes at hazardous facilities, as well as maintaining preparedness necessary forces and means. The article focuses primarily on the internal factors of national security, which means the state of normal functioning of state and public institutions, the effectiveness of which is affected by disorientation of state regulation in the economy, serious differences in views of political groups, declining quality and living standards, growth crime in society and exacerbation of ethnic conflicts.

The article analyzes the functions of national security, which mean the ability to act, the activity itself, the role, property, tasks, dependence of one quantity on another. That is, the function of national security is perceived as a way of manifestation of activity, vital activity of the system and its components. It was stated that national security contains a significant number of components that are interconnected and complementary. In the general system of public administration, national security provides a state in which there are no or localized real internal and external threats to national values, interests and national way of life, ie the realization of vital interests of the individual, society and state.

Ключові слова: державне управління, національна безпека, структура національної безпеки та її функції.

Key words: public administration, national security, the structure of national security and its functions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Характерною особливістю розвитку людської цивілізації на сучасному етапі є підвищення ризику виникнення різноманітних кризових ситуацій, в яких суспільство зазнає величезних матеріальних і людських втрат. При цьому наростаючі негативні явища в різних сферах життя людини (економічній, соціальній, екологічній, природно-техногенній та ін.) зачіпають життєво важливі інтереси особистості та суспільства, створюють реальну загрозу національній безпеці як держави загалом, так і її регіональних утворень.

У зв'язку з цим здатність держави і суспільства своєчасно розпізнавати передумови сучасних викликів, що загрожують національній безпеці держави, та вміння ефективно боротися з ними стають одним із ключових завдань забезпечення безпеки сучасних держав. Крім того, актуальність даної проблеми, на наш погляд, багато в чому обумовлена кризовим станом в українському суспільстві, що пов'язано з новими викликами, які постають сьогодні як перед світом, так і українською державою та суспільством (військовий конфлікт на сході України, пандемія, пов'язана з поширенням COVID-19 та ін.). У цих умовах значно зросли потенційні загрози й реальні небезпеки як для всіх сфер та інститутів життєдіяльності держави, та і для життєво важливих інтересів і потреб кожної людини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні десятиліття фахівці багатьох наукових галузей досить активно займаються дослідженням проблем національної безпеки. Так, різним аспектам даної проблематики присвячено праці А. Возженнікова,

О. Власюка, П. Гамана, В. Горбуліна, С. Домбровської, В. Ємельянова, Л. Жукової, А. Качинського, Н. Нижник, А. Прохожева, А. Роміна, В. Садкового, Г. Ситника та ін. Однак у зв'язку з тим, що світ розвивається досить динамічно, загрози безпеці державі швидко змінюються і поряд з традиційними на порядок денний виходять нові, які, у свою чергу, вимагають подальших наукових розвідок.

З огляду на це метою даної статті є дослідження й наукове обґрунтування механізмів формування системи національної безпеки сучасної держави в умовах нових викликів сьогодення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Важливе місце в аналізі проблеми, що розглядається, посідає категорія "безпека". Поняття "безпека", як найскладніше, багатогранне, соціально-політичне явище об'єктивно носить конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма формами та напрямками взаємодії в системі "довкілля — людина — суспільство" [1; 2; 4].

Забезпечення безпеки передбачає систему певних заходів і дій, що здійснюються на державному, регіональному, територіальному та інших рівнях, які мають забезпечувати встановлення та підтримання належного стану захищеності населення. Безпека з формування людської цивілізації є найважливішою потребою особистості. Вона, як філософська категорія, виступає формою вираження життєздатності та життєстійкості об'єктів матеріального світу. У реальному житті завжди існували, існують і будуть існувати небезпеки різного характеру, тому категорія "безпека" — не абсолютна, а відносна. Свій зміст категорія "безпека" набуває

лише у зв'язку з конкретними об'єктами чи сферою людської діяльності та навколишнього світу [5, с. 14—15].

Стосовно практичних потреб, найбільш загальним слід визнати поняття "безпека життєдіяльності", під яким розуміється стан захищеності матеріального світу та людського суспільства від негативних впливів різного характеру. У свою чергу національна безпека є складною багатогранною системою, яка формується в руслі об'єктивних процесів як під прямим, так і під опосередкованим впливом безлічі факторів.

На думку відомого вченого А. Прохожева та інших авторів [1; 4; 7] національну безпеку можна представити як систему, структурними елементами якої виступають життєво важливі інтереси особистості, нашого суспільства та держави; загрози цим інтересам; організаційну структуру, сили та засоби забезпечення безпеки; національні цілі та цінності. Кожен із перелічених елементів, своєю чергою, являє собою незалежну систему, що саморозвивається. Держава, суспільство та особистість, як об'єкти та одночасно суб'єкти забезпечення безпеки, покликані прагнути до того, щоб їхні життєво важливі інтереси були надійно захищені від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Теорія і практика забезпечення національної безпеки та окремих її видів базуються на аналізі тріади елементів: життєві інтереси — загрози (небезпеки) — захист забезпечення безпеки [2, с. 12, 24]. До життєво важливих інтересів особи необхідно віднести захист життя і здоров'я людей, а також майна людини від небезпек, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями у мирний та воєнний час, а також терористичними актами.

Крім того, до життєво важливих інтересів суспільства слід віднести недопущення надзвичайних та інших екстремальних ситуацій, зумовлених аваріями, катастрофами, стихійними та іншими лихами, терористичними актами, а також небезпеками, що виникають під час воєнних дій або внаслідок цих дій.

Також до життєво важливих інтересів держави, на наш погляд, доцільно віднести:

- забезпечення ефективного захисту населення та критично важливих об'єктів на території Української держави та її суб'єктів за надзвичайних ситуацій;

- забезпечення захисту та виживання населення у воєнний час, збереження об'єктів, істотно необхідних для стійкого функціонування економіки та виживання населення (що в контексті конфлікту на сході України стає надзвичайно актуальним у сучасних умовах).

Забезпечення безпеки передбачає систему певних заходів та дій, що здійснюються на державному, регіональному та інших рівнях, які б забезпечували встановлення та підтримання стану захищеності населення і територій [2, с. 35—37].

Основним завданням у галузі забезпечення безпеки населення та критично важливих об'єктів є створення комплексу правових, організаційних, технологічних, інженерно-технічних державно-управлінських механізмів, спрямованих на попередження аварій, катастроф на небезпечних об'єктах, а також підтримання в готовності необхідних сил і засобів.

Виходячи з вищевикладеного, поняття "забезпечення безпеки населення та захисту критично важливих

об'єктів при надзвичайних ситуаціях" означатиме комплекс взаємопов'язаних за цілями, ресурсами заходів, спрямованих на запобігання або зниження втрат серед населення, загрози їх життю та здоров'ю, зниження шкоди об'єктам виробничого та соціального призначення, а також навколишньому природному середовищу від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та терористичних актів.

Як правило, будь-яка система управління прагне забезпечити певний рівень безпеки, прийнятний для всіх членів суспільства. Як відомо, сучасне суспільство цілком усвідомлено витрачає на цілі забезпечення безпеки дедалі більшу частину своїх ресурсів. У цьому контексті проблема створення науково-методологічної основи для "ефективного" управління національною безпекою на центральному та регіональному рівні виникає лише з огляду на наявні у держави та суспільства ресурси для досягнення цілей безпеки.

Сучасне розуміння національної безпеки в нашій державі відбиває тісний зв'язок і взаємозумовленість безпеки особистості, українського суспільства та держави на всіх рівнях — від центрального, регіонального до конкретно локального рівня. При вирішенні цієї проблеми, як нам видається, слід враховувати, що національна безпека утворює цілісну систему лише умовно, оскільки вона належить до всіх сфер життєдіяльності суспільства: політичної, економічної, соціальної, державно-управлінської, науково-технічної та ін.

У процесі вивчення проблеми забезпечення національної безпеки важливе значення має її структурування, що істотно впливає на обрання форм, методів та організацію з виявлення, попередження та припинення факторів, що становлять загрозу безпеці.

Місцезнаходження джерел загроз національній безпеці, яке визначається, як правило, межами держави, поділяють її на два типи — внутрішню та зовнішню. У статі основна увага приділяється насамперед внутрішнім чинникам формування національної безпеки. З огляду на це, на нашу думку, під внутрішньою безпекою ми розуміємо такий стан нормального функціонування державних і громадських інститутів, на ефективність яких впливають дезорієнтація державного регулювання у сфері економіки, серйозні розбіжності у поглядах між політичними угрупованнями, зниження якості та рівня життя населення, зростання злочинності в суспільстві та загострення міжнаціональних конфліктів.

У структурі національної безпеки ми виділяємо такі складові, які, на нашу думку, є системоутворюючими: безпека особистості, безпека суспільства, державна безпека, політико-управлінська безпека, економічна безпека, інформаційна, соціальна, військова та екологічна безпека. Як видається, безпосередній зв'язок між структурними компонентами відбувається через здійснювані ними функції. Поняття "функція" означає здатність до діяльності, саму діяльність, роль, властивість, завдання, залежність однієї величини від іншої.

Практично функція сприймається як спосіб прояву активності, життєдіяльності системи та її складових. Враховуючи, що функції притаманні і системі, і компонентам, причому функція є інтегрований результат фун-

кціонування її компонентів, то для системи національної безпеки функція може бути виражена як виконання певної ролі суб'єктом системи її організації як цілого у здійсненні цілей та інтересів забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави.

У функціях системи національної безпеки знаходить відображення її поведінка, яка зумовлюється завданнями, що стоять перед суспільством, та оперативною обстановкою, що складається. Звідси функціональна діяльність системи здійснюється не лише під впливом навколишнього середовища, а й впливаючи на неї, підпорядковуючи її своїм інтересам.

У цьому плані функції близькі до поняття мети й тісно пов'язані одна з одною. Мета — це результат, заради отримання якого функціонує система. Тому соціальна система, зокрема й національної безпеки, сприймається як сукупність функціональних компонентів, що взаємодіють між собою задля досягнення поставленої мети. У цьому кожен елемент системи виконує специфічні функції, створені задля її збереження, вдосконалення, розвитку і навіть досягнення поставленого результату. При цьому функції складових елементів у системі забезпечення національної безпеки мають доцільний характер і здійснюються в рамках існуючої структури, внутрішньої організації.

З урахуванням того, що організація системи національної безпеки регламентується відповідними нормативними актами, то визначаються і функції, які можуть бути використані для вирішення поставлених завдань. Розглядаючи значення функцій у системі національної безпеки, слід наголосити, що розрізняють функції координації та субординації.

Координація означає узгодження функцій компонентів безпеки по горизонталі, а субординації — узгодження функцій по вертикалі, підпорядкованість функцій одних структурних підрозділів іншим і всіх без винятку складових структур системи в цілому.

Субординація функцій вказує, по-перше, на особливе специфічне місце та неоднакове значення кожного з елементів у здійсненні функцій безпеки. По-друге, на те, що, інтегруючи функції своїх складових компонентів, вона сама виконує певну роль інший, більш складній і масштабній системі. Звідси випливає, що функції системи національної безпеки є джерелом та основою її розвитку, оскільки саме внаслідок здійснення функціями своїх завдань реалізується діяльність усієї системи та досягається поставлена мета. Від правильного розподілу функцій залежить ефективність діяльності та системи забезпечення безпеки, її структура, відповідальність органів управління. Відтак, визначаючи роль і місце функцій у системі національної безпеки, насамперед слід зазначити, що за результатами виконання функцій суспільство оцінює рівень організації стану безпеки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підкреслимо, що національна безпека містить у собі значну кількість компонентів, що взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного. У загальній системі державного управління національна безпека забезпечує такий стан, за якого відсутні або локалізовані реальні внутрішні й зовнішні загрози на-

ціональним цінностям, інтересам та національному способу життя, тобто забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Поняття "національна безпека" поєднує в собі всі відомі види безпеки, що захищаються суб'єктами безпеки (особистість, суспільство, держава). Виходячи з сучасного розуміння пріоритету інтересів особистості та суспільства по відношенню до інтересів держави, виключення ідеологічної спрямованості, системі національної безпеки надається суспільний характер.

Література:

1. Общая теория национальной безопасности / под общ. ред. А.А. Прохожева. Москва: Издательство РАГС, 2005. 344 с.
2. Світова гібридна війна: український фронт = The World Hybrid War. Ukrainian Forefront / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: Фоліо, 2017. 496 с
3. Корнієвський О. Національна безпека. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламен.вид-во, 2011. С. 489.
4. Качинський А. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Київ: НІСД, 2013. 104 с.
5. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. Москва: НПО "Модуль", 2000. 240 с.
6. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
7. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України (теорія і практика): монографія. Київ: НАДУ, 2004. 408 с.

References:

1. Prokhozhev, A.A. (2005), Obschaia teoriya natsyonal'noj bezopasnosti [General theory of national security], Yzdatel'stvo RAHS, Moscow, Russia.
2. Horbulin, V.P. (2017), Svitova hibrydna vijna: ukrain-s'kyj front [The World Hybrid War. Ukrainian Forefront], Folio, Kyiv, Ukraine.
3. Korniiyevs'kyj, O. (2011), "National security", Politychna entsyklopediia [Political encyclopedia], Parlamen. vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
4. Kachynskiy, A.B. (2013), Indykatory natsionalnoi bezpeky: vyznachennia ta zastosuvannia yikh hranychnykh znachen [National security indicators: definition and application of their limit values], NISD, Kyiv, Ukraine.
5. Vozzhennykov, A.V. (2000), Natsyonal'naia bezopasnost': teoriya, praktyka, stratehiya [National security: theory, practice, strategy], NPO "Modul", Moscow, Russia.
6. Vlasjuk, O.S. (2016), Nacional'na bezpeka Ukrainy: evolyucija problem vnutrishn'oi polityky [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems], NISD, Kyiv, Ukraine.
7. Sytnyk, H.P. (2004), Derzhavne upravlinnia natsional'noiu bezpekoiu Ukrainy (teoriia i praktyka) [State Administration of National Security of Ukraine (theory and practice)], NADU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2022 р.

УДК 614/84

І. О. Васильєв,
к. ю. н., професор кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0003-2355-8683

А. В. Прусський,
д. т. н., доцент, начальник кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, полковник служби цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0002-9132-7070

В. О. Тищенко,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: 0000-0001-7505-1599

І. О. Васильєв,
студент, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: 0000-0002-4322-5408

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.46

ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

I. Vasyliiev,

PhD in Law, Professor of the Department of Fire Prevention and Life Safety,
Institute of public administration and research in civil defense

A. Pruskyi,

Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Fire Prevention and Life Safety,
colonel of the civil defense service, Institute of public administration and research in civil defense

V. Tyshchenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Fire Prevention and Life Safety, Institute of public administration and research in civil defense

I. Vasiliev,

Student, State University of Intellectual Technologies and Communications

ECONOMICS AND FIRE SAFETY MANAGEMENT

У статті висвітлені окремі питання економіки та менеджменту в сучасних умовах, управління ризиками у сфері пожежної та техногенної безпеки, а також розкриті проблеми, що утворилися у наслідок недосконалого законодавчого та нормативно-правового забезпечення у цій сфері.

За основними економічними законами розвиток будь-якого підприємства повинен передбачати застосування цілої низки обов'язкових витрат — на забезпечення життєдіяльності системи управління, підготовку та перепідготовку персоналу, переоснащення та удосконалення обладнання, проведення технічного обслуговування технологічних систем, впровадження заходів з охорони праці, пожежної безпеки тощо. І це аксіома, без цих витрат підприємство працювати не буде.

Тому, за умови ефективного вирішення виробничих та соціально-економічних проблем на підприємстві, завжди стоятимуть завдання щодо зниження пожежних ризиків до мінімуму, забезпечуючи цим загальну пожежну безпеку того чи іншого суб'єкта господарювання.

Зрозуміло, що ці витрати іноді стають досить обтяжливими навіть для високорозвинених країн, великих підприємств та консорціумів.

Тому будь-які рішення у цій сфері — організаційні, соціальні чи науково-технічні, повинні мати чітке економічне обґрунтування для прийняття оптимально вірного управлінського рішення, а також розробки і оцінки ефективності протипожежних заходів, у тому числі відповідності їх обсягу пов'язані, у свою чергу, з можливостями підприємства.

І це має бути не хаотичним чи одноразовим рішенням, а високоорганізованою системою, яка повинна виконувати управлінські функції, у тому числі з нормативно-правового регулювання та науково-технічного забезпечення, а також виробництва пожежно-технічної продукції, створення всіх видів пожежної охорони та надання послуг у сфері пожежної безпеки, забезпечення надійної системи профілактики та забезпечення контролю, обліку пожеж та їх дослідження.

В економічно розвинених країнах витрати на пожежно-профілактичну роботу, утримання пожежної охорони, розробку та впровадження інженерно-технічних заходів складають приблизно 1% річного валового внутрішнього продукту. Тому стає очевидним, що у багатьох країнах протипожежний захист перетворився у самостійну і дуже важливу галузь в системі економіки

The article highlights some issues of economics and management in modern conditions, risk management in the field of fire and man-made safety, as well as reveals the problems that have arisen as a result of imperfect legislative and regulatory support in this area.

According to the basic economic laws, the development of any enterprise should involve the use of a number of mandatory costs — to ensure the viability of the management system, training and retraining, re-equipment and improvement of equipment, maintenance of technological systems, implementation of labor protection, fire safety, etc.. And this is an axiom, without these costs the company will not work.

Therefore, provided the effective solution of production and socio-economic problems in the enterprise, there will always be tasks to reduce fire risks to a minimum, thus ensuring the overall fire safety of a business entity. It is clear that these costs sometimes become quite burdensome, even for highly developed countries, large enterprises and consortia.

Therefore, any decisions in this area — organizational, social or scientific and technical, must have a clear economic rationale for making the best management decision, as well as the development and evaluation of the effectiveness of firefighting measures, including compliance with their scope related, in their turn, with the capabilities of the enterprise.

And this should not be a chaotic or one-time decision, but a highly organized system that should perform management functions, including regulation and scientific and technical support, as well as the production of fire and technical products, the creation of all types of fire protection and services in the field of fire safety, ensuring a reliable system of prevention and control, accounting of fires and their research.

In economically developed countries, the costs of fire prevention, maintenance of fire protection, development and implementation of engineering measures account for about 1% of annual gross domestic product. Therefore, it becomes obvious that in many countries fire protection has become an independent and very important sector in the economic system.

Ключові слова: економіка, менеджмент, пожежна безпека, управління ризиками, контроль-наглядові функції, профілактична робота, нормативно-правове забезпечення, кількісна модель.

Key words: economics, management, fire safety, risk management, control and supervision functions, preventive work, regulatory support, quantitative model.

ВСТУП

Пожежі продовжують завдавати величезну шкоду для нашого суспільства — несуть за собою великі матеріальні втрати та забирають життя людей. Сьогодні ймовірність катастроф зростає швидше ніж протидія їм. Підтвердження цієї тези — результати дослідження вчених Інституту "Future of Humanity" при Оксфордському університеті та фонду "Global Challenges", які встановили, що дев'ять загроз із дванадцяти це результати життєдіяльності людини. На першому місці у цьому списку — пожежі та техногенні катастрофи.

За останні десять років в Україні сталося понад 600 тисяч пожеж, від яких загинуло 20 тисяч осіб, полум'ям знищено 10 тисяч одиниць автотехніки, матеріальні втрати склали майже 30 млрд гривень. Кожний рік у державі незмінно відбувається 65—70 тисяч пожеж, гине до 3 тисяч осіб, знищується близько 30 тисяч будівель та споруд.

Втрати від пожеж помітно перевищили загальний збиток держави від інших надзвичайних ситуацій. Кількість загиблих на душу населення в сім разів перевищує показники Сполучених Штатів Америки та у декілька разів — провідних країн Європи.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою статті є розгляд сучасних проблем впровадження запобіжних протипожежних заходів на об'єктах господарювання з урахуванням економічних можливостей та доцільності, пошук найбільш ефективних, економічно доцільних та технічно обгрунтованих способів та засобів попередження пожеж та їх ліквідації з мінімальним збитком при найбільш раціональному використанні сил та технічних засобів профілактики та пожежогасіння, а також вирішення питань щодо впровадження системи оцінки пожежної та техногенної небезпеки суб'єктів господарювання на основі ризик-орієнтовних принципів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

При написанні статті використані здобутки вітчизняних та іноземних вчених: С.И. Абрамова, В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, А.П. Альгіна, І.В. Арістової, В.Г. Афанас'єва, И.Т. Балабанова, О.М. Бандурки, Є.В. Булінської, М.М. Брушлинського, П.Б. Волянського, В.В. Вітлінського, М.С. Клапківа, В.П. Петкова, С.В. Соколова, Д. Холла, Н.В. Хохлова, Т.В. Цвігуна, Л.К. Шагурнікова, О.О. Яковенка, Х.П. Ярмачі та інших.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Будь яка пожежа це не тільки надзвичайна ситуація, це трагедія для будь якої людини. Щорічно в Україні реєструється майже 100 тисяч пожеж, збитки складають понад 12 мільярдів гривень, кожного дня безповоротно руйнується понад 60 будівель та споруд, щорічно на пожежах гине понад 1700 осіб.

Стає закономірне питання — невже у 21 столітті не можливо цього уникнути? Адже алгоритм проведення пожежно-профілактичної роботи в нашій країні існує не одне тисячоліття — порядок запровадження запобіжних протипожежних заходів ми можемо знайти навіть у літописах часів Київської Русі. Так, чому продовжується до цього часу ця негативна тенденція — гинуть люди та щоденно втрачається народне надбання.

Як показують дослідження, справа не в законах і нормативах, а саме у вчинках та діях, і головне у тому, що більша частина сучасних керівників нездатні усвідомити, що гонитва виключно за чистим прибутком обов'язково призведе до трагедії, у тому числі і до втрати посади або бізнесу.

Якщо, наприклад, взяти сучасні вітчизняні лікарні — за більшістю це багатопверхові зі складним плануванням будинки, де хірургія і реанімація розташовані на останньому поверсі, обладнання щодо подачі кисню розташоване безпосередньо в хірургії або у підвалі основного корпусу лікарні, як правило у будинку відсутня система оповіщення та сигналізації, не відпрацьовані алгоритми дій для персоналу у разі виникнення пожежі, а служба пожежної безпеки у кращому випадку складається з одного пенсіонера, який сам не знає правил пожежної безпеки. Як діяти при пожежі в таких умовах?

До речі, ось цим ми і відрізняємося від наших західних партнерів, у яких забезпечення будь-якого виду безпеки йде на першому місці, а у нас, на жаль, впровадження протипожежних заходів здійснюється за остаточним принципом і в основному на безкоштовній основі чи у крайньому випадку, як можна дешевше.

Стає питання — чому ж наші західні партнери кошти на це реалізують своєчасно та заздалегідь, а ми ні? А тому, що у країнах Європи та Америки, крім жорсткого контролю з боку держави за станом пожежної безпеки, обрахована та встановлена реальна ціна людського життя.

Так, на сьогоднішній день за страховими зобов'язаннями (для лікарень у разі гибелі пацієнта внаслідок пожежі), наприклад у Німеччині, вона складає приблизно 3 мільйони євро.

Таким чином, будь-якому підприємству, у нашому випадку головному лікарю, набагато дешевше вкласти гроші на запобігання пожежі чим на відшкодування збитків після неї.

За основними економічними законами розвитку будь-якого підприємства повинен передбачати застосування цілої низки обов'язкових витрат — на забезпечення життєдіяльності системи управління, підготовку та перепідготовку персоналу, переоснащення та удосконалення обладнання, проведення технічного обслуговування технологічних систем, впровадження заходів з охорони праці, пожежної безпеки тощо. І це аксіома, без цих витрат підприємство працювати не буде.

Тому, за умови ефективного вирішення виробничих та соціально-економічних проблем на підприємстві, зав-

жди стоятимуть завдання щодо зниження пожежних ризиків до мінімуму, забезпечуючи цим загальну пожежну безпеку того чи іншого суб'єкта господарювання.

Зрозуміло, що ці витрати іноді стають досить обтяжливими навіть для високорозвинених країн, великих підприємств та консорціумів.

Тому будь-які рішення у цій сфері — організаційні, соціальні чи науково-технічні, повинні мати чітке економічне обґрунтування для прийняття оптимально вірного управлінського рішення, а також розробки і оцінки ефективності протипожежних заходів, у тому числі відповідності їх обсягу пов'язані, у свою чергу, з можливостями підприємства.

І це має бути не хаотичним чи одноразовим рішенням, а високоорганізованою системою, яка повинна виконувати управлінські функції, у тому числі з нормативно-правового регулювання та науково-технічного забезпечення, а також виробництва пожежно-технічної продукції, створення всіх видів пожежної охорони та надання послуг у сфері пожежної безпеки, забезпечення надійної системи профілактики та забезпечення контролю, обліку пожеж та їх дослідження.

В економічно розвинених країнах витрати на пожежно-профілактичну роботу, утримання пожежної охорони, розробку та впровадження інженерно-технічних заходів складають приблизно 1% річного валового внутрішнього продукту. Тому стає очевидним, що у багатьох країнах протипожежний захист перетворився у самостійну і дуже важливу галузь в системі економіки.

Сьогодні весь світ працює виключно на ризик орієнтованих принципах безпеки, за допомогою яких можна визначити ймовірні загрози та знизити їх наслідки, а також запланувати бюджетні та позабюджетні (страхові) витрати.

Так, у Німеччині в сфері пожежної та техногенної безпеки прийнята система детальних вимог до потенційно небезпечного обладнання, які необхідно виконувати на стадіях проектування, будівництва та експлуатації, щорічний аналіз з цього питання надається центральному органу регулювання у вигляді звіту безпеки.

Методика, що застосовується при оцінці пожежного ризику в США, передбачає здійснення аналізу нестійкості та невизначеності, сутність якої зводиться до роботи з чітко визначеними числовими значеннями. Так, за основу беруться кількісні та аналітичні моделі, на підставі яких експерти складають прогнози за обсягом потенційної шкоди, ймовірності виникнення пожеж, ступеню небезпеки виробництва, а також дають рекомендації щодо запровадження запобіжних заходів.

У Великобританії основою для регулювання рівня пожежної небезпеки діє Закон про охорону здоров'я та забезпечення безпеки на виробництві, який вимагає від роботодавців гарантій та доказів того, що ризик для персоналу та населення знаходиться на такому низькому рівні, наскільки це практично можливо.

В Україні прийнято постанову КМУ від 5 вересня 2018 року № 715 "Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій".

Зрозуміло, що національне надбання та гроші будь-якої країни розподіляється між сферою матеріального

виробництва та невиробничою сферою господарства, зрозуміло, що пожежна безпека відноситься до другої. Також її специфіка обумовлена цілим рядом нестабільних факторів — випадковістю, тяжкістю, великими грошовими витратами, порушенням цілісності економічного ланцюга, необхідністю вжиття термінових заходів щодо подолання наслідків тощо.

Одним з найважливіших елементів у цьому є саме ціна, яка також складається із цілої низки факторів, у тому числі з економічного аналізу систем пожежної профілактики та впровадження на об'єкті запобіжних заходів. При цьому ціна є вже самостійним показником при розрахунку ймовірного розміру шкоди від пожежі та визначенням капітальних вкладень щодо забезпечення пожежної безпеки починаючи з підприємства, закінчуючи регіоном та країною.

Тому при впровадженні заходів щодо зниження пожежної небезпеки необхідно пам'ятати, що вони пов'язані, у першу чергу, з трудовими та матеріальними витратами. Ці витрати є доцільними лише у випадку, якщо вони компенсуються зниженням втрат від пожеж.

Наприклад, якщо заходи щодо забезпечення пожежної безпеки оцінюються у X грошових одиниць. Тоді умова доцільності впровадження заходів матиме такий вигляд $(\Delta Y - X) > 0$. Крім того, заданому варіанту виробництва має відповідати оптимальний стан пожежної безпеки, за якого у разі виникнення пожежі втрати будуть мінімальними. Це може бути досягнуто зіставленням ефекту функціонування комплексу заходів із величиною необхідних витрат. Йдеться мова про те, що є кілька варіантів реалізації заходів щодо забезпечення пожежної безпеки. При цьому X_i — витрати на здійснення i -го варіанту; Y_i — збитки від його застосування. Тоді найкращим буде той варіант, коли сума $(Y_i + X_i)$ буде мінімальна.

Таким чином, економіка та менеджмент пожежної безпеки окремо взятого підприємства насамперед спрямовані на можливість вибору оптимального рішення, тобто переліку невідкладних протипожежних заходів з урахуванням економічних можливостей цього об'єкта, а також доцільності щодо їх реалізації.

Наприклад, будинок має дерев'яне перекриття та інші конструктивні елементи, отже, тільки монтаж автоматичних систем пожежогасіння в даному випадку не в змозі належним чином створити захист від пожежі, тут у першу чергу необхідно розглядати питання заміни дерев'яних елементів конструкцій на негорючі або оброблення їх вогнезахисними засобами.

Статистично розрахунки матеріальних втрат від пожеж полягають у визначенні прямих та побічних збитків. Прямі — це вартість пошкодженого майна та витрати на його відновлення, побічні — затримка в роботі обладнання тощо. Також матеріальні втрати повинні оцінюватися з соціальної точки зору — система не може бути економічно обґрунтованою, якщо вона не забезпечує безпеку людини на підприємстві.

Зазначені викладки дають змогу будь-якому керівникові чітко відповісти на питання, що у даний час більш необхідне та ефективне — сигналізація чи фізична охорона, технологічна автоматика чи система пожежогасіння тощо. А за всім цим стоять гроші і не малі.

Як показав аналіз, на сьогоднішній день більшість витрат на підприємстві йде на вогнезахист, монтаж систем пожежної сигналізації, влаштування пожежного

водопостачання, а також закупівлю первинних засобів пожежогасіння. Якщо взяти експлуатаційні витрати — це гроші на технічне обслуговування систем пожежної сигналізації, протипожежного водопостачання, вогнегасників, оновлення вогнезахисту, а також утримання служб пожежної безпеки.

Є ще одна чимала проблема — організація проведення пожежно-профілактичної роботи на підприємствах та інших об'єктах господарювання, чим повинні займатися штатні структури, а саме: служби пожежної безпеки. Проте на сьогоднішній день жодного нормативу стосовно регламенту їх діяльності, а також розрахунків кількості необхідних штатних працівників не існує.

Якщо взяти інші напрямки забезпечення безпеки в нашій країні, наприклад, статтею 15 закону "Про охорону праці" передбачено: якщо на підприємстві працює більше 50 осіб — то створюється служба охорони праці, якщо на підприємстві працює до 50 — вводиться посада інженер. Стосовно служб пожежної безпеки такої вимоги немає.

Тому, на наш погляд, сьогодні вкрай необхідно вжити заходи щодо створення таких, у першу чергу, нормативно-правових умов, за якими служби пожежної безпеки та підрозділи відомчої пожежної охорони функціонували б на всіх без винятку підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності, міністерствах, відомствах та державних агенціях, органах місцевої влади та самоврядування, щоб працівники зазначених служб та підрозділів були професійно підготовленими, працювали у правовому полі, мали нормативно закріплені документи та відповідний соціальний захист.

Для складання структури служби пожежної безпеки пропонується модель, для якої необхідно, у першу чергу, визначитись з кількістю структурних підрозділів на об'єкті; пожежною небезпекою виробництва, у т.ч. категоріями виробництв; кількістю працюючого персоналу; об'ємами здійснення профілактичних та наглядових функцій.

Розрахунок чисельності працівників служби пожежної безпеки (далі — СПБ) виробничого структурного підрозділу $\mathcal{C}$ у залежності від небезпеки виробництва здійснюється за формулою:

$$C = 2 + \frac{P_{\text{ср}} K_n + R}{\Phi} \quad (1),$$

де C — чисельність працівників СПБ; $P_{\text{ср}}$ — чисельність працівників об'єкту; K_n — коефіцієнт, що враховує небезпечність виробництва; R_0 — річні витрати часу на проведення профілактичної роботи одним працівником СПБ; R_p — річні витрати часу на об'їзд об'єктів, розташованих поза території основного підприємства для проведення профілактичної роботи одним працівником СПБ; Φ — ефективний річний фонд робочого часу одного фахівця СПБ.

Коефіцієнт K_n , що враховує пожежну та вибухову небезпечність виробництва, визначається за формулою:

$$K_n = 2 + \frac{P_p + P_n}{P_{\text{ср}}} \quad (2),$$

де K_n — коефіцієнт, що враховує небезпечність виробництва; P_p — чисельність працівників об'єкту, які виконують роботу з підвищеною пожежною небезпекою; P_n — чисельність працівників об'єкту, які працюють у вибохопожежонебезпечних приміщеннях; $P_{\text{ср}}$ — чисельність працівників об'єкту; K_n — максимально може

дорівнювати 3 у разі, якщо всі працівники виконують роботи з підвищеною пожежною небезпекою та всі працюють у вибохопожежонебезпечних приміщеннях.

Річні витрати часу R_0 на проведення профілактичної роботи одним працівником СПБ, визначається за формулою:

$$R_p = \sum_{i=1}^{N1} t_{ini} \quad (2),$$

де i — кількість видів обладнання, устаткування, пристроїв, тощо; $N1$ — кількість видів обладнання, устаткування, пристроїв, тощо, які вимагають періодичного огляду працівником СПБ; t_i — норма часу на огляд одиниці обладнання, устаткування, пристроїв, тощо; n_i — кількість одиниць обладнання, устаткування, пристроїв, i -ного виду, які вимагають періодичного огляду працівником СПБ.

ВИСНОВКИ

Організаційні заходи держави передбачають формування протипожежного захисту — системи в цілому та складових її підсистем. Пожежна безпека передбачає впровадження заходів пожежної профілактики та активного пожежного захисту, спрямованих на запобігання пожежі або зменшення її наслідків.

Протипожежний захист має на меті пошук найбільш ефективних, економічно доцільних та технічно обґрунтованих способів та засобів попередження пожеж та їх ліквідації з мінімальним збитком при найбільш раціональному використанні сил та технічних засобів профілактики та пожежогасіння.

До економічних заходів відносяться, як створення матеріально-технічних і фінансових умов системи протипожежного захисту, так і підтримка необхідного для даних умов стану сформованої системи протипожежного захисту, а також забезпечення економічних передумов для формування нової її системи, що відповідає умовам пожежної безпеки, що змінилися.

Таким чином, як було і зазначено, протипожежний захист має на меті в першу чергу пошук найбільш ефективних, економічно доцільних та технічно обґрунтованих способів та засобів попередження пожеж та їх ліквідації з мінімальним збитком при найбільш раціональному використанні сил та технічних засобів профілактики та пожежогасіння.

Література:

1. Кодекс Цивільного захисту України: Офіц. текст. Київ: КМ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

2. Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності": Офіц. текст. Київ: КМ, 2007. 389 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

3. Закон України "Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності": Офіц. текст. Київ: КМ, 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4448-17#Text>

4. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

5. Комаринський Я., Яремчук І. Фінансово-інвестиційний аналіз: навч. посіб. Київ: Українська енциклопедія, 2006. 298 с.

6. Бондар Н. М. Методичні матеріали до практичних занять з дисципліни "Теорія економічних ризиків": курс практ. занять для бакалаврів. Київ: МАУП, 2006. 156 с.

7. Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті: монографія, Київ: ТОВ "БорисфенМ", 2006. 336 с.

8. Кучеренко В.Р., Карпов В.А., Карпов А.В. Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посіб. Одеса. 2011. 199 с.

9. Авер'янов В.Б., Цветков В.В. та ін. Державне управління: теорія і практика: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 199. 432 с.

10. Бакуменко В.Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2003. 256 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 10 Feb 2022).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2007), The Law of Ukraine "On the Main Principles of State Supervision (Oversight) in the Area of Commercial Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (Accessed 10 Feb 2022).

3. The Verhovna Rada of Ukraine (2016) The Law of Ukraine "On the peculiarities of the implementation of state supervision (control) in the field of economic activity for individuals — entrepreneurs and legal entities that use the simplified taxation, accounting and reporti system", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4448-17> (Accessed 10 Feb 2022).

4. Donets', L.I. (2006), Ekonomichni ryzyky ta metody ikh vymiryuvannia [Economic risks and methods of measuring them], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Komaryns'kyj, Ya. and Yaremchuk, I. (2006), Finansovo-investytsijnyj analiz [Financial and investment analysis], Ukrain'ska entsyklopediia, Kyiv, Ukraine.

6. Bondar, N.M. (2006), Metodychni materialy do praktychnykh zaniat' z dystsypliny "Teoriia ekonomichnykh ryzykiv": kurs prakt. zaniat' dlia bakalavriv [Methodical materials for practical classes in the discipline "Theory of Economic Risks": a course of practical classes for bachelors], MAUP, Kyiv, Ukraine.

7. Vitlins'kyj, V.V. (2006), Nakonechnyj S.I. Ryzyk u menedzhmenti [Risk in management], TOV "BorysfenM", Kyiv, Ukraine.

8. Kucherenko, V.R. Karpov, V.A. and Karpov, A.V. (2011), Ekonomichnyj ryzyk ta metody joho vymiryuvannia [Economic risk and methods of its measurement], Odesa, Ukraine.

9. Averyanov, V.B. and Tsvetkov, V.V. (1998), Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktyka [Public administration: theory and practice], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.

10. Bakumenko, V.D. (2003), Teoretychni ta orhanizatsiyni zasady derzhavnoho upravlinnya: Navch. posib. [Theoretical and organizational principles of public administration: Textbook. way], Millennium, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 18.02.2022 р.*

В. В. Ємець,
к. е. н., експерт ГО "Стратегічна група" Софія"
ORCID ID: 0000-0002-8747-2961

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.51

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ

V. Yemets,
PhD in Economics, expert NGO "Strategic group "Sofia"

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE: GENERAL ASPECTS

У статті запропоновано логіка економічного відновлення економіки України у повоєнний період. Зазначається, що для економічного розвитку країни потрібна середньострокова програма, яка у свою чергу буде опиратися на конкретний план економічного відновлення. Компонентами окресленої програми, які мають стати опорою структурних економічних змін, є: розвиток високотехнологічних кластерів; розвиток людського капіталу; розвиток енергетики; розвиток інфраструктури; розвиток АПК. Також запропоновано низку середньотермінових заходів щодо відновлення виробничого потенціалу країни у таких сферах, як: управління державними виробничими активами; підтримка інноваційної діяльності; монетарна; фіскальна; державних закупівель; науки і освіти; дерегуляції економічної діяльності та спрощення податкової системи; демонаполізації окремих сфер економіки; виробництва товарів з високою доданою вартістю; підтримки експорту; сприяння фінансуванню виробничих фондів.

The current economic situation in Ukraine requires urgent measures that would allow us to enter the trajectory of economic recovery. To this end, it is necessary to pursue a pragmatic economic policy aimed at sustainable social development based on the principles of the rule of law and social justice. Public economic policy should focus on identifying fundamental market failures and encouraging market players, correcting development imbalances and balancing income imbalances. State intervention should neither distort economic laws, nor replace market mechanisms, nor compensate for private losses at the expense of other taxpayers.

The article proposes the logic of economic recovery of Ukraine in the postwar period. It is noted that the country's economic development requires a medium-term program, which in turn will be based on a specific plan for economic recovery. The components of the outlined program that should support structural economic change are: development of high-tech clusters; human capital development; energy development; infrastructure development; development of agro-industrial complex. A number of medium-term measures to restore the country's production potential includes such spheres as: management of state production assets; support for innovation; monetary; fiscal; public procurement; science and education; deregulation of economic activity and simplification of the tax system; demonopolization of certain spheres of economy; production of goods with high added value; export support; assistance in financing production assets.

Ukraine needs to go through a rather difficult path to economic recovery and development in the post-war period, due to the scale of the tasks to be solved in the face of a shortage of resources. It should be noted at once that Ukraine will be able to achieve significant economic changes and revival only with the help of the world community. Therefore, in the postwar period, the most important task

facing the government, NGOs, volunteers and other participants in social processes in Ukraine will be to find and attract a variety of resources that can be used for economic recovery, construction of new production and research facilities, economic recovery. to a new quality level, etc.

Ключові слова: економічний розвиток, економічне відновлення, програма, політика дирижизму, виробничий потенціал.

Key words: economic development, economic recovery, program, dirigisme policy, production potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Завдання відродження України, і зокрема її економіки, промислової та соціальної інфраструктури, системи відтворення людського капіталу, виходять далеко за межі простої відбудови пошкодженого житлового фонду, доріг, виробничих та науково-освітніх потужностей та ін., в межах територій на яких відбуваються бойові дії. Таким чином, першорядною метою державних політик розвитку має стати формування бракуючої "тканини" економіки, необхідної для поєднання існуючих економічних потенціалів, сприяючи, таким чином, побудові життєздатної економічної системи, що генерує ресурси для відродження та розвитку у довгостроковій перспективі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розробка викладення можливої логіки економічного розвитку України у повоєнний період, а також визначення основних пріоритетів і інструментів на яких держава має зосередити свої зусилля.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів економічного розвитку України займалась і займається велика кількість вчених, серед них: В. Геєць, Я. Жаліло, М. Скрипниченко, Л. Матросова, Д. Серебрянський, М. Шарко і багато інших дослідників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як пишуть українські вчені М. Шарко та Н. Гусаріна, "стійкий економічний розвиток — це такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу майбутнє" [11, с. 347] і саме про досягнення таких параметрів розвитку піде мова у цій статті.

Таким чином, пріоритетами економічних політик розвитку мають стати:

- забезпечення довгострокового зростання, збалансованого в економічній площині: розвиток ринків товарів, капіталів, інвестицій та робочої сили;
- гарантії сталого соціального розвитку, який базується на суспільно прийнятному розподілі доходів, а також відповідному доступі основних груп населення до суспільних благ;
- гармонізація природного середовища, створення екологічно безпечного простору для життя та господарської діяльності людини.

Економічна ситуація, що склалася в Україні, потребує невідкладних заходів, котрі дали б можливість виходу на траєкторію економічного відновлення. Задля

цього необхідним є проведення прагматичної економічної політики, метою якої має стати сталий суспільний розвиток на основі принципів верховенства права та соціальної справедливості. Як пишуть українські вчені Д. Серебрянський та А. Капелюш: "для забезпечення фінансової стабільності та сталого економічного зростання необхідне концептуальне переосмислення проведення державної політики...." [8, с. 22] Державна економічна політика має фокусуватися на визначенні фундаментальних недоліків ринку та на заохоченні ринкових гравців, корегуючи при цьому диспропорції розвитку та виврівнюючи дисбаланси у розподілі доходів. Державне втручання не повинно ані спотворювати економічні закони, ані підмінити собою ринкові механізми, ані компенсувати приватні збитки за рахунок інших платників податків.

Політика державного дирижизму, "що ґрунтується на поєднанні державного планування розвитку секторів економіки та мотивування конкуренції приватних фірм" [10, с. 147], для України передбачає використання всіх можливих інструментів, які має у своєму розпорядженні держава, задля проведення структурних реформ. Метою таких реформ є створення нової конкурентоспроможної та збалансованої індустріальної економіки через розвиток секторів економіки, які сприяють чи генерують високу додану вартість. У реалізації нової політики державного дирижизму особлива роль відводиться державі, яка має стати ініціатором та модератором структурних змін, концентруючи свої зусилля на найбільш важливих та невідкладних напрямках змін в економіці.

Формування нового економічного ландшафту в Україні в логіці державного дирижизму потребує розробки довгострокової Програми прискореного індустріального розвитку (далі — Програма), що має стати ключовим документом-дороговказом розвитку економіки України і визначати вектор відповідної державної політики.

Компонентами, які мають стати опорою структурних економічних змін, є:

- розвиток високотехнологічних кластерів (авіабудування, космічна галузь, ОПК, атомна енергетика);
- розвиток людського капіталу;
- розвиток енергетики;
- розвиток інфраструктури;
- розвиток АПК.

Кожному з перерахованих компонентів відводиться важлива роль у контексті прискореного індустріального розвитку.

Розвиток високотехнологічних кластерів передбачає створення декількох виробничих холдингів, які мають тісно взаємодіяти з науковими установами задля

впровадження у серійне виробництво результатів науково-дослідницьких та дослідницько-конструкторських робіт. Результатом побудови інтегрованої промислової організації має стати підвищення ефективності та посилення позицій на зовнішніх та внутрішніх ринках.

На першому етапі (до 2025 року) держава має розробити та запропонувати дієвий механізм залучення наявних у її розпорядженні виробничих потужностей та наукових установ до промислового відновлення, а також запропонувати у форматі державно-приватного партнерства долучення приватних підприємств, що можуть бути інтегровані до виробничих ланцюгів.

Такий механізм промислового відновлення має передбачати максимальне залучення українських підприємств до виготовлення товарів, матеріалів, сировини та обладнання.

Безпосереднє створення високотехнологічних кластерів із замкнутими виробничими циклами можливе у таких напрямках, як:

- авіабудування (з основою ДП "Антонов");
- ракетобудування (з основою КБ "Південне" та ДП "Південмаш");
- атомна енергетика (з основою ДП "Енергоатом");
- розробка сухопутної військової техніки та техніки спеціального призначення (на основі підприємств, що входять до "Укроборонпрому").

Система розвитку людського капіталу має слугувати забезпеченню безперервного постачання висококваліфікованих працівників, знання та досвід яких відповідатиме вимогам швидкого розвитку сучасної економіки на високотехнологічних засадах і у такий спосіб сприяти підвищенню її конкурентоспроможності. Як пишуть українські вчені: "перехід України до вищих рівнів технологічних укладів, які є доволі наукомісткими, потребує переходу до нової економіки — економіки знань — і відповідного розвитку людського капіталу" [9, с. 204].

Оборонно-промисловий комплекс розглядається як основний донор власних високих технологій (хоча враховуючі події останнього періоду, потенціал цього напрямку суттєво скоротився), який окремо чи спільно з наробками інших наукових та виробничих установ сприятиме появі проривних технологій для військового і цивільного застосування. Саме наробкам цієї галузі відводиться провідна роль у створенні конкурентних на зовнішніх ринках товарів військового і цивільного призначення, а також появі висококонкурентних промислових виробництв.

Розвиток енергетики сприятиме зниженню вартості енергетичних ресурсів, як одного з ключових елементів виробничої собівартості в промисловості, с/г, торгівлі. Основним напрямком розвитку енергетики є нарощування питомої ваги дешевої та виробленої з нетрадиційної сировини енергії у енергетичному балансі країни. Як пишуть Г.Пудичева та П.Несененко: "головною метою розвитку енергетики повинен стати перехід на використання альтернативних джерел енергії" [7, с. 46].

Розвиток інфраструктури передбачає оновлення транспортної, енергетичної та житлово-комунальної інфраструктури і таким чином створення потужного попиту на матеріали, необхідні для створення нових елементів інфраструктури. Разом з тим, розвиток інфраструктури слугуватиме поліпшенню загальних логістичних умов ведення виробничого бізнесу в Україні.

Основним завданням розвитку сфери АПК є створення висококонкурентної сфери економіки, яка стане однією з базових сфер, де формуватиметься висока додана вартість, а також створюватиметься мультиплікативний ефект для розвитку суміжних галузей економіки (селекція, виробництво та обслуговування техніки, логістика, транспортування, тощо). Як пише українська вчена Матросова Л.М.: "розвиток АПК України у сучасних умовах є важливим напрямом зростання конкурентоспроможності економіки країни" [5, с. 89].

Також пропонуються інші заходи державного дирижизму, спрямовані на покращення економічного середовища. Тобто Програма включатиме середньотермінові заходи (тривалістю 3—5 років), метою яких є надання імпульсу для початку необхідних змін та інші заходи доцільність реалізації яких буде визначатися поточною необхідністю у майбутньому.

Середньотермінові заходи щодо відновлення виробничого потенціалу країни:

У сфері управління державними виробничими активами такі заходи включатимуть інвентаризацію виробничих потужностей України з метою виявлення можливостей для побудови виробничих ланцюгів; аудит державних підприємств, що здійснюють свою діяльність на засадах самофінансування (з метою виявлення найбільш перспективних та конкурентоспроможних); залучення їх до Програми.

У сфері підтримки інноваційної діяльності — це заходи, спрямовані на створення за підтримки держави інноваційно-технологічних центрів, запуск технологічних парків (ціллю яких є синергія стартапів в різноманітних наукових напрямках заради отримання більш комплексних та складних інноваційних продуктів), стимулювання науково-дослідної діяльності та впровадження її результатів у виробничі процеси.

У інституціональному та нормативно-правовому полі буде запроваджено "компонент розвитку" Державного бюджету України, закріплено за Міністерством економічного розвитку і торгівлі України функції координатора реалізації Програми; створення в структурі центральних та місцевих органів виконавчої влади підрозділів, відповідальних за реалізацію Програми.

У монетарній сфері — це використання інструментів НБУ для надання необхідної ліквідності фінансовим установам, залученим до Програми, і при цьому не допущення можливих негативних впливів (в першу чергу, девальвації та інфляції) на економіку країни.

У фіскальній сфері буде запропоновано пакет тимчасових податкових послаблень для підприємств реального та фінансового секторів, залучених до реалізації Програми. В першу чергу, податкові послаблення стосуватимуться аспектів, пов'язаних з інвестуванням у розробку та закупівлю (з акцентом на внутрішнього виробника) інноваційних технологій, обладнання, матеріалів. Як пише О. Грабчук: "Серед пріоритетних напрямів застосування фінансових інструментів бюджетно-фіскального спрямування є: зменшення бюджетних видатків на поточне споживання і соціальне забезпечення та збільшення капітальних видатків, розширення бази оподаткування, зменшення державного боргу тощо; тобто сукупність інструментів, застосування яких призведе до перерозподілу доданої вартості на зростання національного багатства" [1, с. 139].

У сфері державних закупівель буде створено державну установу, яка реалізовуватиме заявки із закупівлі товарів, обладнання, послуг за рахунок державних коштів або коштів державних підприємств. Метою функціонування такої організації стане мінімізація можливостей маніпуляції із закупівельними цінами, асортиментом закупівель, зниження фінансового тиску на міжбанківський валютний ринок, попереднє формування заявок для внутрішніх товаровиробників.

У сфері науки і освіти — переорієнтація системи науки і освіти на першочерговість реалізації Програми як у частині державного замовлення підготовки спеціалістів, так і у частині реалізації наукових розробок.

Також заходами, спрямованими на підтримку реалізації Програми прискореного індустріального розвитку, будуть наступні:

— дерегуляція економічної діяльності та спрощення податкової системи, що передбачає чітке визначення меж регулятивного впливу з боку держави. Державне втручання має поширюватися на сфери, що не можуть бути реалізовані ринковими силами в умовах визначеності стратегічних напрямків розвитку країни. Серед основних функцій, що залишаються за державою, є: підтримання стабільності в економіці, матеріальна підтримка певних груп населення, забезпечення безпеки функціонування держави в різних вимірах, перманентна діяльність, спрямована на підтримку розвитку держави в усіх його проявах;

— демонополізація окремих сфер економіки. Антимонопольна політика держави потребує змін через наявність високого рівня монополізації таких сфер економіки України як енергетика, внутрішні авіаперевезення, зберігання с/г продукції, фіксований та мобільний зв'язок. Не вирішеною залишається низка питань, пов'язаних з функціонуванням природних монополій, тощо. При цьому, як пише В.Писаренко: "демонополізація в Україні має здійснюватися з урахуванням: несприятливого стану економіки, включаючи спад виробництва та хронічний дефіцит оборотних засобів; обмеженою власною матеріально-сировинною та енергетичною базами;..." [6, с.33].

— орієнтація на виробництво товарів з високою доданою вартістю. Світовий досвід реіндустріалізації свідчить про важливість поступального розвитку від більш простих форм виробництва до більш складних. При цьому ускладнення виробництва, що асоціюється з нарощенням доданої вартості в структурі вартості товару, пов'язане з суттєвими капіталовкладеннями та проведенням державної політики, спрямованої на відновлення індустріального потенціалу. Наразі, "інноваційні процеси у промисловості мають переважно екстенсивний характер, і нові види продукції освоюються в основному шляхом використання науково-технічних надбань попередніх років. Унаслідок цього частка України у світовому обсязі торгівлі високотехнологічною наукомісткою продукцією залишається дуже незначною "лише 0,1%" [3, с. 103];

— підтримка експорту. У підходах щодо підтримки експорту мають домінувати концепції, що передбачають сприяння підвищенню конкурентоспроможності товарів, вироблених всередині країни. У зв'язку з цим, першочерговою є підтримка високотехнологічних ви-

робництв, що можуть мати перспективи на зовнішніх ринках, а також сприяти імпортозаміщенню. Як пише Т. Лосіцька: "підтримка високотехнологічного експорту — це пріоритетний напрям на шляху сталого економічного розвитку, що дає змогу залучати додаткові міжнародні ресурси. Це в свою чергу дозволяє покривати витрати на імпорт, підтримувати рівновагу торговельного балансу, створювати нові робочі місця" [4, с. 17];

— сприяння фінансуванню виробничих фондів. Для реалізації цього заходу держава може одночасно використовувати декілька інструментів. Це пошук ресурсів у співпраці з міжнародними банками та організаціями, зокрема, такими як ЄБРР, Фінансова корпорація та ін. Крім того, держава може виступати гарантом за кредитами, залучення яких передбачає нарощення виробничої активності і додаткових грошових надходжень у майбутньому. Такий підхід мінімізує ризики держави, пов'язані з нарощенням державного боргу, та відкриває можливості отримання кредитів на привабливих умовах.

Реалізація Програми потребує розробки більш деталізованого плану нахшталт "плану Дауеса" [2] та "плану Маршала" [12]. Розгортання такого "Плану відродження" потребує певної організаційної архітектури, яка б створювала контур для широкого залучення європейських та іноземних інститутів, підприємств і організацій до вирішення комплексних завдань структурної перебудови на національному, регіональному та муніципальному рівнях.

Основними завданнями "Плану відродження" є:

(а) формування середовища для розвитку конкурентоспроможних виробництв, а також створення умов для самореалізації людського капіталу в країні;

(б) модернізація державних активів з метою їх долучення до європейських виробничих ланцюгів;

(в) створення умов для стимулювання приватних інвестицій у розвиток високотехнологічного виробництва в Україні.

Ключові елементи організаційної архітектури модернізації економіки України:

1. Фінансова компанія спеціального призначення "Європейський фонд модернізації України", яка співфінансуватиметься країнами-членами Європейського союзу. Основним завданням цього фонду буде визначення пріоритетів індустріального відновлення України та здійснення їх цільового фінансування шляхом надання кредитів та грантів за рахунок власних ресурсів, а також шляхом сприяння залученню стратегічних інвесторів на умовах співфінансування проектів розвитку. Серед основних завдань "Європейського фонду модернізації України" також буде пошук варіантів включення українських виробників до європейських виробничих ланцюгів та проведення консультацій з представниками європейського бізнесу.

2. Для цільового використання залучених від ЄС коштів пропонується долучення до процесів реалізації "Плану модернізації" спільного україно-європейського комерційного банку, у акціонерному капіталі якого більша доля буде належати європейським партнерам. Також пропонується забезпечити призначення представників європейського істеблшменту на посади радників українських посадовців, відповідальних за використання європейських коштів.

3. Безпосереднім пошуком підрядників для реалізації проектів за європейські кошти займатиметься проектний офіс "Європейського фонду модернізації України" спільно з представниками органів центральної та місцевої влади України.

У контексті згаданої раніше Програми та "План відродження" включатиме:

розвиток високотехнологічних напрямків, зокрема, вбудовування українських високотехнологічних виробничих потужностей, за умови їх модернізації, до виробничих ланцюгів ЄС.

Серед потенційних галузей, які можуть співпрацювати з європейськими виробниками, є такі:

авіаційна — серійне спільне виробництво важких транспортних літаків;

космічна — спільне виробництво штучних супутників та конструювання ракет;

проекти у сфері ОПК, спрямовані на спільне виробництво військової техніки за стандартами НАТО.

Важливе високотехнологічне завдання — створення повного виробничого циклу у атомній енергетиці, де Україна не має власної ланки виробництва палива для АЕС.

Всі ці галузі мають досить потужні наукові школи та розробки, які можуть стати основою для створення високотехнологічних кластерів за участю іноземних партнерів.

Механізм долучення українських підприємств до європейських виробничих ланцюгів передбачає їх корпоратизацію, створення спільних підприємств, продаж або обмін акціями з європейськими підприємствами такого ж профілю. Розвиток високотехнологічних проектів має супроводжуватися модернізацією українських виробничих потужностей за рахунок грантових та цільових позикових коштів.

— розвиток людського капіталу та гармонізацію освітніх та професійних стандартів України з ЄС.

Розвиток людського капіталу включатиме тісне співробітництво вищих навчальних закладів України з європейськими освітніми та дослідними установами, що включатиме розробку спільної програми навчання студентів; гармонізацію освітніх програм; визначення професійної структури підготовки кадрів, у яких є потреба не тільки в Україні, а й у ЄС. Українські вчені братимуть участь у наукових темах, які стосуються не тільки аспектів, важливих для розвитку України, а й аспектів для розвитку ЄС з Україною (накшталт програми ЄС "Горизонт 2020"). Важливими для розвитку людського капіталу можуть бути такі інструменти, як спільні технологічні парки у різних сферах та бізнес-інкубатори. Крім того, розвиток людського потенціалу України супроводжуватиметься закордонним стажуванням та спільними міжнародними проектами в різноманітних сферах науки та освіти.

— модернізація енергетики на муніципальному та національному рівнях. На муніципальному рівні першочерговою є модернізація комунальної енергетики з використанням нетрадиційних видів палива, з урахуванням наявних корисних копалин. Взаємодія на центральному рівні передбачає залучення фінансових ресурсів та консалтингової допомоги для оновлення виробничих потужностей електричних станцій (зокрема АЕС) з акцентом на впровадження більш ефективних технологій виробництва е/е.

Важливим завданням розвитку енергетичної сфери України є інвестування в розвідку та видобуток нафти

та газу в Україні (в тому числі нетрадиційним способом), а також оновлення нафтогазодобувних потужностей державних операторів ринку.

— модернізація інфраструктури, що спрямована на оновлення інфраструктури, необхідної для розвитку економіки країни на центральному, регіональному та місцевому рівнях.

Йдеться про залучення організаційних та фінансових ресурсів для відновлення залізничної, енергетичної та транспортної інфраструктури (сфера відповідальності центральних органів влади); відновлення комунальної транспортної, енергетичної та ЖКХ інфраструктури на місцевому рівні; покращення дорожньої інфраструктури на рівні окремих населених пунктів.

Важливе завдання розвитку інфраструктури — відновлення зношених фондів газо-транспортної системи України, яка по суті є елементом європейської мережі газопроводів, а також відновлення високовольтних ліній електропередач, які потенційно можуть бути долучені до європейської електроенергетичної системи.

Для реалізації завдань у сфері розвитку енергетики та інфраструктурних проектів необхідна реалізація моделі державно/комунально-приватного партнерства, створення спільних підприємств, а також залучення цільового фінансування через механізми емісії облігацій центральною та місцевою владою. Крім того, можливе безпосереднє долучення ЄБРР та МФК. Європейська сторона в обов'язковому порядку має бути розпорядником або співрозпорядником залучених коштів.

— розвиток АПК, який стане однією з ключових точок зростання економіки країни та розвиватись у напрямку розширення виробничих ланцюгів задля поглиблення вироблення продуктів з високою доданою вартістю в Україні.

На першому етапі Україна запропонує передачу у концесію європейській стороні масив землі, який належить державі (біля 1 млн га.) для його обробки європейськими аграрними компаніями на умовах імплементації інтенсивних технологій у виробництві та переробці с/г продукції. Також передбачається забезпечити запуск ринку землі з можливістю надання права власності нерезидентам.

На другому етапі "План відродження" передбачатиме надання можливості придбати державні землі, що обробляються європейськими компаніями.

У контексті розвитку АПК передбачено випуск низки цільових облігацій для реалізації проектів, спрямованих на підвищення якості с/г продукції для полегшення її доступу на ринки ЄС, а також проектів для локалізації виробництва необхідного обладнання і техніки, що використовується в с/г країн ЄС.

Запропоновані сфери економіки відіграватимуть основну роль у процесі інтеграції економіки України до ЄС, а також стануть "ядром" економічного відновлення, розвитку та підтримання суверенітету України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Україна для відновлення та розвитку економіки у повоєнний період має пройти досить складний шлях, що пов'язано з масштабністю завдань, які мають бути ви-

рішені в умовах дефіциту ресурсів. Відразу слід зазначити, що суттєвих економічних змін та відродження України зможе досягти лише за допомогою світової спільноти. Тому у повоєнний період надважливим завданням, що стоятиме перед владою, громадськими організаціями, волонтерами та іншими учасниками суспільних процесів в Україні буде пошук та залучення різноманітних ресурсів, які можуть бути використані для економічного відновлення, побудови нових виробничих та науково-освітніх потужностей, виведення економіки країни на новий якісний рівень, тощо.

Для вчених, які мають намір присвятити свої дослідження тематиці пов'язаній з економічним розвитком та відродженням економіки України, відкривається досить широкий спектр напрямків для досліджень — наукові пошуки можуть стосуватися, як перспективним економічним моделям на побудову яких має орієнтуватися держава та суспільство, так і напрямків розвитку окремих сфер економіки з урахуванням особливостей умов що склалися.

Література:

1. Грабчук О.М. Фінансове регулювання розвитку економіки України у стані глибокої рецесії. Економічний аналіз: зб. наук. праць; Тернопільський національний економічний університет [голов. редкол. В.А. Дерій]. Тернопіль.: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2014. Т. 18. № 2. С. 134—141.
2. Дауэс Ч. Доклад комиссии Дауэса "Финансовое восстановление Германии" под ред. Н.Н. Любимова. М.: Финансовое издательство, 1925. 268 с.
3. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. 2015. 336 с.
4. Лосіцька Т.І. Державне регулювання експортної діяльності. Наука, технології, інновації. 2019. № 3. С. 11—21.
5. Матросова Л.М. Проблеми розвитку агропромислового комплексу України як напрям підвищення конкурентоспроможності економіки. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 42. С. 83—90.
6. Писаренко В.П. Зарубіжний досвід антимонопольного регулювання та можливості його використання в Україні. Бізнес-Навігатор. 2016. № 2 (39). С. 28—34.
7. Пудичева Г. Несененко П. Стан української енергетики в контексті розвитку світової енергетики. Науковий вісник Ужгородського університету. 2018. Вип. 3 (22). С. 42—46.
8. Серебрянський Д., Капелюш А. Взаємодія фінансової та монетарної політики в умовах фінансової стабілізації економіки України. Вісник НБУ. 2015. № 6. С. 22—28.
9. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук М.І. Скрипниченко; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. Київ: Ін-т економіки та прогноз. зув., 2012. 720 с.
10. Черленяк І.І., Проскура В.Ф., Шелемба М.М. Технологічні виклики індустрії 4.0 та інструменти промислової політики: аналіз досвіду Південної Кореї. Науковий вісник Ужгородського університету. 2018. Випуск 2 (52). С. 144—156.
11. Шарко М.В., Гусарина Н.В. Трансформація термінологічного апарату економічного розвитку інноваційної діяльності в умовах динамічних змін зовнішньої середовища. Проблеми економіки. 2017. № 4. С. 344—350.
12. De Long J.B., Eichengreen B. The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program [El. Resource]. URL: http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf

References:

1. Grabchuk, O.M. (2014), "Financial regulation of Ukraine's economic development in a state of deep recession", Ternopil National University of Economics, Publishing and Printing Center of Ternopil National University of Economics "Economic Thought", Volume 18, No 2, pp. 134—141.
2. Dawes, C. (1925), Report of the Dawes Commission "Financial Recovery Germany ", Moscow, Financial Publishing House, Moscow, Russia.
3. Heitz, V.M. (2015), Innovatsijna Ukraina 2020: natsional'na dopovid' [Innovative Ukraine 2020: national report], Kyiv, Ukraine.
4. Lositska, T.I. (2019), "State regulation of export activities", Science, technology, innovation, vol. 3, pp.11—21.
5. Matrosova, L.M. (2020), "Problems of development of the agro-industrial complex of Ukraine as a direction of increasing the competitiveness of the economy", Market infrastructure, vol. 42, pp. 83—90.
6. Pisarenko, V.P. (2016), "Foreign experience of antitrust regulation and the possibility of its use in Ukraine", Business Navigator, vol. 2 (39), pp. 28—34.
7. Pudycheva, G., Nesenenko, P. (2018), "The state of Ukrainian energy in the context of world energy development", Scientific Bulletin of Uzhgorod University, vol. 3 (22), pp. 42—46.
8. Serebryansky, D. and Kapelyush A. (2015), "Interaction of fiscal and monetary policy in terms of financial stabilization of Ukraine's economy", Bulletin of the NBU, vol. 6, pp. 22—28.
9. Skripnichenko, M.I. (2012), Faktory makroekonomichnoi nestabil'nosti v systemi modelej ekonomichnoho rozvytku [Factors of macroeconomic instability in the system of models of economic development], NAS of Ukraine, Inst. Of Economics and predicted. Institute of Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.
10. Cherlenyak, I.I., Proskura, V.F. and Shelemba, M.M. (2018), "Industry 4.0 Technology Challenges and Industrial Policy Tools: An Analysis of South Korea's Experience", Scientific Bulletin of Uzhgorod University, vol. 2 (52), pp. 144—156.
11. Sharko, M.V. and Gusarina, N.V. (2017), "Transformation of the terminological apparatus of economic development of innovative activity in the conditions of dynamic changes of the external environment", Problems of the economy, vol. 4, pp. 344—350.
12. De Long, J.B. and Eichengreen, B. (1991), "The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program", available at: http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf (Accessed 10 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 10.04.2022 р.

УДК 331.2:330.34(477)

В. В. Крохмаль,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-3711-6440
О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди
ORCID ID: 0000-0002-0758-346X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.57

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОПЛАТИ ПРАЦІ

V. Krokhamal,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department
of Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

PUBLIC ADMINISTRATION OF WAGES

У статті проаналізовано основні проблеми державного управління питаннями оплати праці та реалізації державної політики у сфері регулювання оплати праці. Розглянуто наукові підходи до визначення основних дефініцій "оплата праці" та "заробітна плата", обґрунтовано наявність спільних рис та відмінностей між ними. Визначено основні індикатори ефективності державного управління сферою оплати праці, до яких зокрема, належать: рівень мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівень середньої заробітної плати, а також співвідношення між цими показниками. Проаналізовано в динаміці основні показники, які характеризують ефективність системи державного управління сферою оплати праці, а саме було вивчено: динаміку змін рівня мінімальної та середньомісячної заробітної плати і рівень прожиткового мінімуму в Україні за період з 2010 року по 2022 рік, а також співвідношення між цими показниками. У статті також проведено оцінку співвідношення вказаних показників у порівнянні з аналогічними показниками країн Європи. Досліджено, що саме заробітна плата різних категорій працівників є основним засобом існування більшості економічно активного населення, провідним джерелом формування державного та місцевих бюджетів і державних цільових фондів соціального страхування. Від її рівня та динаміки залежить відтворення робочої сили та трудового потенціалу всієї країни. Низький рівень заробітної плати обумовлює падіння доходів населення, зниження рівня життя, що свідчить про неефективність державної політики у сфері регулювання оплати праці, особливо в умовах поглиблення соціально-економічної нестабільності. Здійснено аналіз частки середньомісячної заробітної плати в структурі національного ВВП, на основі порівняльного аналізу значень даного показника в розрізі країн Європи проведено оцінку можливостей України здійснити реформування системи оплати праці для досягнення гідного рівня оплати праці громадян. Виокремлено проблемні аспекти в системі державного управління сферою оплати праці, визначено основні інструменти протидії бідності та сприяння зростанню доходів працюючого населення, наголошено на необхідності збільшення частки заробітної плати в доходах населення як одного з напрямів удосконалення державної політики у сфері оплати праці. Окреслено шляхи удосконалення системи державного управління питаннями оплати праці з урахуванням кращого досвіду європейських країн.

The article analyzes the main problems of public administration of wages and the implementation of state policy in the field of wage regulation. Scientific approaches to the definition of the basic definitions of "wages" and "wages" are considered, the existence of common features and differences between them is substantiated. The main indicators of the effectiveness of public administration in the field of wages are identified, which include: the level of the minimum wage, subsistence level and the level of the average wage, as well as the relationship between these indicators. The dynamics of the main indicators that characterize the effectiveness of public administration in the field of wages, namely studied: the dynamics of changes in the minimum and average monthly wages and the subsistence level in Ukraine for the period from 2010 to 2022, as well as the relationship

between these indicators. The article also evaluates the ratio of these indicators in comparison with similar indicators in Europe. It is investigated that the wages of different categories of workers are the main means of subsistence of the majority of economically active population, the leading source of state and local budgets and state trust funds of social insurance. The reproduction of the labor force and labor potential of the whole country depends on its level and dynamics. Low wages lead to falling incomes, lower living standards, which indicates the ineffectiveness of public policy in the field of wage regulation, especially in the face of deepening socio-economic instability. An analysis of the share of average monthly wages in the structure of national GDP, based on a comparative analysis of the values of this indicator in terms of European countries, assessed Ukraine's ability to reform the wage system to achieve a decent wage. The problematic aspects in the system of public administration in the field of wages are highlighted, the main tools for combating poverty and promoting income growth of the working population are identified, the need to increase the share of wages in household incomes is emphasized. Ways to improve the system of public administration of wages based on the best practices of European countries are outlined.

Ключові слова: державне управління, оплата праці, заробітна плата, мінімальна заробітна плата, середня заробітна плата, прожитковий мінімум.

Key words: public administration, wages, wages, minimum wages, average wages, subsistence level.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Одним із головних прав людини виступає право на працю, яке гарантується статтею 43 Конституції України [4]. Це право включає також право на своєчасне одержання винагороди за працю, основне призначення якої — задоволення матеріальних потреб людини. Своєчасність і повнота оплати праці громадян контролюється органами державної влади, а рівень заробітної плати залишається одним з ключових показників економіки країни та індикатором заможності життя українців. Цей показник також вказує на результат взаємодії двох підсистем: виробничої — визначаючи можливу вартість залучення робочої сили в країні; та соціальної — визначаючи рівень вартості відтворення робочої сили в соціально-економічних умовах, що склалися [17].

Водночас, у сучасних умовах в Україні спостерігається істотне розбалансування класичних регуляторних функцій, які має виконувати оплата праці, переважним чином зумовлене істотним заниженням вартісних показників робочої сили, значною тінізацією оплати праці, невиконанням заробітною платою функцій забезпечення відтворення робочої сили через неузгодженість інтересів та розбалансованість політики формування оплати праці. За таких умов проблема державного управління сферою оплати праці, визначення ефективних методів регулювання рівня оплати праці, створення належних умов для розвитку ринку робочої сили набувають особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державного управління системою оплати праці, проблеми щодо визначення сутності заробітної плати та методи ефективної реалізації політики держави у сфері оплати праці в Україні досліджували багато учених. Серед них, зокрема, О.В. Артюх, Д.П. Богиня, О.В. Валецька, С.М. Гайдар, Д.І., Голосніченко, А.М. Довжик, І.В. Зуб, С.С. Каринський, А.М. Колот, В.В. Лаговсь-

кий, Г.С. Лопушняк, Г.П. Рекун, В.Г. Ротань, О.Є. Сонін, Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, Л.М. Яременко, Н.П. Ярош, О.М. Ярошенко та ряд інших.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Попри наявність значної кількості наукових розробок з питань державного управління системою оплати праці залишається недостатньо дослідженими проблеми пошуку ефективних методів реалізації державної політики у сфері регулювання оплати праці та визначення напрямів удосконалення державної управлінської діяльності щодо забезпечення гідного рівня оплати праці українських громадян.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз основних проблемних аспектів державного регулювання системи оплати праці в Україні та визначення напрямів удосконалення процесу управління в цій сфері в контексті забезпечення сталого розвитку вітчизняної економіки і підвищення рівня заможності населення країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства та вітчизняної економіки питання оплати праці і державне управління сферою оплати праці набувають особливої актуальності. Адже впровадження новітніх технологій, глобалізаційні та міграційні процеси на тлі світової системної кризи в умовах пандемії COVID-19 вимагають від держави нових підходів у захисті законних прав громадян на працю, безпечні умови роботи та гідну оплату праці [7]. Для більш глибокого розуміння закономірностей та принципів державного регулювання питаннями оплати праці слід передусім дослідити ключові поняття цієї проблематики, а саме — поняття "оплата праці" та "заробітна плата".

Аналіз наукової літератури свідчить, що єдиного розуміння сутності понять "оплати праці" та "заробітної плати" немає. Більшість науковців переконані, що ці поняття є синонімами, і тому не слід загострювати увагу на подібності чи відмінності цих термінів. У свою чергу, інші вчені, зокрема, І.В. Зуб, В.Г. Ротань, О.Є. Со́нін зазначають, що між цими поняттями є відмінність. Вона полягає в тому, що "заробітна плата акцентує увагу на об'єкті правовідносин між власником і працівником, а категорія оплата праці" вказує на дії власника, б які він повинен здійснити в силу наявності трудових правовідносин, але виявляти будь-які особливості прав та обов'язків, умов їх реалізації та наслідків невиконання обов'язків залежно від застосування в тому чи іншому нормативно-правовому акті одного з двох названих понять неможливо [14]. Тож, можемо погодитись, що поняття "оплата праці" і "заробітна плата" не є тотожними, і цьому є ґрунтовні наукові підтвердження.

Так, Д.І. Голосніченко і А.М. Довжик зазначають, що поняття оплати праці є більш ширшим поняттям, оскільки воно включає в себе поняття заробітної плати. Ці поняття співвідносяться між собою як частина й ціле, а заробітна плата є лише складовою частиною оплати праці. При цьому значення оплати праці пов'язане перш за все з її функціями, до яких належать:

1) відтворювальна функція заробітної плати (полягає у забезпеченні працівників необхідними життєвими благами для відтворення робочої сили);

2) стимулююча або мотивуюча функція заробітної плати (полягає у встановленні залежності її розміру від кількості й якості праці конкретного працівника, його трудового внеску в результати роботи підприємства);

3) регулююча функція (полягає в оптимізації розміщення робочої сили за регіонами, галузями господарства з урахуванням ринкової кон'юнктури);

4) соціальна функція (відображає міру живої праці при розподілі фонду споживання між найманим працівником і власником засобів виробництва);

5) функція формування платоспроможного попиту населення (полягає в узгодженні платоспроможного попиту, під яким прийнято розуміти форму виявлення потреб, забезпечених грошовими коштами покупців, з одного боку, і виробництва споживчих товарів — з іншого) [2, с. 186].

Саме заробітна плата різних категорій працівників є основним засобом існування більшості економічно активного населення, провідним джерелом формування державного та місцевих бюджетів і державних цільових фондів соціального страхування. Від її рівня та динаміки залежить відтворення робочої сили та трудового потенціалу всієї країни. Низький рівень заробітної плати обумовлює падіння доходів населення, зниження рівня життя, що свідчить про неефективність державної політики у сфері регулювання оплати праці, особливо в умовах поглиблення соціально-економічної нестабільності.

Рівень заробітної праці є фактором, що перебуває у кореляційному зв'язку із рівнем та якістю життя населення, впливає на визначення стану матеріального забезпечення осіб похилого віку, а відтак є складовою психо-емоційного відчуття людини. Отже, ефективність державного управління сферою оплати праці визна-

чається здатністю держави створити належні законодавчі та організаційні умови для задоволення потреб людини не лише у можливості працювати, а і у забезпеченні реалізації її матеріальних потреб, що можуть бути в тому числі задоволені за рахунок заробітної плати чи інших форм оплати праці [5; 13].

Державне управління системою оплати праці відбувається за рахунок розробки відповідної державної політики. Державна політика у сфері заробітної плати являє собою систему принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на забезпечення своєчасної, справедливої та гідної оплати праці. На думку Н.П. Яроша, вона передбачає: 1) одержання працівником заробітної плати в установлені законом терміни; 2) виплату заробітної плати в повному обсязі; 3) одержання працівником заробітної плати, яка є не нижчою, ніж встановлений державою мінімальний розмір оплати праці; 4) одержання працівником заробітної плати, що забезпечує існування самого працівника та членів його родини [18, с. 133].

Варто зазначити, що у вітчизняній науці відсутній єдиний погляд на питання визначення державного способу управління системою оплати праці. Заслугує на увагу думка С.С. Каринського, який у своїх дослідженнях зазначав, що характеризувати державне регулювання лише як спосіб юридичного впливу з боку держави на поведінку суб'єктів трудового правовідношення у зв'язку із застосуванням норм оплати праці буде неправильним, оскільки це не тільки та не стільки метод діяльності, скільки сама конкретна та багатогранна діяльність органів держави з вироблення умов оплати праці та визначення порядку їхньої реалізації на практиці. На підставі викладеного науковець робить висновок, що державне регулювання оплати праці — це діяльність певних органів держави, яка здійснюється ними за допомогою норм права у тісному контакті з профспілками, та має на меті встановлення, конкретизацію та застосування умов оплати праці працівників та службовців різних категорій професій і спеціальностей [5, с. 41].

Державне управління сферою оплати праці має на меті передусім створення необхідних умов для забезпечення виконання заробітною платою всіх властивих їй основних функцій, а також стримування необґрунтованого зростання заробітної плати, не пов'язаного з обсягами виробництва та реалізацією продукції (робіт, послуг) [14]. Тож, абсолютно слушно Ставерська Т.О., Шевчук І.Л. та Гайдар С.М. основними цілями державного регулювання оплати праці вважають: — забезпечення кожному працівнику життєво необхідного рівня споживання; — збереження реального рівня заробітної плати; — встановлення взаємозв'язку заробітної плати з продуктивністю праці; — досягнення відповідності між різними рівнями заробітної плати різних категорій працівників відповідно до ринкових принципів ціноутворення [15].

Система організації державного управління сферою оплати праці, яка є одним з пріоритетних напрямів державної соціальної політики, передбачає встановлення: — розміру мінімального рівня заробітної плати, який є найбільш важливим державним регуляторним інструментом; — інших державних норм та гарантій за виконання державних обов'язків, надурочну роботу, у

вихідні та святкові дні; — рівня оподаткування доходів працівників; — міжгалузевих співвідношень оплати праці; — умов та розмірів оплати праці в бюджетних організаціях тощо [18].

Правову базу управління питаннями оплати праці в Україні складають Закон України "Про оплату праці" [12], Кодекс законів про працю України [6] та ряд інших нормативно-правових документів. Зокрема, у Законі України "Про оплату праці" заробітна плата визначається, як "нагорода, обчислена, як правило, в грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівнику за виконану ним роботу" [12]. Чітке виконання законодавчих норм щодо управління сферою оплати праці та контроль за виконанням цього законодавства — це головні завдання суб'єкта державного управління.

Разом з цим, слід зауважити, що не лише держава впливає на рівень заробітної плати працівників, але й самі працівники вносять певні корективи у систему оплати праці. У цьому контексті доцільно зазначити висновки К.У. Довбиш, яка у своєму дисертаційному дослідженні "Принципи правового регулювання оплати праці" справедливо визначає, що систему факторів, які впливають на розмір оплати праці, утворюють:

1) фактори, пов'язані з особою працівника (його кваліфікація та професійна компетентність);

2) фактори, пов'язані з виконуваною роботою (відповідальність за виконану роботу, умови, в яких виконується робота, результати трудової діяльності працівника). Це, в свою чергу, створює певні колізії в чинному законодавстві з оплати праці, а тому вимагає внесення змін до нього, а саме — до ч. 2 ст. 94 КЗпП України та ч. 2 ст. 1 Закону України "Про оплату праці" [3, с. 9].

Аналізуючи ефективність державного управління системою оплати праці, слід звернутись в першу чергу до таких показників, як: 1) рівень мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, а також їх співвідношення; 2) рівень реальної заробітної плати та її співвідношення з мінімальною заробітною платою; 3) частка середньої заробітної плати у структурі ВВП та сукупних доходах населення.

Радою Європи рекомендовано встановлювати мінімальну заробітну плату на рівні 60% від національної середньої заробітної плати. В Україні розмір мінімальної заробітної плати визначають з огляду на встановлений прожитковий мінімум для працездатних осіб. Починаючи з 2008 р. підвищення мінімальної заробітної плати регламентується Законом України "Про державний бюджет" на кожний наступний рік. Відповідно до Закону України "Про оплату праці" (в редакції від 15.07.2021) [12] мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, що є обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності та господарювання й фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати. Розмір заробітної плати працівника за повністю виконану місячну (годинну) норму праці не може бути нижчим за розмір мінімальної заробітної плати [12]. В Україні мінімальний розмір оплати праці може встановлюватися законодавчо з періодичністю до декількох разів на календарний рік.

Таблиця 1. Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на одну працездатну особу в розрахунку на місяць у 2010–2022 рр. (станом на 01 січня)

Рік	Мінімальна заробітна плата (МЗП), грн	Прожитковий мінімум (ПМ), грн	Співвідношення МЗП/ ПМ, %
2010	869	869	100
2011	941	941	100
2012	1073	1073	100
2013	1147	1147	100
2014	1218	1218	100
2015	1218	1218	100
2016	1378	1378	100
2017	3200	1600	200
2018	3723	1762	211,29
2019	4173	1921	217,23
2020	4723	2102	224,69
2021	6000	2270	263,32
2022	6500	2481	261,99

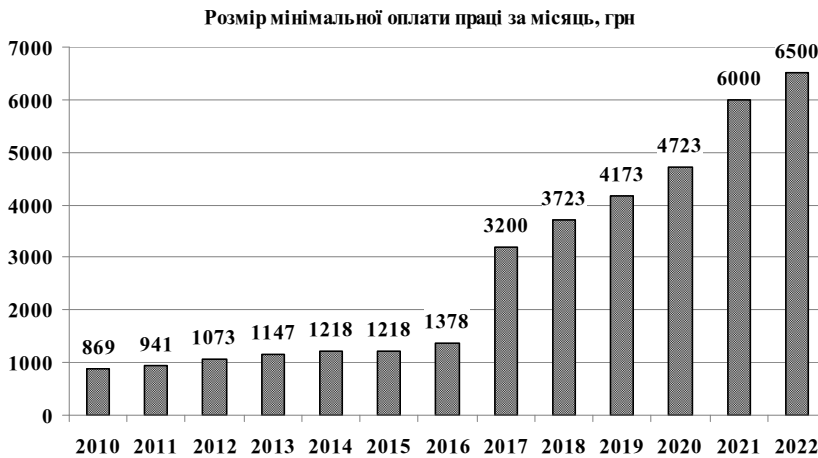
Джерело: розраховано автором на підставі даних [10;16].

Протягом багатьох років мінімальна заробітна плата в Україні була нижчою за прожитковий мінімум, і тільки з 2009 року спочатку зрівнялася з ним, а потім перевищила розмір останнього, завдяки чому змогла виконувати стимулюючу функцію та виступати гарантом соціальної захищеності працівників. Співвідношення розміру мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні вказує на ефективність державного управління сферою оплати праці та рівень платоспроможності громадян (статистичні дані за період з 2010 року по 2022 рік наведено у табл. 1).

Відповідно до стандартів ЄС розмір мінімальної заробітної плати має становити 2,5 величини прожиткового мінімуму, що наша держава змогла забезпечити лише з 2021 року. Зокрема, у 2022 році в Україні мінімальна заробітна плата на 01 січня складає 6 500 грн, а прожитковий мінімум для працездатної особи — 2481 грн, отже співвідношення МЗП до ПМ становить більше ніж 2,6. Крім того, Законом України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" встановлено, що у 2022 році прожитковий мінімум на одну працездатну особу протягом року зростає більш ніж на 8,18%: з 2481 грн на початок року до 2684 грн з 01 грудня 2022 року. Щодо мінімальної заробітної плати Державним бюджетом на 2022 рік передбачено збільшення мінімальної заробітної плати: у місячному розмірі на 3,08% (з 6500 грн, на 01.01.2022 до 6700 грн з 01.10.2022) й у погодинному розмірі на 3,06% (з 39,26 грн на 01.01.2022 до 40,46 грн на 01.10.2022) [11].

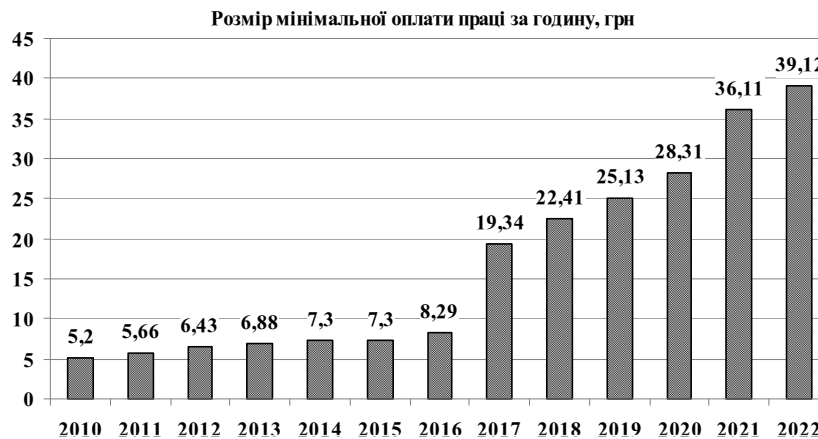
Дії держави, спрямовані на регулювання процесами управління системою оплати праці, можуть бути оцінені на основі даних щодо динаміки зміни мінімальної заробітної плати в Україні впродовж 2010–2022 рр. (рис. 1 та 2).

Як видно з рис. 1 та рис. 2, динаміки змін розміру мінімальної заробітної плати (місячної та почасової) свідчать про суттєве зростання мінімальної зарплати в Україні за останні роки: — за період 2017—2022 рр.

Рис. 1. Динаміка змін розміру мінімальної заробітної плати за місяць в Україні за період 2010—2022 рр. (станом на 01 січня), грн

Джерело: розраховано автором на підставі даних [10;16].

Рис. 2. Динаміка змін розміру мінімальної заробітної плати за годину в Україні за період 2010—2022 рр. (станом на 01 січня), грн

Джерело: розраховано автором на підставі даних [10;16].

Рис. 3. Розмір мінімальної заробітної плати за місяць у країнах Європи (на 01 січня 2022 року), євро

Джерело: складено автором на підставі даних Євростату [19].

МЗП за місяць зросла в 2,03 рази, а МЗП за годину — в 2,02 рази; — за період 2010—2022 рік МЗП за місяць зросла в 7,48 разів, а МЗП за годину — в 7,52 рази.

Водночас, враховуючи наміри Української держави досягти соціальних стандартів країн Європейського Союзу, маємо констатувати досить велику розбіжність у розмірах мінімальної зарплати в європейських державах та в Україні. За даними Євростату [19], найнижчий рівень мінімальної заробітної плати в Європі зафіксований у Туреччині (328 євро), найвищий — у Люксембурзі (2256 євро). Тож очевидно, що мінімальна заробітна плата в Україні, що в середньому не перевищує 200 євро, нижче, ніж в Туреччині, Естонії та Угорщині, та в рази меншою за мінімальну зарплату Німеччині, Франції та Люксембурзі. При цьому досвід постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, зокрема Словаччини, Польщі, Угорщини, Чехії, Хорватії переконує, що реальні зрушення в економіці держави можливі за умови, коли середня заробітна плата підвищується до рівня, еквівалентного 300 долларам США і вище в розрахунку на місяць [15].

Для порівняння, на рис. 3 наведені дані щодо МЗП на 01.01.2022 по 15 країнах Європи.

Як зазначалось вище, показником дієвості державного управління сферою оплати праці також виступає і частка середньої заробітної плати у структурі ВВП та сукупних доходах населення. У цьому контексті варто зазначити, що рівень середньомісячної заробітної плати в Україні, яка формується з відповідних показників середньомісячної заробітної плати у розрізі галузей економіки, слід аналізувати у її співвідношенні з мінімальною заробітною платою. Саме це співвідношення визначає справжню "ціну" оплати праці та дозволяє вітчизняним і зарубіжним дослідникам ранжувати країни світу за індексом Кейтца. Ситуацію з рівнем середньої заробітної плати і значення індексу Кейтца за 2010—2020 рр. можна побачити в таблиці 2.

За рекомендацією Ради Європи мінімальна заробітна плата має встановлюватися на рівні 60% від національної середньої заробітної плати. Однак в Україні попри відчутне підвищення мінімальної заробітної плати, що відбулося в останні 5—6 років, все ще спостерігається коливан-

Таблиця 2. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників в Україні та її співвідношення з мінімальною заробітною платою у 2010—2020 роках

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Середньомісячна заробітна плата, грн	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104	8865	10497	11591
Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати, %	40,98	37,92	37,29	37,11	35,00	32,85	30,87	45,04	41,99	38,75	43,13

Джерело: розраховано автором на підставі даних Держкомстату України [16].

ня індексу Кейтца (співвідношення мінімальної та середньої зарплати у відсотках), як видно з таблиці 2, на рівні 40—43%. Станом на 31.12.2020 цей індекс склав 43,13%, що нижче за рівень в 50—60%, рекомендований МОП та Світовим банком.

Варто зазначити, що оплата праці — це не лише соціальний стандарт, але й один зі складових елементів валового внутрішнього продукту (ВВП). І якщо у розвинених країнах, таких як США та Японія, частка заробітної плати у ВВП становить більше 75%, то в Україні цей показник не перевищує 40%. За даними Українського інституту майбутнього, який здійснив оціночні дослідження щодо зміни рівня заробітної плати залежно від зростання доларового ВВП, номінальна заробітна плата в 2022 році в Україні становитиме 22195 грн (з урахуванням інфляційних очікувань). При цьому було враховано, що за прогнозами Міжнародного валютного фонду максимальний приріст доларового номінального ВВП у 2022 році буде становити 10% [1].

Вітчизняні дослідження підтверджують, що заробітна плата у структурі сукупних доходів громадян України становить лише 44,3%. Але ще в 1990-х роках оплата праці займала переважну частку у загальному обсязі доходів населення (72,6% та 70,9% відповідно), що підтверджувало вагомість трудової діяльності як основного чинника формування добробуту населення. Але останні роки засвідчили, що у структурі доходів населення поступово підвищувалася питома вага пенсійних виплат та інших соціальних трансфертів (допомог, пільг, субсидій і компенсаційних виплат у системі забезпечення соціального захисту найбільш вразливих верств населення) [13].

У зв'язку з цим експерти вважають, що на цей показник значно впливає високий рівень структури доходів соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів (близько 32,4%) [8]. Якщо головна мета державного управління сферою оплати праці є законодавче встановлення мінімальної заробітної плати на рівні, що забезпечує боротьбу з бідністю, то цілком логічним є висновок про те, що введення та підвищення рівня мінімальної заробітної плати є більш продуктивним методом боротьби з бідністю, ніж інші форми соціального забезпечення. Адже тільки той працівник, який отримує гідну заробітну плату і реалізовує себе у відповідній сфері діяльності може бути здатним до підвищення свого професійного рівня, який в кінцевому результаті впливає на економічний розвиток регіону і всієї держави. Відтак, достатній рівень заробітної плати є запорукою не лише добробуту громадян, але й процвітання країни в цілому [9].

Практика державного управління питаннями оплати праці говорить про те, що не лише рівень заробітної

плати визначає добробут населення. Велике значення для підвищення доходів громадян має подолання нелегальної або "тіньової" системи найму працівників та оплати їхньої праці. Певним кроком держави на шляху подолання проблеми "тінізації" заробітної плати є значне посилення санкцій щодо роботодавців, які порушують законодавство про працю, не оформлюючи належним чином найманих працівників. Тож удосконалення застосування та забезпечення дотримання прав і захисту працівників за рахунок надійнішої та оперативної інспекції праці є необхідною і важливою частиною державного управління сферою оплати праці та вирішення проблеми незадекларованої праці [7].

ВИСНОВКИ

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що головними проблемами державного управління сфери оплати праці в Україні є: 1) питання визначення розміру мінімальної заробітної плати, яка б виконувала покладені на неї функції (відтворювальну, стимулюючу, регулюючу, соціальну та ін.); 2) боротьба з тіньовою зайнятістю та нелегальними доходами громадян; 3) зростання рівня доходів офіційно працюючого населення; 4) підвищення частки оплати праці у ВВП країни та ін.

При цьому пріоритетними напрямками удосконалення управлінської діяльності державних органів є: збільшення рівня мінімальної та номінальної заробітної плати; — підвищення реальних доходів працюючих громадян України — реформування системи оплати праці; — вжиття заходів із зростання національного ВВП задля нарощення цінності грошей; — запровадження інноваційних методів управління трудовими і фінансовими ресурсами країни; — запровадження системних правових і організаційно-економічних заходів, спрямованих боротьбу з нелегальною зайнятістю населення. Також потребує заміни застаріла нормативна база з питань оплати праці, зокрема, схвалення нового Трудового кодексу України, який створить належні умови для максимального правового регулювання сфери оплати праці.

Література:

1. Амелін А.О. Як буде змінюватися зарплатня за зростанням доларового ВВП. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/amelin/jak-bude-zminjuvatisja-zarplatanja-zazrostanni-dolarovogo-vvp-1674348.html> (дата звернення: 04.02.2022).

2. Голосніченко Д.І., Довжик А.М. Оплата праці: проблеми та шляхи вирішення. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. 2014. №3/4 (23/24). С. 185—189.

3. Довбиш К.К. Принципи правового регулювання оплати праці: автореф. дис... к. юрид. наук: 12.00.05 "Трудове право; право соціального забезпечення" / Катерина Костянтинівна Довбиш. Харків, 2017. 23 с.

4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.96. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Каринский С.С. Правовое регулирование заработной платы. М.: Гос. из-во юрид. лит., 1963 210 с.

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

7. Купіна Л. Правове регулювання гарантій гідної оплати праці. Law. State. Technology, Вип. 1, 2021. С. 26—31.

8. Лаговський В.В. Статистичний аналіз динаміки рівня заробітної плати в Україні. Ефективна економіка. 2017. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=564> (дата звернення: 03.02.2022).

9. Лопушняк Г.С. Мінімальна заробітна плата: практика України та досвід країн Європейського Союзу. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1. С. 132—144.

10. Мінімальна зарплата в Україні: сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (дата звернення: 05.02.2022).

11. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. Голос України. № № 237—238 від 14.12.2021.

12. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР (у редакції від 15.07.2021). Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.02.2022).

13. Рекун Г.П. Державне регулювання оплати праці: виклики та перспективи для України. Соціальна економіка. Вип. 53 (1). 2017. С. 120—127.

14. Ротань В.Г., Зуб І.В., Сонін О.Є. Науково-практичний коментар законодавства України про працю. 15-те вид., допов. та переробл. К.: Алерта, 2013. 686 с.

15. Ставерська Т.О., Шевчук І.Л., Гайдар С.М. Державна політика регулювання оплати праці в контексті сталого розвитку країни. Економіка і суспільство. Вип. 19. 2018. С. 1146—1152.

16. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 05.02.2022).

17. Шифріна Н.І. Адекватність установленого рівня мінімальної оплати праці в Україні. БІЗНЕСІНФОРМ. № 2. 2021. С. 183—189.

18. Ярош Н.П. Державна політика у сфері заробітної плати. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 4. 648 с.

19. Monthly minimum wages — bi-annual data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_mw_cur/default/table?lang=en (дата звернення: 05.02.2022).

References:

1. Amelin, A.O. (2017), "How will the salary change with the growth of dollar GDP", available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/amelin/jak-bude-zminjuvatisja-zarplatanja-za-zrostanni-dolarovogo-vvp-1674348.html> (Accessed 04 Feb 2022).

2. Holosnichenko, D.I. and Dovzhyk, A.M. (2014), "Remuneration: problems and solutions", Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats', vol. 3/4 (23/24), pp. 185—189.

3. Dovbysh, K.K. (2017), "Principles of legal regulation of wages", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Kharkiv, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30.

5. Karyns'kyj, S.S. (1963), Pravovoe rehulyrovanye zarabotnoj platy [Legal regulation of wages], Hos. yz-vo iuryd. lyt., Moscow, Russia.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1971), "The Labor Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Accessed 05 Feb 2022).

7. Kupina, L. (2021), "Legal regulation of guarantees of decent wages", Law. State. Technology, vol. 1, pp. 26—31.

8. Lahovs'kyj, V.V. (2017), "Statistical analysis of the dynamics of wages in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=564> (Accessed 05 Feb 2022).

9. Lopushniak, H.S. (2017), "Minimum wage: the practice of Ukraine and the experience of the European Union", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 1, pp. 132—144.

10. minfin.com.ua (2022), "Minimum wage in Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (Accessed 05 Feb 2022).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2022", Holos Ukrainy, vol. 237—238.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Remuneration of Labor", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 05 Feb 2022).

13. Rekun, H.P. (2017), "State regulation of wages: challenges and prospects for Ukraine", Sotsial'na ekonomika, vol. 53 (1), pp. 120—127.

14. Rotan', V.H. Zub, I.V. and Sonin, O.Ye. (2013), Naukovo-praktychnyj komentar zakonodavstva Ukrainy pro pratsiu [Scientific and practical commentary on the legislation of Ukraine on labor], Alerta, Kyiv, Ukraine.

15. Stavers'ka, T.O. Shevchuk, I.L. and Hajdar, S.M. (2018), "State policy of wage regulation in the context of sustainable development of the country", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 19, pp. 1146—1152.

16. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 05 Feb 2022).

17. Shyfrina, N.I. (2021), "Adequacy of the established level of the minimum wage in Ukraine", BIZNESINFORM, vol. 2, pp. 183—189.

18. Yarosh, N.P. (2011), "State policy in the field of wages", Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration], vol. 4, NADU, Kyiv, Ukraine.

19. Eurostat (2022), "Monthly minimum wages — bi-annual data", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_mw_cur/default/table?lang=en (Accessed 05 Feb 2022).

Стаття надійшла до редакції 13.02.2022 р.

К. К. Сухова,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Донецький державний університет управління, Маріуполь
ORCID ID: 0000-0003-2168-6200

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.64

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

K. Sukhova,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
Donetsk State University of Management, Mariupol, Ukraine

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF PROVISION OF SOCIAL SERVICES

Механізми організації, як сукупність методів взаємоузгодження дій та кроків сторін в процесах надання соціальних послуг, впливають на добробут осіб, що опинились у складних життєвих обставинах. У науковій роботі визначено, що актуальна процедура забезпечення надання соціальної допомоги і підтримки, а також процеси організації соціального обслуговування в Україні побудовані на основі базових аспектів та принципів, уся сукупність яких узагальнена у Конституції України та Законі "Про соціальні послуги". Проте, механізми, методи та інструменти організації допомоги громадянам є недосконалими внаслідок низької ефективності, а також значної мінливості, притаманної законотворчим процесам в Україні; це зумовлює необхідність проведення перманентних досліджень проблематики в контексті вирішення проблем низької ефективності нормативно-правової бази організації надання соціальних послуг в Україні.

Наукова стаття являє собою оригінальне дослідження нормативно-правової бази, що забезпечує роботу механізму організації надання соціальних послуг, а також є основою для ефективної роботи системи соціальної допомоги і підтримки громадян в Україні.

Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення.

В науковій роботі було детерміновано сутність сучасного механізму організації надання соціальних послуг, допомоги і підтримки осіб, які мають таку потребу, а також роль нормативно-правової бази у практичній реалізації цих процесів. Авторами проаналізовано нормативно-правові документи, які визначають організаційні основи роботи із громадянами в частині надання соціальних послуг, а також проблеми, зумовлені наявністю недосконалостей у законотворчих процесах в Україні. Досліджено зміни нормативно-правового забезпечення, зумовлені реформуванням механізму надання соціальних послуг внаслідок реалізації адміністративної децентралізації.

A general purpose mechanism for organizing as a set of the method of concerted action and steps taken by the authorities, who provide social services has impact on the well-being of citizens, who found themselves in difficult life situations. It is defined that the current ways to ensuring the provision of appropriate social assistance and support, as well approaches to the provision of social services

are based on basic aspects and principles; these are outlined in the Constitution of Ukraine and the Ukrainian Law on social services. But methods and tools the provision of social assistance and support are imperfect; this is a consequence of lack effectiveness and the fact that the legislative process in Ukraine is not organized. These aspects acknowledge the relevance of problematic in the context of improving of regulatory and legal support of organization of social services in Ukraine in the long run.

The article is devoted to the analysis of the legal framework as a basis for ensure optimum regulation and practical functioning of the system of social services and enjoyment of individual social rights and social assistance citizens in Ukraine.

Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article.

In this science paper the essence of the modern mechanism for organizing of social services for the population, approaches to the provision of social assistance and support citizens who daily request its services as well as the importance of legal frameworks in these processes are determined. The set of legislation which lay down the procedure for organizing of social services and the actual problems, including those related to fact that the legislative process in Ukraine is imperfect are identified. The recent changes in the legislative framework which took place as the result of sequencing of administrative decentralization reforms are described in this science paper.

The article investigates that the current legal framework is aimed at optimizing the organization of social services to citizens. The main advantages of the updated Law are: first, increasing the availability of services and transparency of the process of organizing their provision, ensuring the protection of the rights of recipients; secondly, promoting the creation of a national market for social services, supporting the activities of non-governmental organizations; thirdly, improvement of the organization of system management in the conditions of decentralization and optimization of expenses for social service of the citizens which have appeared in SZhO by definition of priority tasks in strategy of the organization of social work; fourth, increasing the targeting of social services; fifth, the development of the practice of applying common approaches in the organization of the social services system. Achieving a high level of targeting of social services was achieved through the coordination of strategy and tactics, as well as legislative support for the provision of social services with the decentralization reform. Due to the formation of the OTG network, additional legal documents regulating the organization of social work on the ground were adopted.

Ключові слова: соціальні послуги, складні життєві обставини, нормативно-правове забезпечення, вразливі групи населення, соціальна політика України, система організації надання соціальних послуг.

Key words: social services, difficult life circumstances, regulatory and legal support, vulnerable groups, social policy of Ukraine, the system of organization of social services.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процеси надання соціальних послуг вимагають високого рівня організованості та досконалості механізмів роботи із громадянами. Основою для діяльності у соціальній сфері є саме нормативно-правове забезпечення, яке визначає не лише права та обов'язки учасників правовідносин, а і впливає на впорядкованість взаємодії сторін, ефективність їх співпраці та задоволеність в контексті надання соціальних послуг одними суб'єктами та їх отримання іншими. Базою регуляторного механізму є положення Конституції України. На основі Конституції та в рамках обраної стратегії соціальної політики ухвалено ряд законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також ратифіковано міжнародні договори з питань надання соціальних послуг, згода на обов'язковість дотримання яких надана Верховною Радою України; у сукупності всі ці документи формують вітчизняну сис-

тему нормативно-правового забезпечення соціальної підтримки нужденних. Варто визнати, що від ефективності нормативно-правової бази значно залежить практична організація надання соціальних послуг. Проте, громіздкість системи, особливо за умови відсутності координації між різними нормативно-правовими документами, спричиняє виникнення неузгодженостей, а в деяких випадках навіть суперечностей, що значно ускладнює організацію роботи органів, що відповідають за соціальне обслуговування населення. Беззаперечним є факт складності нормативно-правової бази для її розуміння громадянами, це знижує результативність соціальної діяльності у державі, а також актуалізує потребу у дослідженнях окресленої проблематики як методу вдосконалення нормативно-правового регулювання процесів організації надання соціальних послуг в Україні та підвищення їх прозорості у майбутньому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням нормативно-правової бази, що забезпечує організацію надання соціальних послуг в Україні, приділено праці багатьох вітчизняних дослідників таких, як Н. Болотіної, Я. Белєвцевої, І. Вітковської, С. Горбунової-Рубан [1], І. Гнибіденко, Ю. Горемикіної [2], К. Дубич [3], Л. Ємельяненко, В. Когута, Е. Лібанова, О. Палія, Т. Семигіної, В. Скуратівського, Л. Федулової [4] та ін. Так, С. Горбунова-Рубан та І. Вітковська досліджують актуальний стан та тенденції, що зумовлюють зміни в організації надання соціальних послуг в Україні. Науковцями проаналізовано законодавство та визначено які послуги в Україні віднесені до соціальних, доведено важливість нормативно-правової бази в контексті розв'язання гострих соціальних проблем та покращення якості життя населення [1]. Ю. Горемикіна досліджує особливості законодавчого регулювання процесів організації надання соціальних послуг особам похилого віку. Визначено, що існування особливостей та значних ризиків, пов'язаних із життям громадян зазначеної верстви, зумовлюють необхідність підвищення ефективності соціальної роботи із цією групою населення; лише грамотне застосування норм та положень законодавства є гарантією досягнення належної якості життя громадян похилого віку в умовах динамізації процесів старіння нації [2]. К. Дубич аналізує проблеми організації соціальної роботи в Україні, досліджує законодавчу та нормативно-правову неврегульованість питань організації надання соціальних послуг. В роботі дослідника доведено, що група проблем законотворчого характеру, як одна із чотирьох блоків актуальних недоліків, має деструктивний вплив на функціонування системи соціального обслуговування, унеможливує задоволення потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують нагальної сторонньої допомоги у вигляді соціальних послуг; узагальнено, що законодавча неврегульованість знижує доступність соціальних послуг для громадян, що створює передумови до стрімкого занепаду як обсягів наданих соціальних послуг, так і їх якості [3]. Л. Ємельяненко та Л. Федулова досліджують динаміку проведення реформи фінансової та адміністративної децентралізації як передумови для оновлення нормативно-правової бази, що регулює організацію надання соціальних послуг населенню на рівнях об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ). Визначено, що нові моделі організації надання соціальних послуг мешканцям ОТГ в комплексі із оновленням нормативно-правового забезпечення роботи соціальних служб та модернізацією фронт-офісів ОТГ посилять зміцнення управлінської спроможності для організації надання адміністративних послуг соціального характеру громадянам на місцях [4, с. 10].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Основні аспекти, пов'язані із формуванням та практикою застосування діючої нормативно-правової бази, яка сьогодні регулює процеси організації надання соціальних послуг в Україні висвітлено у працях вище зазначених дослідників. Проте, особливої уваги в умовах перманентних реформаций вимагають зміни норматив-

но-правового забезпечення, яке застосовується у сфері соціальної роботи. Зокрема, реформа децентралізації має суттєвий вплив на законотворчі процеси та створює необхідність у впорядкуванні законодавчих документів, їх взаємоузгодженні. Саме складність діючої системи нормативно-правового забезпечення актуалізує потребу у проведенні ґрунтовних досліджень окресленої проблематики.

МЕТА СТАТТІ

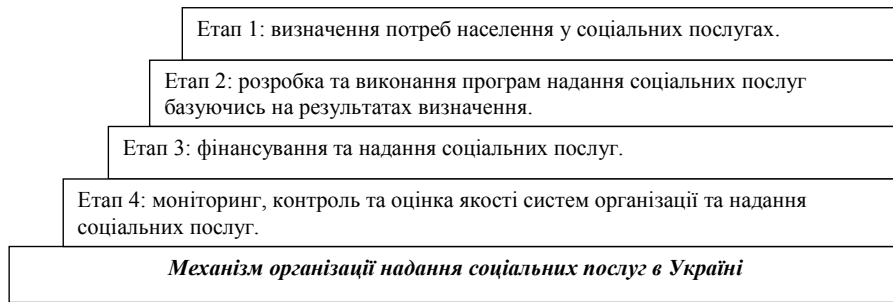
Мета — аналіз нормативно-правової бази, яка забезпечує організацію надання соціальних послуг, а також є основою для ефективної роботи системи соціальної допомоги і підтримки громадян в Україні. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було сформовано та вирішено важливі наукові та практичні завдання, зокрема:

- проаналізувати сутність процесів організації надання соціальних послуг громадянам та роль нормативно-правової бази у структурі соціальної роботи;
- визначити нормативно-правові документи, які окреслюють базові аспекти організації надання соціальних послуг та мають вплив на роботу соціальної сфери в Україні;
- проаналізувати переваги та слабкі сторони нормативно-правової бази, що регулює організацію надання соціальних послуг, а також визначити перспективи їх усунення в контексті актуальних реформаций.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характерними рисами сучасного етапу життєдіяльності є динамізація процесів глобалізації та актуалізація трансформацій як факторів, що зумовлюють розвиток суспільства. Модернізація та реформування порядку функціонування держави в особі органів виконавчої влади є неминучою в умовах перманентних змін, трансформацій зазнає як економічна сфера, так і соціальна. В таких умовах організація соціальної роботи має стати сучасною, прогресивною системою, що забезпечує обслуговування громадян, які потрапили у складні життєві обставини, потребують підтримки з боку держави та бажають отримати адміністративні послуги соціального характеру на основі застосування новітніх механізмів взаємодії влади, представників соціальних служб та громадськості. Важливим аспектом в організації соціальної роботи є збереження перманентності комунікації, що виникає між суб'єктами правовідносин. За таких обставин саме нормативно-правова база гарантує впорядкування взаємодії сторін, на законодавчому рівні забезпечує процеси задоволення потреб осіб, що потрапили у складні обставини, за умови дотримання їх прав, свобод і інтересів, а також надання гарантій.

Таким чином, процес організації надання соціальних послуг в Україні можна детермінувати як специфічний механізм, який врегульовує процедуру надання особливих видів послуг громадянам; їх особливість пов'язана із джерелом виникнення потреби, зокрема відчуття необхідності отримання соціальної допомоги і підтримки може виникати у осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі — СЖО), а також осіб, яка мають найвищий ризик опинитися у СЖО [5,

Рис. 1. Елементи механізму організації надання соціальних послуг в Україні

Джерело: складено автором за даними [5, с. 13; 7].

с. 6]. В свою чергу, нормативно-правова база виконує роль інструменту, який здійснює регулювання відносин, що виникають в ході реалізації стратегії і тактики соціальної політики у державі, а також порядку роботи соціальних служб із громадянами; нормативно-правове забезпечення є надійною гарантією дотримання законності процедур, пов'язаних із організацією, наданням соціальних послуг та подальшою підтримкою осіб, що потрапили у складні життєві обставини, а також регламентує права і обов'язки держави, соціальних служб та громадян в процесах реалізації соціального обслуговування.

Механізм організації надання соціальних послуг є мультикомпонентним та включає декілька взаємоузгоджених етапів реалізації (рис. 1).

На етапі аналізу потреб населення у соціальних послугах відбувається індивідуальна оцінка особи або сім'ї, що перебувають у СЖО, а також збір статистичних чи дослідницьких даних щодо стану соціального забезпечення громадян. Робота за окресленим напрямом належить до компетенцій місцевих (районних) органів влади, а також органів місцевого самоврядування (міст та ОТГ). Сутність організаційної діяльності на даному етапі полягає у систематизації процесів збору, узагальнення та аналізу даних щодо потенційних та фактичних отримувачів соціальних послуг, а також даних щодо суб'єктів, що надають соціальні послуги. Відповідно, такий етап можна охарактеризувати як підготовчий, а зібрану інформацію варто розглядати як базис для ухвалення управлінських рішень представниками соціальних служб.

Другий етап, етап розробки та виконання програм надання соціальних послуг, передбачає виокремлення пріоритетів у наданні соціальних послуг на основі вже сформованих даних щодо обсягів потреб. В основі організації соціальної роботи на даному етапі закладено принцип розподілу функціональних обов'язків, що передбачає справедливий розподіл повноважень між працівниками соціальних служб рівних рівні відповідно до їх можливостей. Зокрема органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідають за організацію розробки, фінансування та виконання місцевих цільових програм надання соціальних послуг. Інформація, оброблена та підготовлена на рівнях громад є основою для формування бюджетів фінансування вищих рівнів. Організація розробки регіональних/ місцевих цільових програм надання соціальних послуг відбувається відповідно до загальних вимог національного законодавства та власних регламентуючих документів, прийнятих органом влади відповідного рівня.

Третій етап організаційного механізму (фінансування та безпосереднє надання соціальних послуг) включає чотири елементи — вибір оптимальних джерел фінансування із сукупності альтернативних, визначення вартості соціальних послуг, взаємоузгодження бюджетного процесу та тактики реалізації цільової програми надання соціальних послуг, а також організація фактичного надання соціальної послуги. В разі організації надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів може бути застосовано два методи, побудовані на засадах використання конкурентних та неконкурентних механізмів:

- неконкурентні механізми організації: утримання комунальних установ та закладів, фінансова підтримка громадських організацій;

- конкурентні механізми організації: соціальне замовлення, публічні закупівлі, конкурси проектів, державно-приватне партнерство [5, с. 14].

Процес вибору механізму організації надання соціальних послуг (шляхом створення власних комунальних установ чи замовлення у недержавних організацій) залишається цілком незалежним від впливу з боку діяльності органів державної влади і здійснюється управліннями виключно на місцевому рівні. Зокрема, актуальна нормативно-правова база всебічно сприяє процесам адміністративної децентралізації, демонополізації в організації надання соціальних послуг, а також формуванню конкурентного ринкового середовища.

Четвертий етап передбачає реалізацію моніторингу ефективності обраної стратегії і тактики організації надання соціальних послуг. Здійснення контролю та оцінки якості соціального обслуговування належить до компетенції уповноважених органів влади всіх рівнів, а також передбачає участь отримувачів та надавачів соціальних послуг у цьому процесі.

Основою для реалізації механізму, зазначеного на рис. 1, є нормативно-правова база. Головним Законом, що забезпечує верховенство права і регламентує процеси дотримання прав і свобод в Україні, є Конституція. Хоча документ прямо не детермінує аспекти організації надання соціальних послуг, проте чітко визначає право кожного із громадян на отримання соціального забезпечення і захисту [6, ст. 46]. Аналізуючи структуру організації соціальної роботи в Україні можна визначити, що пропозиція соціальних послуг є специфічним проявом реалізації права особи на отримання соціального забезпечення.

Система надання соціальних послуг є автономним сегментом, який відповідає за реалізацію соціальної

<p><i>Загальнонаціональне регулювання процесів організації надання соціальних послуг в Україні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Конституція України; – Закон України «Про соціальні послуги» – визначає загальні аспекти організації роботи системи надання соціальних послуг. 	
<p><i>Законодавчі акти, що регулюють особливості організації надання соціальних послуг окремим категоріям громадян</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; – «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; – «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»; – «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»; – «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; – «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»; – «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»; – «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення»; – «Про реабілітацію інвалідів в Україні»; – «Про охорону дитинства»; – «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». 	
<p><i>Інші законодавчі акти, що регулюють організацію надання соціальних послуг в Україні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – «Про місцеве самоврядування в Україні» – визначає повноваження місцевих, рад щодо затвердження цільових програм, а також повноваження виконавчих органів міських рад у сфері соціального обслуговування населення; – «Про місцеві державні адміністрації» – визначає повноваження місцевих державних адміністрацій в соціального забезпечення та надання соціальних послуг; – «Про співробітництво територіальних громад»; – Бюджетний, Цивільний та Господарський кодекси України – визначають залежність організації надання соціальних послуг від порядку використання коштів місцевих бюджетів, а також загальні аспекти щодо зобов'язань, договорів, надання послуг, відшкодування шкоди тощо. 	

Рис. 2. Основні нормативно-правові документи, що забезпечують організацію надання соціальних послуг в Україні

Джерело: складено автором за даними [5, с. 4].

діяльності в державі; це вимагає застосування самостійної системи нормативно-правового забезпечення, у структурі якого першим законом є Закон України "Про соціальні послуги" (далі — Закон) [7]. Нова редакція Закону набула чинності 28 квітня 2019 року, була введена в дію 1 січня 2020 року та з того моменту і до сьогодні врегульовує відносини у сфері організації надання соціальних послуг; документ встановлює загальні засади функціонування системи соціальних обслуговування в Україні.

Стратегічною метою прийняття Закону у новій редакції є вдосконалення законодавчого забезпечення процесів організації та фактичного надання соціальних послуг. Особливу увагу у Законі приділено таким питанням, як:

- організації роботи соціальних служб в частині адміністрування соціальних послуг;
- підвищення статусу соціальних працівників та інших фахівців, що причетні до реалізації стратегії соціальної політики в Україні та фактичної організації соціального обслуговування;
- забезпечення захисту прав осіб, які отримують соціальні послуги, на кожному із етапів організаційної роботи;
- розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з

питань організації надання соціальних послуг за місцем проживання осіб, які отримують такі послуги [7].

Ухвалення Закону посприяло активізації реформування системи надання соціальних послуг, покращенню організації роботи та взаємодії сторін, що приймають активну участь в процесах надання і отримання соціальних послуг, залученню до надання соціальних послуг інститутів громадянського суспільства, а також загальному покращенню якості соціальних послуг.

Важливість соціального обслуговування зумовлює вдосконалення і розширення законодавчої бази, а тому деякі додаткові аспекти організації соціальної роботи, а також особливості соціального захисту та надання соціальних послуг різним категоріям громадян висвітлено і в інших законодавчих актах України. Окрім того, регуляторним потенціалом володіють і підзаконні акти, які детермінують різні аспекти функціонування системи соціального обслуговування (як організації їх надання, так і змісту самих послуг, які на сьогодні пропонує держава в рамках соціального обслуговування) включають акти Кабінету міністрів України (далі — КМУ), накази Міністерства соціальної політики України (далі — Мінсоцполітики) та інших центральних органів влади.

Досліджуючи нормативно-правову базу як складову механізму організації надання соціальних послуг в

Україні варто враховувати, що існує декілька верств населення, соціальна робота з якими регламентується різними нормами та законодавчими актами. Вітчизняне законодавство врегульовує організацію надання соціальних послуг у чотирьох умовно визначених сферах, це:

- організація соціального обслуговування дітей, сімей та молоді;
- організація надання соціальних послуг пенсіонерам та ветеранам;
- соціальне обслуговування громадян з особливими потребами;
- організація надання соціальних послуг громадянам, яких віднесено до соціальних груп "ризик" (бездомні, звільнені з місць позбавлення волі тощо).

Узагальнюючі характеристику нормативно-правової бази організації надання соціальних послуг в Україні варто виділити такі документи (рис. 2).

Дотримуючись структури механізму організації надання соціальних послуг в Україні можна визначити пріоритетні нормативно-правові акти, що відповідають за законодавче забезпечення реалізації окремих етапів, зокрема:

- на етапі визначення потреб населення у соціальних послугах особливе значення має Наказ Мінсоцполітики від 20.01.2014 №28 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.02.2014 р. за №253/25030) "Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах" та Наказ Мінсоцполітики від 15.10.2012 року №648 "Про затвердження методичних рекомендацій щодо визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах";

- на етапі розробки та виконання програм надання соціальних послуг уповноважені особи зобов'язані використовувати усю сукупність стандартів, вимог та рекомендацій Міністерств щодо розробки регіональних/місцевих цільових програм; важливу роль відіграє саме Порядок проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка, затверджений постановою КМУ від 12.10.2011 р. №1049;

- на етапі фінансування та надання соціальних послуг особливо важливе значення має Закон "Про соціальні послуги", він визначає сукупність джерел, оптимальних для фінансування соціального обслуговування громадян. Визначення вартості соціальних послуг здійснюються відповідно до Методичних рекомендацій (затверджених Наказом Мінсоцполітики від 07.12.2015 №1186), що передбачають як калькуляцію собівартості послуги, так і визначення витрат методом фактичних витрат. Іншим документом, що впливає на організацію надання соціальних послуг є Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою КМУ від 01.06.2020 №587;

- на етапі моніторингу ключове значення мають накази Мінсоцполітики, які регламентують правила і вимоги щодо оформлення/подання звітності в розрізі різних соціальних послуг, а також різних установ; загальний механізм організації моніторингу узагальнено у Методичних рекомендаціях з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг, затверджених

Наказом Мінсоцполітики від 27.12.2013 №904, Порядку проведення моніторингу надання та оцінки соціальних послуг, затвердженим постановою КМУ від 01.06.2020 №449.

Діюча нормативно-правова база спрямована на оптимізацію організації надання соціальних послуг громадянам. Основними перевагами оновленого Закону є:

- по-перше, підвищення доступності послуг та прозорості процесу організації їх надання, забезпечення захисту прав отримувачів;

- по-друге, сприяння створенню національного ринку соціальних послуг, підтримка діяльності недержавних організацій;

- по-третє, удосконалення організації управління системою в умовах децентралізації та оптимізація витрат на соціальне обслуговування громадян, що опинились у СЖО шляхом визначення пріоритетних завдань у стратегії організації соціальної роботи;

- по-четверте, підвищення адресності соціальних послуг;

- по-п'яте, розвиток практики застосування єдиних підходів в організації роботи системи надання соціальних послуг [8].

Досягнення високого рівня адресності соціального обслуговування було реалізовано завдяки взаємозгодженню стратегії і тактики, а також законодавчого забезпечення надання соціальних послуг із реформою децентралізації. Завдяки формуванню мережі ОТГ було прийнято додаткові нормативно-правові документи, що регламентують порядок організації соціальної роботи на місцях. Так, законодавством визначено такі обов'язки органів місцевої вади в контексті організації надання соціальних послуг, як управління системою, зокрема визначення потреб у соціальних послугах, виявлення вразливих груп осіб/сімей, виконання місцевих програм в частині надання соціальних послуг, підвищення професійної компетентності та кваліфікації працівників, забезпечення взаємодії надавачів соціальних послуг та інших інституцій, які надають допомогу вразливим групам населення, ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, моніторинг оцінка якості організації надання соціальних послуг на місцях [8].

Проте, значні труднощі пов'язані саме з формуванням і оновлення законодавчої бази в частині організації моніторингу надання соціальних послуг. Відсутність чіткої законодавчої регламентації процедур спричиняє недосконалість механізмів розподілу повноважень працівників соціальних служб в умовах децентралізації. Низький рівень ефективності законодавчого регулювання процесів соціального обслуговування є головним фактором, що знижує якість послуг та підвищує ризики громадян, пов'язані із недоотримання соціальної підтримки.

ВИСНОВКИ

В ході проведення дослідження було здійснено аналіз нормативно-правової бази, яка забезпечує організацію надання соціальних послуг, а також є основою для ефективної роботи системи соціальної допомоги і підтримки громадян в Україні. Ключова роль нормативно-правової бази полягає в чіткій регламентації процедур, що відбуваються на кожному із етапів організації

надання соціальних послуг. Ефективність законодавства в контексті дослідження обраної в роботі проблематики важко переоцінити, оскільки воно впливає на добробут громадян та якість життя осіб, що опинились в СЖО, мають ризик до погіршення умов життєдіяльності, перебувають на етапі невизначеності, мінливості та відчують гостру потребу в отриманні допомоги від соціальних служб України.

Сьогодні триває реформа, що має на меті сприяння вдосконаленню нормативно-правового забезпечення організації надання соціальних послуг в Україні. Відповідно, існують реальні перспективи оптимізації соціальної роботи на рівнях ОТГ, що є потужним підґрунтям для подальших трансформацій в організації соціального обслуговування та базою для підвищення якості послуг, які є достатньо необхідними для значної частки населення України в умовах сьогодення.

Література:

1. Горбунова-Рубан С., Вітковська І. Система надання соціальних послуг: сучасний стан. SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2020. № 9. С. 17—23.
2. Горемікіна Ю. Правове підґрунтя державних соціальних гарантій та зобов'язань для осіб похилого віку в Україні. Impact of modernity on science and practice: Abstracts of XII International scientific and practical conference (13—14 April, 2020). Edmonton, Canada. 2020. Pp. 60—65.
3. Дубич К. В. Освітній механізм державного управління соціальними послугами в Україні: сучасний стан реалізації. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 3. С. 110—115.
4. Ємельяненко Л. М., Федуллова Л. І. Децентралізація в сфері соціальної політики в регіонах України. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 4—11. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.4
5. Нечосіна О. Функціонування системи соціальних послуг в Україні: короткий опис. Київ, 2019. 16 с.
6. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. С. 15. Ст. 2598.

7. Про соціальні послуги: Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. Офіційний вісник України. 2019. № 34. С. 107. Ст. 1199.

8. Закон України про соціальні послуги: завдання та переваги. Довідкові матеріали / Міністерство соціальної політики, 2019. Available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/519/12.2019_1.pdf (дата звернення 25.01.2022).

References:

1. Gorbunova-Ruban, S. and Vitkovs'ka, I. (2020), "The system of providing social services: the current state", SOCIOPROSTIR: mizhdyscyplinaryj elektronnyj zbirnyk naukovykh prac' z sociologii' ta social'noi' roboty, vol. 9, pp. 17—23.
  2. Goremykina, Ju. (2020), "Legal basis of state social guarantees and obligations for the elderly in Ukraine.", Impact of modernity on science and practice: Abstracts of XII International scientific and practical conference, Edmonton, Canada, 13—14 April, pp. 60—65.
  3. Dubych, K. (2015), "Educational mechanism in public administration of social services in Ukraine: the current state of implementation", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 110—115.
  4. Yemelianenko, L. and Fedulova, L. (2021), "Invest in the digital economy: global trends and practices of Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 4—11. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.4.
  5. Nechosina, O. (2019), Funkcionuvannja systemy social'nyh poslug v Ukraїni: korotkyj opys [Functioning of social services in Ukraine: a brief description], Kyiv, Ukraine.
  6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Constitution of Ukraine", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 72/1, p. 15.
  7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On social services", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 34, p. 107.
  8. The Ministry of Social Policy (2019), "Law of Ukraine on Social Services: Tasks and Benefits. Reference materials", available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/519/12.2019_1.pdf (Accessed 26 January 2022).
- Стаття надійшла до редакції 31.01.2022 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА